

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

NEVEVİ’NİN (ö. 676/1277) *ET-TELHİS*’DEKİ HADİSÇİLİĞİ

ALİ EKİNCİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
PROF. DR. MEHMET EREN

KONYA-2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	ALİ EKİNCİ
	Numarası	138106031017
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Hadis
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. MEHMET EREN
	Tezin Adı	NEVEVİ'NİN (Ö. 676/1277) <i>ET-TELHİS</i> 'DEKİ HADİSÇİLİĞİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan NEVEVİ'NİN (ö. 676/1277) *ET-TELHİS*'DEKİ HADİSÇİLİĞİ başlıklı bu çalışma 09/10/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Danışman	Prof. Dr. MEHMET EREN	
2	Jüri Üyesi	Doç. Dr. ÖMER ÖZPINAR	
3	Jüri Üyesi	Doç. Dr. YUSUF ACAR	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	ALİ EKİNCİ		
	Numarası	138106031017		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/HADİS		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	NEVEVİ'NİN (Ö. 676/1277) ET-TELHİS'DEKİ HADİSÇİLİĞİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

Ali EKİNCİ

ÖZET

NEVEVÎ'NİN (ö. 676/1277) *ET-TELHÎS*'DEKİ HADİSÇİLİĞİ

Bu çalışmamızda hicri yedinci asrın muhaddis âlimlerinden ve Şafî mezhebinin önemli imâmılarından İmâm Nevevî'nin *Sahîh-i Buhârî*'nin küçük bir kısmı olan *Bed'ü'l-vahy* ve *İmân* bölümlerine dair şerhini çeşitli yönlerden incelemeye çalıştık.

Nevevî, şerhini ne anlaşılacak kadar kısa ne de bıktırarak kadar uzun yazmış, bu konuda orta yolu tercih etmiştir. O hadîsleri şerh ederken sened ve metinle ilgili konuları dengeli bir şekilde işlemiştir. Sened/ricâl ile ilgili konulara değinmiş, ardından hadîs metni ile ilgili konuları ele almıştır. Senedde geçen ricâli tek tek tanıtmış, sahâbî râvîler eğer Kureyşli iseler neseblerini Hz. Peygamber (s.a.v)'in nesebiyle birleştiği yere kadar saymış, seneddeki bazı inceliklere değinmiş, ümmet tarafından genel kabul görmüş râvîler olmalarından dolayı cerh-ta'dîl durumları ile ilgili daha ziyade otoritelerin onlar hakkındaki olumlu kanaatlerini nakletmiştir.

Metinle ilgili olarak önce hadîslerdeki garib kelimeleri bazen kendisi açıklarken, bazen de kendisinden önce yazılan Hattâbî'nin şerhine çoğu zaman da Cevherî'ye itimad ederek açıklamıştır. Tespitlerimize göre Hattâbî'den yaptığı nakillerin sayısı yirmi dört, Cevherî'den yaptığı alıntılarının sayısı ise on dokuzdur. Şerh etmekte olduğu hadîs zahiren herhangi bir âyet veya hadîsle çelişiyor gibi görünüyorsa onları cemetmiştir. Son olarak müellif hadîste geçen fikhî hükümler ve diğer fâideleleri maddeler halinde sıralayarak hadîs şerhini sonlandırmıştır.

Anahtar kelimeler: Nevevî, et-Telhîs, Buhârî, Hadis, Sahih.

SUMMARY

Nawawi's (d. 676/1277) Hadithism in *al-Takhis*

In this study, we have tried to examine in various aspects, one of the significant scholars of the seventeenth century and the imam of the shafii sect Imam Nawawi's annotation on 'Bed'u'l-vahy' and 'Iman' sections which are the small parts of the Sahih Bukhari.

Nawawi neither wrote his annotation too short to be incomprehensive, nor too long that it becomes boring, he preferred the middle way. While annotating hadiths, he had worked in a balanced way about the subjects related to the Sanad and Matn. He has dealt with subjects related to Sanad and Rijal then he handled subjects related to hadith' texts (Matn). He has introduced Rijal that exists in Sanad one by one, if sahabi transmitters were from Quraysh, he has mentioned all the lineages until it's connected to Prophet Muhammad. He has mentioned some delicacies in Sanad, he conveyed mostly the positive convictions of the authorities about them related to Jarh and Ta'dil issues because of them being well accepted transmitters by ummah.

Regarding to the text, he explained the obscure words in hadiths sometimes by himself, sometimes referring to al-Khattabi's annotation and most of the time he explained them relying on Jawhari. According to our findings, the number of transfers made from al-Khattabi is twenty-four and the number of quotation from Jawhari is nine-ten. If the hadith that he annotated seems contradict with any hadith or vice versa clearly, he associated them. Finally, the author terminated the hadith annotation by ordering the jurisprudence provision and other benefits mentioned in the hadith.

Key words: Nawawi, et-Takhis, Bukhari, Hadith, Sahih.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
SUMMARY	II
ÖNSÖZ.....	VII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI . 1	
1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	1
1.2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları.....	1
1.2.1. Temel Kaynaklar.....	2
1.2.2. Konuyla İlgili Çalışmalar.....	3
2. NEVEVÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ	5
2.1. Hayatı.....	5
2.1.1. Doğumu ve Yetiştirilmesi.....	6
2.1.2. Vefatı	8
2.2. İlmî Kişiliği.....	8
2.2.1. Hocaları.....	8
2.2.1.1. Fıkıh ve Fıkıh Üsûlü Hocaları.....	8
2.2.1.2. Hadîs ve Hadîs Üsûlü Hocaları	9
2.2.1.3. Arap Dili Hocaları	10
2.2.2. Aldığı İcâzetler	11
2.2.3. Talebeleri	11
2.2.4. Eserleri	13
2.2.4.1. Hadis.....	13
2.2.4.2. Hadîs Usûlü	15
2.2.4.3. Fıkıh	16
2.2.4.4. Diğer Eserleri	17
BİRİNCİ BÖLÜM	19
<i>ET-TELHÎS</i> 'İN METODU, KAYNAKLARI VE <i>SAHÎH-İ BUHÂRÎ</i> ŞERHLERİYLE MUKAYYESESİ	19
1.1. <i>ET-TELHÎS</i> HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	19
1.1.1. Adı ve Nevevî'ye Nisbeti	19
1.1.2. Telif Sebebi.....	21
1.1.3. <i>et-Telhîs</i> ve <i>el-Minhâc</i> Mukaddimelerinin Karşılaştırılması	22
1.1.3.1. <i>et-Telhîs</i> 'in Mukaddimesinde Zikredilen Konular	23
1.1.3.2. <i>el-Minhâc</i> 'in Mukaddimesinde Zikredilen Konular	24
1.1.3.3. <i>et-Telhîs</i> ve <i>el-Minhâc</i> Mukaddimelerindeki Ortak Konular	25
1.1.3.4. Sadece <i>et-Telhîs</i> 'in Mukaddimesinde Zikredilen Konular	25
1.1.3.5. Sadece <i>el-Minhâc</i> 'in Mukaddimesinde Zikredilen Konular.....	26
1.1.4. Hacmi ve Muhtevâsı	27
1.1.5. Buhârî ve <i>es-Sahîh</i> Hakkında Verdiği Bilgiler	27
1.1.5.1. Buhârî'nin Biyografisine Dair Verdiği Bilgiler.....	28
1.1.5.1.1. Buhârî'nin Adı ve Nisbeti	28
1.1.5.1.2. Doğumu ve Vefatı	28
1.1.5.1.3. Ulemânın Buhârî Hakkındaki Sözleri	28
1.1.5.1.4. Hocaları	30

1.1.5.1.5.	Talebeleri.....	32
1.1.5.2.	<i>Sahih-i Buhârî</i> 'ye Dair Verdiği Bilgiler	32
1.1.5.2.1.	Buhârî'ye Ulaşan İsnâdı	32
1.1.5.2.2.	<i>Sahih-i Buhârî</i> 'nin Tam Adı	34
1.1.5.2.3.	Rivâyetleri	34
1.1.5.2.4.	Hadîs Kitapları İçindeki Yeri	35
1.1.5.2.5.	Tasnîf Sebebi.....	36
1.1.5.2.6.	Tasnîf Şekli	36
1.1.5.2.7.	Hadîs Sayısı.....	37
1.2.	METODU	37
1.2.1.	İsim, Kelime ve Nisbelerin Zabtına Verdiği Önem	37
1.2.2.	Diğer Eserlerine Atıflarda Bulunması	39
1.2.3.	Hadîsleri Şerh Etmedeki Yöntemi	41
1.2.4.	Şerhteki Dili ve Üslûbu.....	42
1.3.	KAYNAKLARI.....	42
1.3.1.	En Çok İstifade Ettiği Eserler ve Bunlara Yaptığı Atıf Sayısı	43
1.3.2.	Kendi Eserleri ve Yaptığı Atıf Sayısı.....	43
1.4.	<i>SAHÎH-İ BUHÂRÎ</i> ŞERHLERİYLE MUKAYESESİ	44
1.4.1.	<i>Sahih-i Buhârî</i> Şerhleriyle Mukayese	44
1.4.1.1.	Birinci Hadîsin Şerhi	45
1.4.1.2.	Mukayese ve Değerlendirme	46
1.4.1.3.	İkinci Hadîsin Şerhi	47
1.4.1.4.	Mukayese ve Değerlendirme	48
1.4.1.5.	Üçüncü Hadîsin Şerhi	49
1.4.1.6.	Mukayese ve Değerlendirme	50
1.4.2.	Değerlendirme	50
	İKİNCİ BÖLÜM.....	55
	NEVEVÎ'NİN <i>ET-TELHÎS</i> 'TEKİ HADİSÇİLİĞİ	55
2.1.	RÂVİLER VE SENEDLERE DAİR BİLGİLER	55
2.1.1.	Râvîler.....	55
2.1.1.1.	Râvîlerin Kimlikleri Hakkında Bilgiler	55
2.1.1.2.	Sahâbî Râvîlerin <i>Sahihayn</i> 'daki Rivâyet Sayıları.....	56
2.1.1.3.	<i>Sahihayn</i> Ricâlinin İsim ve Nisbelerinin Zaptına Dair Bilgiler	58
2.1.1.4.	Râvîlerin Cerh-Ta'dîl Durumlarına Dair Bilgiler	59
2.1.2.	Senedler	60
2.1.2.1.	Senedlerin İnceliklerine Değinmesi	60
2.1.2.1.1.	Râvîleri Aynı Beldeye Nisbet Edilen Senedler	60
2.1.2.1.2.	Diğer İncelikler	61
2.2.	HADİS METİNLERİNE DAİR BİLGİLER	61
2.2.1.	Hadîslerin Tekrar Edilme Sebebi.....	62
2.2.2.	Hadîs Metninde Geçen Garîb Kelimeleri Açıklaması	62
2.2.3.	Birbirine Muarız Görünen Rivâyetleri Cemetmesi.....	67
2.2.4.	Hadîsten Çıkarılacak Önemli Bilgilere İşaret Etmesi.....	69
2.3.	BAZI HADİS MESELELERİNE DAİR BİLGİLER	71
2.3.1.	Mürsel Hadîsin Hücciyeti	71
2.3.2.	Sikanın Ziyâdesi	73
2.3.3.	Hükmen Merfû Meselesi	74

2.3.4.	Mu'an'an Senedin Hükümü.....	77
2.3.5.	Tedlîs	78
2.3.6.	İ'tibâr	80
2.3.7.	Sahâbî Kavlinin Hücciyeti	81
2.3.8.	Zayıf Hadîsle Amelin Hükümü.....	83
2.3.9.	Cezm ve Temrîz Siğaları	84
2.3.10.	Mu'allak Hadîs	86
2.3.11.	Mânâyla Rivâyet	88
2.3.12.	Sahâbî Tarifi	89
2.3.13.	Tabîî Tarifi.....	90
2.3.14.	Değerlendirme	91
SONUÇ		93
EK:.....		96
<i>ET-TELHÎS</i> 'TEKİ KAYNAKLARIN LİSTESİ		96
KAYNAKÇA.....		102

ÖNSÖZ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Kur'ân-ı Kerim'i hidâyet ve rahmet kaynağı olmak üzere yeryüzüne indirip onun uygulamasını âlemlere rahmet olarak gönderdiği Hz. Muhammed (s.a.v.)'e bırakan Yüce Allâh (c.c.)'a sonsuz hamd-ü senâlar olsun. Yüce Allâh (c.c.)'ın ona itaati, kendisine itaat telakki ettiği, kendisini sevmemizin yine ona tabi olmakla mümkün olacağını haber verdiği, nebilerin sonuncusu Hz. Muhammed Mustafa'ya, âline, ashâbına ve kıyâmete kadar ona tabi olup hak yolunda mücadele edenlere salât ve selâm olsun.

İslâm'ın iki temel kaynağı Kur'ân ve sünnettir. İslam âlimleri, sahîh sünnetin iki önemli kaynağından biri olan *Sahih-i Buhârî*'ye çok önem vermiş ve üzerine birçok çalışma yapmışlardır. Bu çalışmaların önemli bir bölümü şerhlerden oluşmaktadır. *Sahih-i Buhârî* üzerine yazılan şerhlerden Nevevî'nin şerhi pek bilinmemektedir. Nevevî muhakkik bir âlim olduğundan eserleri hep ilgiyle karşılanmış ve önemsenmiştir.

Ancak çalışmamızın konusu olan eser, *Sahih-i Buhârî*'nin az bir kısmını şerhettiğinden olsa gerek, hak ettiği ilgiyi görememiştir. Tanıtmak, müellifin şerhteki hadisçiliğini ortaya koymak ve yöntemini incelemek üzere bu eseri çalışmamıza konu olarak seçtik. Bu noktada Hadîs ilmine küçük bir katkı sunabildiysek kendimizi bahtiyar hissedeceğiz.

Çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın konusu, önemi, amacı, yöntemi, konuyla ilgili çalışmalar ve araştırmanın kaynaklarını zikrettik. Ayrıca eserin müellifi olan İmâm Nevevî'nin (v. 676/1277) hayatı ve ilmi kişiliğini kısaca ele aldık.

Birinci bölümde, şerhin muhtevası, metodu, kaynakları ve *Sahih-i Buhârî* şerhleriyle mukayesesi üzerinde durduk. İkinci bölümde ise, senedle ilgili verdiği bilgiler, metinle ilgili verdiği bilgiler ve bazı hadîs meseleleriyle ilgili verdiği bilgiler şeklinde üç ana başlık altında Nevevî'nin bu şerhteki hadisçiliğini tespit etmeye gayret ettik.

Çalışmanın başından sonuna kadar desteklerini bizden esirgemeyen ve değerli yönlendirmeleriyle bize ışık tutan başta danışman hocam Prof. Dr. Mehmet EREN beye, bu çalışma boyunca görüşlerinden istifade ettiğim değerli hocalarıma ve dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Gayret bizden, başarı Yüce Allâh'tandır.

Ali EKİNCİ
KONYA-2019

KISALTMALAR

Age.	Adı geçen eser
Agmd.	Adı geçen madde
a.s.	Aleyhisselâm
b.	İbn
Bkz.	Bakınız
bty.	Basım tarihi yok
byy.	Basım yeri yok
c.c.	Celle Celâlüh
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Hız.	Hazreti
nr.	Numara
nşr.	Neşreden
r.a.	Radiyallâhü anh
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallallâhü aleyhi ve sellem
SBE.	Sosyal Bilimler Enstitüsü
thk.	Tahkîk eden
v.	Vefatı
vdğr.	Ve diğeri

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Hadîs literatüründe *Sahîh-i Buhârî*'nin muteber bir kaynak olduğu konusunda kuşku yoktur. Hatta *Kur'ân-ı Kerîm*'den sonra en sahîh kitap olduğu noktasında âlimler arasında nerdeyse ittifak oluşmuştur. Bu yüzden onun üzerine günümüze kadar birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların büyük çoğunluğu şerhlerden oluşmaktadır. Nevevî (v. 676/1277) tarafından *et-Telhîs* adıyla kaleme alınan ve çokça meşhur olmayan şerh çalışması, kendine has üslûbu ve yöntemiyle kanaatimce özgün bir çalışmadır.

İnceleyeceğimiz eserin Hadîs ilminde otorite kabul edilen Buhârî'nin *es-Sahîh*'i üzerine yapılmış klasik bir şerh olması önemli bir husustur. Ayrıca bu şerhin müellifi hicri yedinci asrın muhakkik ulemasından Nevevî'nin Fıkıh ve Hadîs ilimleri başta olmak üzere İslâmî ilimlerin neredeyse hepsinde temayüz etmiş olması da dikkat çekicidir. O, İslâmî ilimlerin istikrar bulduğu bir dönemde ilmî kişiliğiyle Hadîs ve Hadîs Usûlü'nde kendisinden sonra gelenlere yön vermiş bir muhaddis olmakla birlikte, Şafîî fıkıh literatürünün gelişiminde de etkin rol oynamıştır.

Nevevî'nin *et-Telhîs* adlı *Sahîh-i Buhârî* şerhini konu edindiğimiz çalışmada onu muhtevâsı, yöntemi ve diğer şerhler ile mukayesesi bakımından inceleyerek çoğu kişi tarafından bilinmeyen eserin tanıtımını ve değerlendirmesini yaparak onun Hadîs edebiyatı içerisindeki yerini ortaya koymayı hedefleyeceğiz. Ayrıca şerhi doğuran sebepler, yöntemi, müellifin üslûbu ve üzerinde durduğu hususların tespiti de çalışmanın amaçları arasındadır. Nihayet günümüze kadar ulaşan diğer şerh çalışmalarıyla arasındaki etkileşimin ölçüsünü belirleme gayreti içerisinde olacağız.

1.2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Öncelikle Nevevî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri kısaca ele alınmak suretiyle çalışmaya giriş yapılacaktır. Bunun için ilk etapta kendi eserleri başta olmak üzere onu ve hadîs alanındaki çalışmalarını konu edinen klasik literatür taranacaktır. Daha sonra, günümüzde yapılan akademik çalışmalar yani tezler,

makaleler, ansiklopedi maddeleri, kavram/terim sözlükleri vb. kaynaklara başvurmak suretiyle konunun farklı boyutları tespit edilecektir.

Hadîs terminolojisine ait ıstıhlardan açıklanmaya ihtiyaç duyulanların açıklaması dipnotlarda verilecektir. Böylelikle metnin içeriğinde kullanılan ve anlaşılması için okuyucu tarafından bilinmesi gereken kavramları izah etmek suretiyle okuyucuya kolaylık sağlanacaktır.

1.2.1. Temel Kaynaklar

Nevevî'nin *Sahîh-i Buhârî Şerhi*'ni konu edindiğimiz çalışmamızda temel kaynağımız yine bu eser olmakla beraber kaynaklarımızın büyük çoğunluğunu doğal olarak müellifin eserleri oluşturacaktır. Bunun yanı sıra, müellifin hayatını konu edinen terâcim kitapları, genel olarak tabakât kitapları, hadîs usûlü ile ilgili kitaplar ve *Sahîh-i Buhârî* üzerine yapılmış önemli şerhlere de tezimiz boyunca çokça müracaat edilecektir.

Başvuracağımız temel kaynaklardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

1. İmâm Nevevî (v. 676/1277), *et-Telhîs*.
2. İmâm Nevevî, *et-Takrîb*.
4. Hattâbî (v. 388/998), *A'lâmü'l-Hadîs*.
5. İbn Battâl (v. 449/1057), *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*.
6. İbn Hacer (v. 852/1449), *Hedyü's-Sârî*.
7. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*.
8. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*.
9. Aynî (855/1451), *Umdetü'l-Kârî*.
10. Leknevî (v. 1304/1886), *Zaferu'l-Emânî*.
11. Leknevî, *el-Ecvibetü'l-Fâdila*.
12. Suyûtî (v. 911/1505) *Tedribü'r-Râvî*.

Çalışmamızın konusu olması hasebiyle doğal olarak en çok *et-Telhîs*'ten istifade edeceğiz. Bu çalışmamızda esas alacağımız kaynaklardan; Nevevî'den önce

yazılan Hattâbî'nin *A'lâmü'l-Hadîs* adlı eseri ve İbn Battâl'ın *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*'si ile Nevevî'den sonra kaleme alınan İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'si ve Aynî'nin *Umdetü'l-Kârî* adlı eseri *Sahîh-i Buhârî*'nin şerhleridir. Bu kaynaklardan *et-Telhîs*'in diğer *Sahîh-i Buhârî* şerhleri ile mukayesesi bağlamında istifade edeceğiz.

Yukarıda sayılan diğer kaynaklar ise üsûl ile ilgili eserler olmaları hasebiyle, bu eserlerden daha çok üsûlî konuların değerlendirilmesi bağlamında istifade edeceğiz.

1.2.2. Konuyla İlgili Çalışmalar

Nevevî ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bunların önemli bir kısmı Nevevî'nin hayatını konu edinirken, diğer bir kısmı ise onun ilmi kişiliği üzerinde yoğunlaşmıştır.

Nevevî'nin hayatına dair yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır:

1. Talebesi Alâüddin İbnü'l-Attâr'ın (v. 727/1323) kaleme aldığı *Tühfetü't-Tâlibîn fî Tercemeti'l-İmâm Mühyyiddîn* adlı çalışması önemlidir. Nevevî'ye tashîh ettirdiği bu eser, aynı konudaki çalışmalara kaynak olmuştur. Eser Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl Selmân'ın tahkikiyle Dâru'l-Eseriyye tarafından 'Ammân'da 1428/2007 yılında yayımlanmıştır.

2. Şemsüddin es-Sehâvî'nin (v. 902/1496) telif ettiği *el-Menhelü'l-'Azbü'r-Ravî fî Tercemeti Kutbi'l-Evliyâi'l-Kirâm Şeyhi Meşâyihî'l-İslâm Muhyiddin b. Zekeriyâ en-Nevevî* adlı kitabı, Ahmed Ferîd el-Mezîdî'nin tahkikiyle Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye tarafından Beyrut'ta 1426/2005 yılında yayımlanmıştır.

3. Celâlüddin es-Suyûtî'nin (v. 911/1505) yazdığı *el-Minhâci's-Sevî fî Tercemeti'l-İmâm en-Nevevî* adlı kitabı, Dâru İbn Hazm tarafından Beyrut'ta 1408/1988 yılında basılmıştır.

4. Abdülganî ed-Dakr'ın (v. 1423/2002) *el-İmâm en-Nevevî* adlı kitabı Dâru'l-Kalem tarafından Dımaşk'ta 1415/1994 yılında basılmıştır.

Nevevî'nin ilmî kişiliği ve eserlerini ele alan çalışmalardan bazıları şunlardır:

1. Ahmed Abdülaziz Kâsım el-Haddâd'ın, *el-Îmâm en-Nevevî ve Eseruhû fi'l-Hadîs ve 'Ulûmih* adıyla yaptığı yüksek lisans çalışmasını Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye Beyrut'ta 1413/1992 yılında yayınlamıştır.

2. İvaz Matar es-Sa'dî, *el-Mebâdiü't-Terbeviyye el-Müstenbata mine'l-Erba'ini'n-Neveviyye* ismiyle yüksek lisans tezi hazırlamıştır. (Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü't-Terbiyye, 1408).

3. Yakup Koçyiğit'in *Mühyiddin en-Nevevî'nin Hayatı Eserleri ve Sahîh-i Müslim Şerhindeki Metodu* adlı yüksek lisans çalışması vardır. (Selçuk Üniversitesi SBE, 1989).

4. Mehmet Bahattin Alphan'ın *el-Minhâc Adlı Eseri Çerçevesinde İmâm Nevevî'nin Şafîî Mezhebine Katkıları* adıyla hazırladığı yüksek lisans tezi bulunmaktadır. (Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, 2014).

5. İbrahim İlhan'ın *İmâm Nevevî'nin Hayatı Minhâcü't-Tâlibîn Eserindeki Farklı Görüş ve Tercihleri* adıyla hazırladığı yüksek lisans çalışması vardır. (Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, 2014).

Nevevî'nin *Sahîh-i Buhârî Şerhi* ile ilgili çalışmalar tahkiklerden ibarettir. Farklı araştırmacılar tarafından yapılan bu tahkikler beş farklı yayınevi tarafından neşredilmiş ve bunların bazılarında dirâse kısmı da eklenmiştir. Söz konusu tahkik çalışmaları şunlardır:

1. Kahire'deki el-Matba'atü'l-Münîriyye'nin Kastallânî'nin (v. 923/1517) *İrşâdü's-Sârî*'si ve Siddîk Hasan Han el-Kannevcî'nin (v. 1307/1890) *Tecrîd-i Sarîh* şerhi olan *'Avnü'l-Bârî*'si ile birlikte yaptığı ilk baskı 1348/1929 yılında yayınlanmıştır.

2. Ali Hasan Abdülhamîd el-Halebî'nin *Mâ Temessü İleyhi Hâcetü'l-Kârî li Sahîhi'l-Îmâmi'l-Buhârî* adıyla şerhin mukaddimesine yönelik tahkiki Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından Beyrut'ta neşredilmiştir.¹

¹ Nevevî'nin *Sahîh-i Buhârî* şerhinin mukaddimesine yönelik olan çalışmaya muhakkik tarafından bu isim verilmiştir. Bkz. Nevevî, Ebû Zekeriyâ Mühyiddin Yahya b. Şeref, *Mâ Temessü İleyhi Hâcetü'l-Kârî li Sahîhi'l-Îmâmi'l-Buhârî*, thk. Ali Hasan el-Halebî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut bty., s. 8.

3. Mustafa Dîb el-Buġâ'nın yaptığı tahkik Dâru'l-'Ulûmü'l-İnsâniyye tarafından 1418/1997 yılında Dîmaşk'ta yayınlanmıştır.

4. Nazar Muhammed el-Fâryâbî'nin *et-Telhîs Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh* adıyla yaptığı ayrıntılı dirâse ve tahkiki Daru Taybe tarafından 1429/2008 yılında Riyad'da basılmıştır.

5. Abdullah b. Ömer ed-Demîcî'nin *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî ilâ Nihâyeti Kitâbi'l-Îmân* adıyla yaptığı dirâse ve tahkiki Mekke Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi tarafından 1429/2008 yılında basılmıştır.

Çalışmamızda dipnot verirken, Nevevî'nin *Sahîh-i Buhârî* şerhindeki kaynakları başta olmak üzere birçok konuda kendisinden istifade ettiğimiz Nazar Muhammed el-Fâryâbî'nin *et-Telhîs Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh li'l-Buhârî* adıyla yaptığı tahkik çalışmasını esas alacağız.

2. NEVEVÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

Bu bölümde *et-Telhîs*'in muellifi olan İmâm Nevevî'nin hayatı ve ilmî kişiliğini ele alacağız.

2.1. Hayatı

İmâm Nevevî'nin tam adı: Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref b. Mirâ b. Hasan b. Hüseyin b. Cum'a b. Hizâm el-Hizâmî en-Nevevî'dir. Evlenmediği ve çocuğu olmadığı halde Ebû Zekeriyya diye künye alması, adet gereği ismi Yahya olanların bu künyeyle anılmasındandır.²

Nevevî nisbesi, Nevâ köyüne nisbetle denilmiştir. Nevâvî şeklinde de kullanılmaktadır. Nevâ köyü, Dîmaşk'ın kuzey batı tarafında olan Havrân ovasında, Dîmaşk'a seksen beş km mesafededir. Bazı kaynaklarda da geçtiği gibi Nevevî'ye ed-Dîmaşkî de denilmiştir. O, Dîmaşk'ta toplam on sekiz yıl kalmıştır. el-Hizâmî olarak nisbet edilmesi ise dedelerinden birinin ismi Hizâm olduğu içindir. Nevevî; bazı dedelerinin, soyları sahâbî olan Ebû Hakîm Hizâm (r.a.)'a dayandığından

² İbnü'l-Attâr, Alaüddin Ali b. İbrâhim, *Tühfetü't-Tâlibîn fi Tercemeti'l-İmâm Mühyiddîn*, nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl Selman, ed-Dâru'l-Eseriyye, Ammân 1428/2007, s. 39.

kendilerine böyle denildiğini söylediklerini, ancak bunun hatalı olduğunu belirtmiştir.³

2.1.1. Doğumu ve Yetiştirilmesi

Nevevî Muharrem ayının ortalarında 631/1234 yılında Nevâ köyünde doğdu. Nevevî'nin şeyhi Yâsîn b. Yusuf ez-Zerkeşî (v. 687/1289) onunla ilgili şöyle demiştir: “*Nevevî'yi Nevâ'da on yaşındayken gördüm. Çocuklar onu oyun oynamaya zorluyor, o ise oynamak istemiyordu ve çocuklardan kaçıp ağlıyordu. O günden sonra onu sevmeye başlamıştım. Nevevî babasının dükkânında çalışıyordu. Kur'ân'la meşgul olup ticarete önem vermiyordu. Ona Kur'ân dersi veren hocasına gittim ve ona: Bu çocuğa dikkat et (önem ver) bunun, zamanın en büyük âlimi ve zahidi olup insanların ondan istifade edeceği bir kişi olacağını umuyorum, dedim. Hocası: Sen müneccim misin? dedi. Ben de: Hayır, ancak Allâh beni konuşturdu dedim. Bunun üzerine hocası durumu onun babasına anlattı. Babası da bunu dikkate alarak ona Kur'ân'ı hatmettirdi*”.⁴

Nevevî Kur'ân'ı hatmettiğinde henüz ergenlik dönemine yaklaşmıştı. Onun ilmî hayatı ise geç yaşta başlamıştır. Medreseye başladığında on dokuz yaşında olduğu anlaşılmaktadır.⁵ O yaşa kadar ne yaptığıyla ilgili kaynaklarda pek bilgi bulunmamaktadır. Onun biyografisini kaleme alan eserleri incelediğimizde ilmî hayatının on dokuz yaşlarında başladığını görmekteyiz. O ilme başladığında *et-Tenbîh*'i ve *el-Mühezzeb*'in bir bölümünü ezberlemeye başladığına göre muhtemelen o yaşa kadar babasının dükkânında çalışırken bir yandan da Nevâ köyündeki hocalardan biraz ilmî dersler almış olmalı.

Nevevî on dokuz yaşına geldiğinde 649/1252 yılında Dımaşk'ta Emevî Cami'sinin hemen bitişiğinde olan Revâhiyye medresesine gider ve orada ilmî hayatına başlar. Orada iki sene kalır. Kendi ifadesiyle, hemen hemen hiç yatakta uyumayıp gece gündüz demeden çalışır. Dört buçuk ayda Şîrâzî'nin (v. 476/1084) *et-Tenbîh*'ini ezberler. Senenin geri kalan kısmında ise aynı müellifin bir diğer eseri

³ İbnü'l-Attâr, *Age.*, s. 40.

⁴ İbnü'l-Attâr, *Tühfetü't-Tâlibin*, s. 45; Sübkî, Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Takiyyüddîn, *Tabakâtü'ş-Şâfi'îyyetü'l-Kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî - Abdülfettah Muhammed el-Hulû, byy., 1413/1992, VIII, 397.

⁵ İbnü'l-Attâr, *Age.*, s. 45.

olan *el-Mühezzeb*'in ibadet bölümünün dörtte birlik kısmını ezberler. Bu arada şeyhinden ayrılmaz ve okuduklarını şerh eder ve düzeltir. Bu samimi gayreti hocasının hoşuna gider. Hocası da ona güvenir ve talebelere okuttuğu dersleri Nevevî'nin tekrar onlara okutması için onu görevlendirir.⁶

Nevevî 651/1254 yılında hac farızasını yerine getirmek üzere babasıyla hicaza gider. Mekke'den sonra Medine'ye geçer ve orada bir buçuk ay kalır. Hac menâsikini bitirdikten sonra Dimaşk'a döner ve Revâhiyye medresesinde ilimle meşgul olmaya devam eder. Nevevî farklı farklı ilimlerden olmak üzere Revâhiyye medresesi şeyhlerinden Gazzâlî'nin (v. 505/1112) *el-Vasît*'inden iki, Şîrâzî'nin (v. 476/1084) *el-Mühezzeb*'inden bir, Humeydî'nin (v. 488/1095) *el-Cem' Beyne's-Sahîhayn*'inden bir, Müslim'in (v. 261/874) *es-Sahîh*'inden bir, Nahîvci İbn Cinnî'nin (v. 392/1002) *el-Lüma*'ından bir, İbn Sikkît'in (v. 244/858) dille ilgili eseri *İslâhu'l-Mantık*'tan bir, Sarftan birkaç ders, fıkıh usulünde bazen Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin fıkıhla ilgili *el-Lüma*'ından bazen de Fahreddin er-Râzî'nin (v. 606/1209) *el-Muntahab*'ından bir, Esmâü'r-ricâlle ilgili bir ve kelamla ilgili bir ders olmak üzere günde toplam on iki ders okurdu. Okuduğu bu dersleri açıklamalı bir şekilde okur notlar tutardı. Nevevî o dönemdeki durumunu şöyle anlatır: “*Allâh zamanımı ve ilmi çalışmalarımı çok bereketlendirdi ve bana bu konuda yardım etti*”.⁷

Nevevî bir ara İbn Sînâ'nın (v. 428/1037) *el-Kânûn fî't-Tıbb* adlı eserini alıp tıpla uğraşmaya karar verir. Ne var ki bu eseri okurken bunalıma girer ve artık bir şey yapamaz duruma gelir. Bunun sebebini araştırırken kendi deyimiyle, rahatsızlığının tıpla uğraşmaktan olduğu ilhamını alır, bunun üzerine elinde ne kadar tıpla ilgili kitab varsa hepsini elden çıkarır. Tekrar eski haline döner ve ilmî çalışmalarına kaldığı yerden devam eder.⁸

Nevevî, Dâru'l-Hadîsi'l-Eşrefiyye şeyhi Ebû Şâme Abdurrahman b. İsmail'in 665/1266 yılında vefatından sonra kendisinden daha yaşlı ve kıdemli hocalar

⁶ İbnü'l-Attâr, *Age.*, s. 46; İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ 'İmâdüddîn İsmail b. Şihâbüddîn Ömer ed-Dimaşkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, thk. Ahmed Ömer Hâşim, Mektebetü's-Sakâfeti'd-Diniyye, byy., 1413/1993, s. 911; İbn Kâdî Şühbe, Takiyyüddin Ebû Bekr b. Ahmed el-Esdî eş-Şehbî ed-Dimaşkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, thk. Hâfız Abdül'alîm Hân, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1407/1987, II, 155.

⁷ İbnü'l-Attâr, *Tühfetü't-Tâlibîn*, s. 46; İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyîn*, s. 911.

⁸ İbnü'l-Attâr, *Age.*, s. 50; İbn Kesîr, *Age.*, s. 911; İbn Kâdî Şühbe, *Age.*, II, 155.

olmasına rağmen bu medresenin şeyhliğini üstlenmiş, vefatına kadar bu görevi sürdürmüştür.⁹

2.1.2. Vefatı

Nevevî, ömrünün sonuna doğru arkadaşlarıyla vedalaşarak Revâhiyye medresesinden ayrılır. Anne ve babasının kaldığı Nevâ köyüne gider. Oradan da Kudüs'ü ve Hz. İbrahim'in (a.s.) kabrini ziyaret eder. Tekrar Nevâ'ya döner. Döndükten sonra hastalanır. 24 Recep 676/21 Aralık 1277 yılında Salı gecesi fecre doğru kendi köyü olan Nevâ'da vefat eder. O gecenin sabahında orada defnedilir. Kâdî'l-Kudât İzzüddin Muhammed b. es-Sâîğ ve Nevevî'nin arkadaşları onun kabrinde cenaze namazını kılmak için Nevâ'ya gider. Dımaşk'ta da onun vefatı duyurulur ve gıyabi cenaze namazı kılınır.¹⁰

2.2. İlmî Kişiliği

Bu kısımda Nevevî'nin ilmî kişiliğini; hocaları, talebeleri ve eserleri başlıkları altında ele alacağız.

2.2.1. Hocaları

Nevevî farklı ilimlerden birçok hocadan istifade etmiştir. Tespit edebildiğimiz önemli hocaları şunlardır:

2.2.1.1. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü Hocaları

Nevevî farklı ilimleri ayrı ayrı hocalardan okumuştur. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü ilmini okuduğu önemli hocaları şunlardır:

1. Kemalüddin el-Mağribî (v. 650/1253)

Kemâlüddîn İshak b. Ahmed el-Mağribî (v. 650/1253), Emevî Camiînin bitişiğindeki Revâhiyye medresesinde yirmi yıl ders vermiş ve birçok âlim

⁹ Süyûtî, Celalüddin Ebü'l-Fazl Abdurrahman b. Bekr, *el-Minhâcü's-Sevî fi Tercemeti'l-İmâmi'n-Nevevî*, thk. Ahmet Şefik, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1408/1988, s. 47.

¹⁰ Sehâvî, Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman, *el-Menhelü'l-'Azbü'r-Ravî fi Tercemeti Kutbi'l-Evliyâi'n-Nevevî*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî - Abdülfettah Muhammed el-Hulû, byy., 1413/1992, s. 77.

yetiştirmiştir. Söz konusu medresede ondan okuyanlardan biri de Nevevî'dir. Nevevî, el-Mağribî'nin kendisinin ilk hocası olduğunu belirtir.¹¹

2. Şemsüddin el-Makdisî ed-Dımaşkî (v. 650/1252)

Ebû Muhammed Şemsüddin Abdurrahman b. Nûh el-Makdisî ed-Dımaşkî (v. 650/1252) Revâhiyye medresesinde Nevevî'nin ders aldığı hocalardandır. Bu hocası, İbnü's-Salâh'ın (v. 643/1245) talebesi olup onda fıkıh ilmini okumuştur.¹²

3. Ebü'l-Hasan el-Erbîlî (v. 670/1271)

Ebü'l-Hasan Sellar b. Hasan el-Erbîlî (v. 670/1271), İbnü's-Salâh'tan fıkıh eğitimi almış, Şâfiî mezhebini çok iyi bilen, dönemin Şâm'daki en meşhur fakîhlerindendir. Nevevî bu hocasından övgüyle bahseder.¹³

4. Kâdî İzzüddin er-Rebe'î el-Erbîlî (v. 675/1276)

el-Kâdî İzzüddin Ebû Hafs Ömer b. Es'ad er-Rebe'î el-Erbîlî (v. 675/1276), Revâhiyye medresesinin hocalarındandır. O aynı zamanda İbnü's-Salâh'ın (v. 643/1245) arkadaşı olup Nevevî'nin ahlak ve adâb-ı muaşerât eğitimini aldığı hocasıdır. Nevevî geceleri onunla beraber kalkar, ibriğine su doldurur ve abdest alacağı yere kadar onunla giderdi.¹⁴

5. Ebü'l-Feth et-Tiflîsî (v. 672/1273)

Kâdî Ebü'l-Feth Ömer b. Bündâr et-Tiflîsî (v. 672/1273), İbnü's-Salâh'tan istifade etmiş ve Şam kadılığını yapmıştır. Moğollar Şâm'ı istila ettiklerinde Hülâgû tarafından Şâm kadılığı görevine atanmıştır. Moğol hükümdarları nezdindeki itibarı sebebiyle birçok haksızlığa ve zulme engel olmuştur. Nevevî, Fahreddin Râzî'nin (v. 606/1209) *el-Müntehab*'ını ve Gazzâlî'nin (v. 505/1112) *el-Mustasfâ*'sının bir bölümünü bu hocasında okumuştur.¹⁵

2.2.1.2. Hadîs ve Hadîs Üsûlü Hocaları

1. Ebü İşhak el-Murâdî (v. 668/1269)

¹¹ İbnü'l-Attâr, *Tühfetü't-Tâlibîn*, s. 54; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, II, 102.

¹² Sübkî, *Age.*, VIII, 188.

¹³ İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfi'yyîn*, s. 888.

¹⁴ İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, II, 142.

¹⁵ İbnü'l-Attâr, *Age.*, s. 58; Sübkî, *Age.*, VIII, 309.

Ebû İshak İbrahim b. İsa el-Murâdî el-Endülüsî (v. 668/1269), Nevevî'nin en çok istifade ettiği hocalarından biridir. Nevevî onu şöyle tanıtır:

“*Fakîh, imâm, hâfız ve muhakkiktir. O dönemde öyle birini görmedim. Özellikle başta Sahîhayn olmak üzere hadîs, hadîs ilimleri ve hadîs lafızlarının tahkiki konusunda son derece mahir biriydi. Lügat, nahiv, fıkıh ve tasavvuf bilgisine sahipti. Bu konuları çok iyi biliyordu. Doğru bilgiyi doğru öğretmede büyük bir ustaydı. Onunla on yıl kaldım. Ondan nahoş bir şey görmedim. Mısır'da 668/1269 yılında vefat etti*”.¹⁶

Nevevî (v. 676/1277), Buhârî (v. 256/869) ve Müslim'in (v. 261/874) *es-Sahîh*'lerinin çoğunu bu hocasında okumuş Müslim'in *es-Sahîh*'ini okurken notlar almış ve bu notlardan daha sonra *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* gibi çok önemli bir eser ortaya çıkarmıştır. Ayrıca bu hocasında Humeydî'nin (v. 488/1095) *el-Cem'ü Beyne's-Sahîhayn* adlı eserinin büyük bir bölümünü, İbnü's-Salâh'ın arkadaşlarında/talebelerinde de onun *Ulûmü'l-Hadîs*'ini okumuştur.¹⁷

2. Ebü'l-Bekâ' en-Nâblûsî (v. 663/1264)

Ebü'l-Bekâ' Halid b. Yusuf en-Nâblûsî (v. 663/1264) Dımaşk'ta yaşamış, hadîslerdeki garip kelimeleri, ricâl isimlerini ve künyelerini çok iyi bilen bu hocası birçok bölgede Dâru'l-Hadîs şeyhliğini yapmıştır. Nevevî, bu hocasında Abdülğani el-Makdisî'nin (v. 600/1203) *el-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*' adlı eserini okumuştur.¹⁸

2.2.1.3. Arap Dili Hocaları

Nevevî, Fahrüddin el-Mâlikî'de İbn Cinnî'nin (v. 392/1002) *el-Lüma'* adlı eserini okumuştur. Bu Nevevî'nin ilk hocasıdır. Lügat, Nahiv ve Sarf âlimi olan Ebü'l-Abbâs Amed b. Sâlim el-Mısırî'de (v. 664/1265) İbn Sikkî'tin (v. 244/858) *İslâhu'l-Mantık* adlı eserini ve sarfla ilgili bir kitap okumuştur. İbn Mâlik diye meşhur olan nahiv âlimi Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Ceyyânî'nin (v. 672/1273) eserlerinden bir tanesini yine bu hocasında okumuştur.¹⁹

¹⁶ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, VIII. 122.

¹⁷ İbnü'l-Attâr, *Tühfetü't-Tâlibîn*, s. 59.

¹⁸ İbnü'l-Attâr, *Age.*, s. 60; Haddâd, Ahmed Abdülazîz Kâsım, *el-İmâmü'n-Nevevî ve Eserühü fî'l-Hadîs ve 'Ulûmih*, byy., 1409/1989. s. 92.

¹⁹ Bkz. İbnü'l-Attâr, *Age.*, s. 58; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, II, 155.

2.2.2. Aldığı İcâzetler

Nevevî, *Kütüb-i Sitte*, İmâm Mâlik'in (v. 179/795) *el-Muvatta*'ı, İmâm Şâfî (v. 204/819), Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), Osman b. Saîd ed-Dârimî (v. 280/893), Ebû Avâne el-İsferâyînî (v. 316/928) ve Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin (v. 307/919) *el-Müsned*'leri, Dârekutnî'nin (v. 385/995) *es-Sünen*, Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin (v. 458/1065) *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Beğavî'nin (v. 317/929) *Şerhu's-Sünne*, ve *Meâlimü't-Tenzîl*, Humeydî'nin (v. 488/1095) *el-Cem' Beyne's-Sahîhayn* ve Hatîb el-Bağdâdî'nin (v. 463/1070) *el-Câmi' li-Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'* adlı eserlerini çeşitli hocalardan dinleyerek icâzetlerini almıştır.²⁰

2.2.3. Talebeleri

Nevevî Şam'daki farklı medreselerde dersler vermiş ve birçok âlim yetiştirmiştir. Ders verdiği medreseler Felekiyye, Rükniyye, Şafî fıkhiyla meşhur olan İkbâliyye ve Hadîs ilminde meşhur olan Dâru'l-Hadîsi'l-Eşrefiyye medreseleridir.²¹ Yetiştirdiği öğrencilerin önde gelenlerinden bazıları şunlardır:

1. İbnü'l-Attâr (v. 724/1323)

Nevevî'den ayrılmayıp hep onunla beraber kaldığı için bu öğrencisine “*Muhtasaru'n-Nevevî*” denirdi. İbnü'l-Attâr kendisiyle ilgili şöyle diyor: “*Nevevî'nin çoğu eserini kendisinde okudum. Bu eserlerdeki tashihleri yapmama izin vermişti. Bazen onun huzurunda düzeltmeler yapıyordum ve ona gösteriyordum. O da benim bu düzeltmelerimi kendi hattıyla yazardı. Bana kitap isimlerinin olduğu bir liste verdi ve ömrüm yetmezse el-Mühezzeb'in şerhi el-Mecmû'u bu kitaplardan yararlanarak tamamla dedi. Ancak bu bana takdir olunmadı. Onunla toplam altı yıl beraber kaldım*”.²² İbnü'l-Attâr Nevevî'den de nakiller yapmak suretiyle onun biyografisini *Tühfetü't-Tâlibîn fi Tercemeti'l-İmâm Mühyiddin* adlı eserde toplamıştır. Nevevî'nin biyografisini yazan tabakât kitapları müelliflerinin çoğu bu eserden yararlanarak onun hayatını yazmışlardır.

2. eş-Şems Muhammed b. Ebî Bekir (v. 745/1344)

²⁰ İbnü'l-Attâr, *Tühfetü't-Tâlibîn*, s. 60.

²¹ Abdülganî ed-Dakr, *el-İmâmü'n-Nevevî*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1415/1994, s. 75.

²² İbnü'l-Attâr, *Age.*, s. 53.

Takriben 662/1227’de doğmuştur. Nevevî’de fıkıh okumuş ve onun hizmetinde bulunmuştur. Ayrıca Şerefüddin el-Makdisî’de fıkıh okuyup ondan hadîs dinlemiştir. Sırasıyla Himis, Trablus ve Halep kadılığı yapmış, daha sonra Dımaşk’a dönüp eş-Şâmiyetü’l-Berâniyye medresesinde dersler vermiş, Dımaşk’ta 745/1344 yılında vefat etmiştir.²³

3. Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzî (v. 742/1341)

Halepte doğup Mizze’de yaşamış olan Mizzî, Şâfiî fikhını okuyup sarf ve lügat ilimlerini öğrendikten sonra yirmi yaşındayken Hadîs ilmine yönelmiş ve aralarında Nevevî’nin de bulunduğu birçok hocadan hadîs dinlemiştir. Bu uğurda yolculuklar yapmış ve Hadîs ilminde çok derinleşmiştir. Elli yıl hadîs aktarmış, ondan nice büyük hadîs hâfızı hadîsler dinlemiştir. Dâru’l-Hadîsi’l-Eşrefiyye medresesinde yirmi üç yıl dersler vermiştir.

Zehebî onun hakkında şöyle diyor: “*Hicri 674’te Hadîs ilmine başladı ve böylece devam etti. Âlî ve nâzil isnatları yazdı. Nahvi ve sarfi çok iyi biliyordu. Lügat ilmine hâkimdi. Fıkıh ve usûlünü, Hadîsi de metin ve isnat açısından biliyordu. Özellikle ricâlleri ve hangi dönemde yaşadıkları konusunda geniş bir birikime sahipti. Onun “Tehzîbü’l-Kemâl” adlı eserine bakan, Mizzî’nin bu konuya ne derece hâkim olduğunu rahatlıkla görebilir. Onun bir benzerini görmedim*”.²⁴

4. Şihâbüddin Ebû Hafs Ömer b. Kesîr (v. 703/1303)

Ömer b. Kesîr (v. 703/1303), meşhur tefsîr müellifi ve tarihçi İbn Kesîr’in (v. 774/1372) babasıdır. Busra ve Ezri’ât arasında olan Şerkûvîn köyündendir. İlk yıllarında Busra’da dayılarının yanında ilimle meşgul olmuştur. Hanefî mezhebinde Merğînânî’nin (v. 593/1197) *el-Bidâyetü’l-Mübtedî*’sini okumuş, nahiv, arapça ve lügatle ilgilenmiş ve şiirleri ezberlemiştir. Daha sonra Nevevî’nin yanına Dımaşk’a giderek onda okumuş ve orada on iki yıl kaldıktan sonra doğduğu yere geri dönmüştür. İbn Kesîr ilim yolculuğundayken vefat eden en büyük oğlu İsmail’in adını

²³ İbnü’l-İmâd, Ebü’l-Felâh Abdülhayy b. Muhammed el-Hanbelî, *Şezerâtü’z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnâût, Beyrut 1406/1986, VIII, 248.

²⁴ İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyye*, III, 74.

en küçük oğluna vermiştir. O en küçük oğlu da muhaddis, fakîh, tefsirci ve tarihçi olan meşhur İbn Kesîr'dir.²⁵

2.2.4. Eserleri

Nevevî, diğer âlimlere nazaran kısa ömrü olmasına ve ilme geç başlamasına karşın birbirinden değerli çok sayıda eser vermiştir. 660/1261 Yılında yirmi dokuz yaşındayken eser vermeye başlayan Nevevî, çok hızlı yazdığından ve eli yorulup kalem tutamaz hale gelinceye kadar yazmaya devam ettiğinden on altı yılı aşmayan kısa sayılabilecek bir zaman diliminde o kadar çok eseri yazmayı başarabildiği kaydedilmiştir.²⁶

Nevevî, başta hadîs, fıkıh, Kur'ân, eğitim, dil ve tarih olmak üzere birçok dalda eser vermiş, bu çalışmalarını âlimler nezdinde her zaman kabul görmüştür. Nevevî'nin önemli eserlerini konularına göre şöyle sıralayabiliriz:

2.2.4.1. Hadis

1. Riyâdu's-Sâlihîn

Muhtasar bir kitaptır. Sahîh hadîslerden derlediği 265 baptan oluşan bu hadîs kitabını 14 Ramazan 670 yılında bitirmiştir. Eser sadece bir hadîs mecmuası olmaktan ziyade, Nevevî'nin yaşadığı dönemde toplumun ve İslâm coğrafyasının meselelerini ortaya koyan bir belge, ferdin ve cemiyetin ihtiyaçlarına İslâm'ın iki ana kaynağı ışığında çözüm üretme yollarını anlatması açısından âlimler, yöneticiler ve halk için bir rehber niteliğindedir. Bir diğer özelliği de her konuyu ayet ve hadîslerle ele almasıdır. *Riyadu's-Sâlihîn*'in Türkçe'ye ilk tercümesi, Hasan Hüsnü Erdem'in Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan çevirisidir (I-III, Ankara 1949-1954).²⁷ Muhammed b. Ali b. Muhammed 'Allân el-Mekkî eş-Şâfî (v. 1057/1647) *Delîlü'l-Fâlihîn li Turuki Riyâzü's-Sâlihîn* adlı eserde şerh etmiştir.

2. el-Minhâc fî Şerhi Sâhîhi Müslim b. el-Haccâc

Bu eser *Sahîh-i Müslim*'in en önemli şerhlerinden biridir. Eserde hadîs senedleri araştırılmış, râvîler hakkında bilgi verilmiş, kapalı ifadeler açıklanmış,

²⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut 1408/1988, XVI, 36.

²⁶ Haddâd, *el-İmâmü'n-Nevevî*, s. 206.

²⁷ Küçük, Raşit, "Riyâzü's-Sâlihîn", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 146.

hadîsler genişçe şerh edilmiş ve hadîslerden çıkan hükümlere yer verilmiştir. Ayrıca hadîsin delil değeri çeşitli âlimlere göre belirtilmiştir.²⁸

Ahmed Davutoğlu, Nevevî'nin bu şerhinden istifade ederek Müslim'in *el-Cami'us-Sâhîh* adlı eserini tercüme ve şerhetmiş, bu çalışma da *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul 1980).²⁹

3. *el-Ezkâru'l-Müntahabe min Kelâmi Seyyidi'l-Ebrâr*

Zikir ve duaya dair hadîsleri bir araya getiren çok değerli bir eseridir. Tam adı *Hilyetü'l-Ebrâr ve Şiârü'l-Ahyâr fî Telhîs'd-De'avât ve'l-Ezkâri'l-Müstehabbe fî'l-Leyl ve'n-Nehâr* olup 665/1266 yılında kaleme alınmıştır. Nevevî bu eserinde bir insanın hayatı boyunca karşılaştığı çeşitli durumlar ve yapacağı ibadetlerle ilgili olarak topladığı dua ve zikirleri konularına göre on dokuz bölüm, 356 bâb halinde sıralamış, ayrıca eserin sonuna genel dualarla ilgili otuz kadar hadîs ilave etmiştir.³⁰ Eserin önemini ifade eden şu cümle âlimler arasında meşhur olmuştur: "بع الدار واشتر الأذكار" "Evini sat, *el-Ezkâr*'ı al".

4. *el-Erba'üne'n-Nevevîyye*

Nevevî bu çalışmasını İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin (v. 643/1245) dinin esaslarına dair yirmi altı hadîs ihtiva eden *el-Ehâdisü'l-Küllîye* adlı eserine çoğu *Sahîh-i Buhârî* ile *Sahîh-i Müslim*'den seçtiği on altı hadîsi ilave ederek meydana getirmiş, ancak hadîslerin senedlerini zikretmemiştir. Nevevî'nin bu çalışması hemen her devirde büyük rağbet görmüş, başta kendisi olmak üzere kırktan fazla âlim tarafından şerh edilmiştir. Eserin şerhleri arasında İbn Receb el-Hanbelî'nin (v. 795/1392) "*Câmi'u'l-Ulûmi ve'l-Hikem fî Şerhi Erba'üne Hadîsen min Cevâmi'i'l-Kelim*" adıyla yazdığı büyük şerhi, Muhammed Hayat es-Sindî'nin *Şerhu'l-Erb'üne'n-Nevevîyye* (nşr. Hikmet b. Ahmed el-Harirî, Demmâm, Riyad 1415/ 1995), Halid el-Baytar'ın *el-Beyan fî Şerhi'l-Erba'üne'n-Nevevîyye* (Zerka 1407) ve

²⁸ Abdülğani ed-Dakr, *el-İmâmü'n-Nevevî*, s. 162.

²⁹ Kandemir, M. Yaşar, "el-Câmi'u's-Sâhîh", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 128.

³⁰ Başaran, Selman, "el-Ezkâr", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 66.

Muhammed Hüseyin el-Celâlî'nin *Şerhu'l-Erb'îne'n-Nevevîyye* (Beyrut 1407) adlı çalışmaları anılabilir.³¹

5. *et-Telhîs Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh*

Nevevî Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı meşhur hadîs kitabını da şerh etmek istemiş ama ömrü buna vefa etmemiş ve ancak “Kitâbü'l-İlm”e kadar gelebilmiştir.³² Bu eser çalışmamızın da konusunu teşkil ettiğinden üzerinde ayrıca ayrıntılı bir şekilde durulacaktır.

6. *el-İcâz*

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inin abdest bahsine kadar olan şerhidir. eş-Şihâb b. Reslân (v. 844/1440) Nevevî'nin kaldığı yerden devam ederek tamamlamıştır.³³ Eser Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl Selmân'ın tahkikiyle ed-Dâru'l-Eseriyye tarafından Ammân'da 1428/2007 yılında neşredilmiştir.

2.2.4.2. Hadîs Usûlü

1. *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâ'ik ilâ Ma'rîfeti Süneni Hayri'l-Halâ'ik sallalâhü 'aleyhi ve sellem*

Hadîs usûlüyle ilgili önemli bir eser olup İbnü's-Salâh'ın (v. 643/1245) *Mukaddime*'sinin ihtisarıdır. Abdülbârî Fethullah es-Selefi, eser üzerinde yüksek lisans tezi hazırlamış, daha sonra eseri yayımlamıştır. (I-II, Medine 1408/1987).³⁴

2. *et-Takrîb ve't-Teysîr li-Ma'rîfeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr*

Nevevî İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sinden ihtisar ettiği *İrşâdü Tullâbi'l-hakâ'ik*'ı ihtisar ederek bu eserini oluşturmuştur. Süyûtî (v. 911/1505) bunu *Tedrîbü'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevâvî* adlı eseriyle şerh etmiştir. Bu eser büyük ilgi görmüştür.³⁵

³¹ Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdillâh, *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, Bağdat 1360/1941, I, 1; Kandemir, “Nevevî”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 47.

³² Sehâvî, *el-Menhelü'l-'Azbü'r-Ravî*, s. 19.

³³ Sehâvî, *Age.*, s. 19.

³⁴ Bkz. Abdülğani ed-Dakr, *el-İmâmü'n-Nevevî*, 177; Kandemir, “Nevevî”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII, 47.

³⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 465; Abdülğani ed-Dakr, *Age.*, s. 177.

2.2.4.3. Fıkıh

1. *Ravdatü't-Tâlibîn ve 'Umdetü'l-Müttakîn*

Abdülkerim b. Muhammed er-Râfî'nin (v. 623/1226), Gazzâlî'nin (v. 505/1112) *el-Vecîz*'i için yazdığı *eş-Şerhu'l-Kebîr*'in (*Fethu'l-Azîz*) muhtasarıdır. *Şerhu'l-Kebîr* mezheb görüşlerini başarılı şekilde toplamıştır. Bu eser çok uzun olduğundan Nevevî bunu *Ravzatü't-Tâlibîn* adıyla ihtisâr etmiştir.³⁶ Bu kitap üzerinde kırk kadar âlimin şerh, haşiye, muhtasar, ta'lik ve tashîh türünden çalışması vardır.³⁷

2. *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*

Şîrâzî'nin (v. 476/1084) Şâfiî fıkındaki *el-Mühezzeb* adlı eserinin şerhidir. Nevevî bu eserde geçen hadîslerin sahîh ve zayıf olanlarını belirterek tahkîk etmek, Şâfiî fıkını ve diğer mezheplerin görüşlerini derlemek, lügat tahlillerini yapmak ve dağınık haldeki fikhî meseleleri toplamak niyetiyle başladığı şerhtir. Bey' bölümünün "Ribâ" babını yazmaktayken vefat etmesi yüzünden yarım kalmıştır. Nevevî öldüğü takdirde öğrencisi İbnü'l-Attâr'dan (v. 724/1323) kitabı tamamlamasını istese de bu mümkün olmamıştır. Tabakât kitaplarında Nevevî'nin birçok öğrencisinin ve ondan sonraki âlimlerin *el-Mecmû'*u tamamlamaya giriştikleri belirtilmiştir. Ali b. Abdilkâfi Takiyyüddîn es-Sübkî (v. 756/1355), Nevevî'nin kaldığı yerden devam etmiş, ömrü vefa etmediğinden "Kitabü't-teflîs"e kadar üç cilt miktarı yazabilmiştir. Bu yazdıkları *Fethu'l-Azîz ve Telhîsu'l-Habîr* adıyla eserin sonuna eklenmiştir. Çağdaş âlimlerden Necîb el-Mutî'î (v. 1406/1985) Sübkî'nin kaldığı yerden devam etmiş, *el-Mühezzeb*'i sonuna kadar şerh etmiştir. Sekiz cilde tekabül eden çalışması az kişinin yapabileceği mükemmel bir tetimme olmuştur.³⁸

3. *Minhâcüt-Tâlibîn ve 'Umdetü'l-Müftîn*

³⁶ Nevevî, *Ravdatü't-Tâlibîn ve 'Umdetü'l-Müttakîn*, thk. Züheyr eş-Şâvîş, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1412/1991, I, 113.

³⁷ Bkz. Kâtib Çelebi, *Age.*, I, 929; Haddâd, *el-İmâmü'n-Nevevî*, s. 230; Kandemir, "Nevevî", *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII, 47.

³⁸ Haddâd, *el-İmâmü'n-Nevevî*, s. 246.

Râfiî'nin *el-Muharrer*'inin ihtisarıdır. Nevevî, Şâfiî mezhebinde kaleme alınan en güzel muhtasar, en faydalı, mezhebin görüşlerinde umde, fetva verenlerin dayanak kitabı olan *el-Muharrer*'e ilgiyi görüp ezberlenmesinin de zor olduğunu tespit edince bu eseri yarısı hacminde kısaltarak *el-Minhâc*'ı oluşturmuştur. Bunu yaparken bazı tashîh ve tercihlerde de bulunmuştur.³⁹ *Minhâcü't-Tâlibîn* Şâfiî ulema tarafında çok ilgi ve itibar görmüş, üzerine yüze yakın şerh, haşiye, muhtasar, nazım ve ta'lik türü çalışmalar yapılmıştır.

2.2.4.4. Diğer Eserleri

1. *et-Tibyân fi Âdâbi Hameleti'l-Kur'ân*

Nevevî insanların hafızlık müessesine ilgisizliklerini ve Kur'ân'ı anlama yönündeki isteklerinin azaldığını görünce bu alandaki dini vazifeleri hatırlatıcı mahiyette on bölümden oluşan bu eserini kaleme almıştır. Kitap Muhammed Haccâr'ın tahkikiyle 1417/1996 yılında Beyrut'ta yayımlamıştır.⁴⁰

2. *Tehzîbü'l-Esmâ' ve'l-Lügât*

Mezhepteki ıstılahları konu alan bir eserdir. Nevevî bu eserini *Ravdatü't-Tâlibîn*, Müzeni'nin (v. 264/878) *el-Muhtasar*, Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin (v. 476/1084) *et-Tenbîh* ile *el-Mühezzeb*, Gazzâlî'nin (v. 505/1112) *el-Vasît* ve *el-Vecîz* adlı eserlerinde geçip açıklanmaya ihtiyaç duyulan bazı kelime/kavram ve isimleri izah etmek üzere kaleme almıştır. İki bölümden oluşan eserin birinci bölümünde isimleri, ikinci bölümünde kelimeleri işlemiştir. Resûlüllâh (s.a.v.)'ın ismine hürmeten adı Muhammed olanlardan başlamış ve bu isimden sonraki diğer isimleri alfabetik sıraya göre yazmıştır. Nevevî bu eserini temize çekmeye fırsat bulamamıştır.⁴¹

Araştırma hakkında bilgiler ile Nevevî'nin hayatı ve ilmi kişiliği ana başlıklarından oluşan bu girişten sonra çalışmanın “*et-Telhis*'in metodu, kaynakları ve Buhârî şerhleri içindeki yeri” başlıklı birinci bölümüne başlayabiliriz. Başarı yüce Allâh'tandır.

³⁹ Bkz. Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn ve 'Umdetü'l-Müftîn*, nşr. Muhammed Muhammed Tâhir Şaban, Dâru'l-Minhâc, Beyrut 1432/2011 (mukaddime), I, 10.

⁴⁰ Bkz. Haddâd, *Age.*, s. 300.

⁴¹ Haddâd, *Age.*, s. 313.

BİRİNCİ BÖLÜM
ET-TELHÎS*'İN METODU, KAYNAKLARI VE *SAHÎH-İ BUHÂRÎ
ŞERHLERİYLE MUKAYESESİ

BİRİNCİ BÖLÜM

ET-TELHÎS'İN METODU, KAYNAKLARI VE SAHÎH-İ BUHÂRÎ ŞERHLERİYLE MUKAYESESİ

Çalışmamızın birinci bölümü olan bu kısımda, Nevevî'nin *Sahîh-i Buhârî* şerhini çeşitli yönleriyle ele alacağız. Öncelikle eser hakkında genel bilgiler verdikten sonra, müellifin söz konusu eserde takip ettiği metodu, ardından istifa ettiği kaynakları, son olarak da eserin *Sahîh-i Buhârî* şerhleri içindeki yerini belirlemeye çalışacağız.

1.1. ET-TELHÎS HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Bu bölümde Nevevî'nin *el-Câmi'üs's-Sahîh*'e yazdığı şerh hakkında genel bilgiler verilecektir.

1.1.1. Adı ve Nevevî'ye Nisbeti

Elimizdeki el yazma nüshaların hiç birisinin kapağında eserin ismi yazılmamıştır. Aynı şekilde müellif de kitabına yazdığı mukaddimede eserin isminden söz etmemiştir.⁴² Nevevî *Büstânü'l-'Arifîn* ve *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Luğât* adlı eserlerinde, bu eserinden *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* diye söz etmiştir. Ayrıca o, *Sahîh-i Müslim* şerhinde de bu eserine işaret etmiştir.⁴³

Esere isim zikreden ilk kişi, *Sahîh-i Buhârî*'ye yazdığı *et-Tavdîh* adlı hacimli şerhinde Nevevî'nin bu şerhinden çok istifa eden, hatta nerdeyse eserin tamamını kitabına alan İbnü'l-Mülakkin (v. 804/1401)'dir.⁴⁴ Aynî (v. 855/1451) de *Sahîh-i Buhârî*'ye yazdığı *'Umdetü'l-Kârî* adlı şerhinde Nevevî'nin bu şerhinden çok istifa etmiş, yaptığı nakillerin çoğunu "قال النووي" şeklinde yaparken, bazen de "قال النووي في"

⁴² Bkz. Nevevî, *et-Telhîs Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh li'l-Buhârî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî, Dâru Taybe, Riyâd 1429/2008, I, 183-189.

⁴³ Nevevî, *Büstânü'l-'Arifîn*, thk. Muhammed el-Haccâz, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1427/2006, s. 42; *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lüğât*, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut bty., I, 75; *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut bty., I, 4.

⁴⁴ İbnü'l-Mülakkin, Ebû Hafs Sîrâcüddin Ömer b. Ali eş-Şâfiî el-Mısrî, *et-Tavdîh li Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh*, thk. Hâlid Mehmûd er-Rabbât – Cum'a Fethî Abdülhalim, Dâru'l-Felâh, Katar 2008, II, 134.

"شرحہ" gibi ifadeler kullanmış,⁴⁵ üç yerde ise "قال النووي في تلخيصه" ve benzeri ifadeler kullanarak eserin ismini açıkça ifade etmiştir.⁴⁶

Sehâvî (v. 902/1496) de aynı isim ile bu şerhten söz etmektedir. O, Nevevî'nin hayatını yazdığı *el-Menhelü'l-'Azbü'r-Ravîyy* adlı kitabında onun eserlerini sayarken şöyle der: "Nevevî, Buhârî şerhinden bir bölüm de yazmıştır. Kitâbü'l-'İlm'e kadar şerh etmiş ve esere *et-Telhîs* ismini vermiştir".⁴⁷ İbn Hacer ise, *Sahîh-i Buhârî*'ye yazdığı *Fethu'l-Bârî* adlı meşhur eserinde sözkonusu eserden çok istifade ettiği halde eserin ismini zikretmemiştir.

İbnü'l-Mülakkin, Aynî ve Sehâvî'nin bu ismi nereden aldıklarını tespit edemedik. Ancak onların bunu elimizde bulunmayan nüshalardan almış oldukları düşünülebilir.

Bize göre de eserin adının *et-Telhîs* olma ihtimali yüksektir. Zira Nevevî yazdığı bütün eserlere bir isim vermiştir. Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'ine yazdığı şerh *el-Îcâz* adını vermesi bu ihtimali daha da güçlendirmektedir. *et-Telhîs* ile *el-Îcâz* kelimelerinin anlamlarının birbirine çok yakın olması ve iki şerhin birbirine yakın hacimlerde ve benzer üsluplarda yazılmış olmaları bu ihtimali akla getirmektedir. Ayrıca müellifin iki şerhi de tamamlayamadan vefat etmesi bu iki eseri eş zamanlı olarak yazdığını göstermektedir.

Eserin Nevevî'ye nisbetine gelince, bu konuda hiçbir tereddüt yoktur. Zira yukarıda zikrettiğimiz gibi müellif başka eserlerinde bu esere atıflarda bulunmuştur. Ayrıca birçok âlim de bu eseri Nevevî'ye nisbet etmiştir. Bunlardan bazıları; Nevevî'nin talebesi ve hal tercemesine dair *Tühfetü't-Tâlibîn* adlı eserin sahibi Alâüddin İbnü'l-'Attâr (v. 724/1324),⁴⁸ Sehâvî (v. 902/1497),⁴⁹ Zehebî (v. 748/1348),⁵⁰ Suyûtî (v. 911/1505)⁵¹ ve Bağdatlı İsmail Paşa'dır (v. 1338/1920).⁵²

⁴⁵ Bkz. Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmud b. Ahmed, *'Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut bty., I, 52, 66, 245, 253, 316, 323.

⁴⁶ Bkz. Aynî, *'Umdetü'l-Kârî*, I, 15, 21(2).

⁴⁷ Sehâvî, *el-Menhelü'l-'Azbü'r-Ravî*, s. 19.

⁴⁸ İbnü'l-'Attâr, *Tühfetü't-Tâlibîn*, s. 81.

⁴⁹ Sehâvî, *Age.*, s. 19.

⁵⁰ Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Tezkiretü'l-Hüffâz*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut bty., IV, 1472.

⁵¹ Suyûtî, *el-Minhâcü's-Sevî*, s. 63.

1.1.2. Telif Sebebi

Nevevî, ilimle uğraşmanın kişiyi Allâh (c.c.)’a yaklaştıran en önemli vesilelerden olduğunu, bununla ilgili birçok âyet ve sahîh hadîsin bulunduğunu belirtmiş, ilimlerin en önemlilerinden birinin Hadîs ilimleri olduğunu söylemiştir. Bunun delilinin ise, İslâm dininin iki ana kaynağının Kur’ân ve sünnet olduğunu, fikhî hükümlerin çoğunun sünnete dayandığını, zira ahkâm ayetlerin çoğunun ‘âmm ve mücmel olduğunu, bunların beyanının sünnete olduğunu belirtir. Ayrıca âlimlerin ittifakıyla müctehid ve müftînin şartlarından birinin ahkâm hadîslerini bilmek olduğunu söyler. O halde Hadîs ilmine önem vermek ve onu teşvik etmek gerekir. Zira Hadîs ilmini öğrenmek ve öğretmek dindedir, din de hadîste belirtildiği gibi nasihattir.⁵³

Nevevî, tasnif edilen kitapların mutlak manada en sahihinin *Sahîhayn* (*Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*) olduğunu, dolayısıyla bu iki kitabı şerh etmeye önem vermek gerektiğini ifade ettikten sonra, kendisinin *Sahîh-i Müslim*’e açık ibarelerle değerli bilgiler içeren bir şerh yazmakta olduğunu, Allâh (c.c.)’tan şerhi tamamlama noktasında yardım talep ettiğini söyler.⁵⁴

Sahîh-i Buhârî ile ilgili de ne anlaşılacak kadar kısa, ne de bıktırarak kadar uzun, ikisinin ortasında bir şerh yazmak için istihârede bulunduğunu belirttiğinden sonra şunları söyler: “*Hacmi büyük olan kitaplara insanların gayretlerinin zayıf ve onların talipleri az olmasaydı, Sahîh-i Buhârî’nin ihtiva ettiği gizli-açık büyük faydalardan ötürü bu şerhi tekrar ve ziyade olmaksızın yüzden fazla cilde ulaştırırdım. Ancak ben bu konuda orta yolu, hatta çoğu yerde ihtisârı tercih edeceğim*”.⁵⁵

⁵² Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn fî Esmâi'l-Müellifîn ve Âsâri'l-Müsannifîn*, Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî, İstanbul 1370/1951, II, 525.

⁵³ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, thk. Sıdkî Cemîl el-'Attâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1420/1999, *Îmân*, 42; Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Küşeyrî, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, Dâru'l-Felâh, Feyyûm (Mısır) 1423/2002, *Îmân*, 95; Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, es-Sünen, ('Avnü'l-Ma'bûd şerhi ile) Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1995, *Edeb*, 67.

⁵⁴ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 183-187.

⁵⁵ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 187.

1.1.3. *et-Telhîs* ve *el-Minhâc* Mukaddimelerinin Karşılaştırılması

Nevevî *Sahîh-i Buhârî*'ye yazdığı *et-Telhîs* ve *Sahîh-i Müslim*'e yazdığı *el-Minhâc* adlı şerhlerine uzun birer mukaddime ile başlamıştır. Bu iki mukaddimenin giriş bölümleri ufak tefek kelime değişiklikleri hariç neredeyse tamamen aynıdır. Mukaddimelerin bu kısmında Nevevî Hadîs ilmiyle meşgul olmanın önemi üzerinde durur ve Hadîs ilminde en önemli iki eserin *Sahîhayn* olduğunu, dolayısıyla bunları şerh etmenin önem arz ettiğini belirtir.⁵⁶

Nevevî *et-Telhîs*'in mukaddimesinde *Sahîh-i Müslim* üzerine açık ibarelerle değerli bilgiler içeren bir şerh yazmakta olduğunu ve onu tamamlamaya çalıştığını belirtirken,⁵⁷ *el-Minhâc*'in mukaddimesinde de *Sahîh-i Buhârî* üzerine veciz ibareler ile değerli bilgiler içeren bir şerh yazmakta olduğunu ve onu tamamlama noktasında Allâh (c.c.)'tan yardım istediğini ifade eder.⁵⁸ Nevevî'nin bu ifadelerinden onun her iki şerhi eş zamanlı olarak yazmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.

Nevevî her iki şerhin mukaddimesinde yazacağı şerhleri aynı ifadelerle tanıtır. O, iki şerhin de orta uzunlukta olacağını ve eğer insanların uzun kitaplara ilgileri az olmasaydı, içinde tekrar olmaksızın kitabını yüz ciltten uzun bir hacimde yazacağını ifade eder.⁵⁹ Yine o, şerhlerin içerik ve üsluplarından söz ederken de aynı ifadeleri kullanır.⁶⁰ *el-Minhâc*'in mukaddimesi *et-Telhîs*'in mukaddimesine göre biraz daha uzun olsa da, iki mukaddime de uzun sayılabilecek hacimdedir.

Nevevî mukaddimelerin giriş kısımlarından sonra "فصل" başlıkları altında *et-Telhîs*'te *Sahîh-i Buhârî* ile ilgili, *el-Minhâc*'ta *Sahîh-i Müslim* ile ilgili bazı bilgiler verir. Ardından hadîs talebesinin bilmesi gereken üsûl konuları ile ilgili geniş bilgiler içeren bazı meseleleri tahlil eder.

et-Telhîs ve *el-Minhâc*'in mukaddimelerinde zikredilen konuları aşağıda başlıklar halinde sıralayacağız. Ayrıca her iki mukaddimedeki ortak ve farklı konu başlıklarını aşağıda listeler halinde sunacağız.

⁵⁶ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, I, 183-189; *el-Minhâc*, I, 2-6.

⁵⁷ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 187.

⁵⁸ Nevevî, *el-Minhâc*, I, 4.

⁵⁹ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 187-189; *el-Minhâc*, I, 4-6.

⁶⁰ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 187; *el-Minhâc*, I, 4.

1.1.3.1. *et-Telhîs*'in Mukaddimesinde Zikredilen Konular

1. *Sahîh-i Buhârî*'nin rivâyeti.
2. Buhârî'nin biyografisi ve âlimlerin onun hakkındaki sözleri.
3. Buhârî'nin hocaları ve talebeleri.
4. *Sahîh-i Buhârî*'nin tam adı, yazıldığı yer, tasnif sebebi ve keyfiyeti.
5. *Sahîh-i Buhârî*'deki hadîslerin sayısı ve konulara göre dağılımı.
6. *Buhârî*'nin hadîsleri farklı konularda tekrar etmesinin sebebi.
7. Buhârî'nin ricâlinin beş tabaka olması.
8. Buhârî'nin menâkıbı.
9. Nevevî'nin Buhârî'ye ulaşan senedi.
10. Cerhin ancak müfesser olarak kabulü.
11. Dârekutnî'nin (v. 385/995) Buhârî'ye itirazları.
12. Merfû, mevkûf, maktû ve mürsel.
13. Ziyâdetü's-Sika.
14. Hükmen merfû.
15. Mu'an'an hadîs.
16. Tedlîs.
17. İhtilât.
18. İtibâr.
19. Sahâbî kavlinin hucciyeti.
20. Zayıf hadîs ile amelin hükmü.
21. Cezm ve temrîz siğaları.
22. *Sahîh-i Buhârî*'deki ta'likler.
23. Mana ile rivâyet.
24. Hadîs rivâyetinde عن رسول الله yerine عن النبي demenin hükmü.
25. Rivâyette şeyhinin dışındaki râvîlerin nesebini uzatmanın caiz olmaması.
26. Hadîs metnindeki bazı kelimelerin yerini değiştirmenin hükmü.
27. Sahâbî ve tabî'nin tarifi.
28. *Sahîhayn*'de çok tekrar edilen isim ve nisbelerin zaptı.⁶¹

⁶¹ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, I, 190-275.

1.1.3.2. *el-Minhâc*'ın Mukaddimesinde Zikredilen Konular

1. Nevevî'nin Müslim'e ulaşan senedi.
2. *Sahîh-i Müslim*'in rivâyeti.
3. Senedde geçen *أخبرنا* ve *حدثنا* lafızları arasında fark olup olmaması.
4. İsnâd'ın bu ümmetin bir hususiyeti olması.
5. Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en sahîh kitapların *Sahîhayn* olması.
6. Müslim'in *es-Sahîh*'indeki şartları.
7. *Sahîhayn*'daki munkatı' rivâyetler.
8. *Sahîh-i Müslim*'deki hadîslerin hükmü.
9. *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'deki hadîs sayıları.
10. Senedde geçen *أخبرنا* , *حدثنا* ile diğer rivâyet lafızları arasındaki farklar.
11. *Sahîh-i Müslim*'deki hadîslerin üç gruba ayrılması.
12. Müslim'in tüm sahîh hadîsleri kitabına almaması.
13. Müslim'in zayıf râvîlerden hadîs alması.
14. *Sahîh-i Müslim* üzerine yapılan müstahrecler.
15. *Sahîhayn* üzerine yapılan müstahrecler.
16. Sahîh, hasen ve zayıf hadîsler ve kısımları.
17. Muhaddislerin sıkça kullandığı lafızlar/terimler.
18. Hükmen merfû.
19. Sahâbî kavlinin hucciyeti.
20. Mu'an'an hadîs.
21. Ziyâdetü's-Sika.
22. Tedlîs.
23. İtibâr.
24. İhtilât.
25. Nâsîh-mensûh.
26. Sahâbî ve tabîînin tarifi.
27. Muhaddislerin senedden *قال* lafzını düşürme adetleri.
28. Mana ile rivâyet.
29. Bazı senedlerin sonunda *مثله* ve *نحوه* gibi kelimelerin ne anlama geldiği.
30. Hadîs metnindeki bazı kelimelerin yerini değiştirmenin hükmü.

31. Yazılı eserlerden hadîs rivâyet etmenin hükmü.
32. Hadîs rivâyetinde عن رسول الله yerine عن النبي demenin hükmü.
33. Muhaddislerin kullandığı bazı rumûzlar.
34. Rivâyette şeyhinin dışındaki râvîlerin nesebini uzatmanın caiz olmaması.
35. الله lafzından sonra عز وجل ve تعالى gibi lafızları zikretmenin müstehab olması.
36. *Sahîhayn*'de çokça geçen isimlerin zaptı.
37. *Sahîh-i Müslim*'de çok tekrar edilen كليهما kelimesinin irâbı.⁶²

1.1.3.3. *et-Telhîs* ve *el-Minhâc* Mukaddimelerindeki Ortak Konular

1. Ziyâdetü's-Sika.
2. Hükmen merfû.
3. Mu'an'an hadîs.
4. Tedlîs.
5. İhtilât.
6. İtibâr.
7. Mana ile rivâyet.
8. Hadîs rivâyetinde عن رسول الله yerine عن النبي demenin hükmü.
9. Rivâyette şeyhinin dışındaki râvîlerin nesebini uzatmanın caiz olmaması.
10. Hadîs metnindeki bazı kelimelerin yerini değiştirmenin hükmü.
11. Sahâbî ve tabiînin tarifi.
12. *Sahîhayn*'de çokça geçen isimlerin zaptı.
13. Sahâbî kavlinin hucciyeti.

1.1.3.4. Sadece *et-Telhîs*'in Mukaddimesinde Zikredilen Konular

1. *Sahîh-i Buhârî*'nin rivâyeti.
2. Buhârî'nin biyografisi ve âlimlerin onun hakkındaki sözleri.
3. Buhârî'nin hocaları ve talebeleri.
4. *Sahîh-i Buhârî*'nin tam adı, yazıldığı yer, tasnif sebebi ve keyfiyeti.
5. *Sahîh-i Buhârî*'deki hadîslerin sayısı ve konulara göre dağılımı.
6. *Buhârî'nin* hadîsleri farklı konularda tekrar etmesinin sebebi.
7. Buhârî'nin ricâlinin beş tabaka olması.
8. Buhârî'nin menâkıbı.

⁶² Bkz. Nevevî, *el-Minhâc*, I, 6-42.

9. Nevevî'nin Buhârî'ye ulaşan senedi.
10. Cerhin ancak mufesser olarak kabulü.
11. Dârekutnî'nin (v. 385/995) Buhârî'ye itirazları.
12. Merfû, mevkûf, maktû ve mürsel.
13. Zayıf hadîs ile amelin hükmü.
14. Cezm ve temrîz siğaları.
15. *Sahîh-i Buhârî*'deki ta'likler.

1.1.3.5. Sadece *el-Minhâc*'ın Mukaddimesinde Zikredilen Konular

1. Nevevî'nin Müslim'e ulaşan senedi.
2. *Sahîh-i Müslim*'in rivâyeti.
3. Senedde geçen *أخبرنا* ve *حدثنا* lafızları arasında fark olup olmaması.
4. İsnâdın bu ümmetin bir hususiyeti olması.
5. Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en sahîh kitapların *Sahîhayn* olması.
6. Müslim'in *es-Sahîh*'indeki şartları.
7. *Sahîhayn*'daki munkatı' rivâyetler.
8. *Sahîh-i Müslim*'deki hadîslerin hükmü.
9. *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'deki 'deki hadîs sayıları.
10. Senedde geçen *أخبرنا* , *حدثنا* ile diğer rivâyet lafızları arasındaki farklar.
11. *Sahîh-i Müslim*'deki hadîslerin üç gruba ayrılması.
12. Müslim tüm sahîh hadîsleri kitabına almaması.
13. Müslim'in zayıf râvîlerden hadîs alması.
14. *Sahîh-i Müslim* üzerine yapılan müstahrecler.
15. *Sahîhayn* üzerine yapılan müstahrecler.
16. Sahîh, hasen ve zayıf hadîsler ile bunların kısımları.
17. Muhaddislerin sıkça kullandığı lafızlar/terimler.
18. Nâsîh-Mensûh.
19. Muhaddislerin senedden *قال* lafzını düşürme adetleri.
20. Bazı senedlerin sonundaki *مثله* ve *نحوه* gibi kelimelerin ne anlama geldiği.
21. Yazılı eserlerden hadîs rivâyet etmenin hükmü.
22. Muhaddislerin kullandığı bazı rumûzlar.
23. *الله* lafzından sonra *عز وجل* ve *تعالى* gibi lafızları zikretmenin müstehab olması.

24. *Sahîh-i Müslim*'de çok tekrar edilen كليهما kelimesinin irâbı.

1.1.4. Hacmi ve Muhtevâsı

Eser, yukarıda müelliften yaptığımız alıntıda da ifade edildiği gibi, orta uzunlukta hatta kısaya daha yakın bir hacimdedir. Nevevî bu eserinde *Sahîh-i Buhârî*'den sadece *bed'ü'l-vahy* ve *kitâbü'l-îmân* bölümlerinde geçen toplam 58 hadîsi şerh etmiş, eseri tamamlayamadan vefat etmiştir.

Nevevî, içinde değerli bilgiler verdiği uzun bir mukaddime ile bu esere başlamıştır. *es-Sahîh*'in Buhârî'ye nisbeti, râvîleri, Buhârî'nin hayatından bir bölüm, âlimlerin Buhârî hakkındaki sözleri, hocaları ve talebelerini zikreder. Yine *el-Câmi'us's-Sahîh*'in tam ismini, faziletini, hadîs kitapları içindeki yerini, tasnîf sebebini ve keyfiyetini, toplam hadîs sayısını ve her kitabın/bölümün kapsadığı hadîs sayısını, Buhârî'nin hadîsleri tekrar sebebini beyan eder. Sonra Buhârî'nin hocalarını beş tabakaya ayırır ve rivâyet zincirinde kendisi ile Buhârî arasındaki râvîleri tanıtır. Daha sonra hadîs kitaplarını okuyacak kişilerin ihtiyaç duyduğu hadîs üsûlü ile ilgili önemli bilgiler verir. Mukaddimeyi *Sahîhayn*'de (*Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*) çok tekrar edilen ve birbirine benzeyen isim ve nisbelerin zaptını yaparak bitirir ki bunu şerhin en önemli gayelerinden biri olarak görür.⁶³

Mukaddimededen sonra *Bedü'l-Vahy* bölümünden başlayarak hadîsleri tek-tek şerh etmeye başlar. *Kitâbü'l-Îmân*'ın son hadîsi olan "الدين النصيحة" "*din nasihatır/samimiyettir*" hadîsiyle şerh son bulur. El yazma nüshaların sonunda şöyle bir not düşülmüştür: "*Şeyh Muhyiddin Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Şeref en-Nevevî - Allâh ona rahmet etsin ve ondan râzı olsun- Sahîhu'l-Buhârî'yi buraya kadar şerh etti ve vefat etti*".⁶⁴

1.1.5. Buhârî ve *es-Sahîh* Hakkında Verdiği Bilgiler

Bu başlık altında Nevevî'nin *et-Telhîs*'te İmâm Buhârî'nin biyografisi ve *el-Câmi'ü's-Sahîh* hakkında verdiği bilgileri derleyeceğiz.

⁶³ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 183-285.

⁶⁴ Nevevî, *et-Telhîs*, II, 806.

1.1.5.1. Buhârî'nin Biyografisine Dair Verdiği Bilgiler

Nevevî *et-Telhîs*'te *es-Sahîh*'in Müellifi Buhârî'nin hayatına dair bilgiler vermiştir. Bu kısımda farklı kaynaklardan da istifade edererek bu bilgileri derleyeceğiz.

1.1.5.1.1. Buhârî'nin Adı ve Nisbeti

Nevevî, Buhârî'nin tam adını şöyle veriyor: “*Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el- Muğîre b. Berdizbe el-Cü'fî el-Buhârî*”.⁶⁵ Nevevî, Hatîb el-Bağdâdî'den (v. 463/1070) naklen Buhârî'nin dedesinin dedesi olan Berdizbe'nin Mecusî olduğunu, onun oğlu Muğîre'nin o zaman Buhârâ valisi olan Yemân el-Buhârî el-Cü'fî'nin vasıtasıyla müslümân olduğunu ve Buhârî'nin el-Cü'fî nisbesini buradan aldığını belirtir.⁶⁶

1.1.5.1.2. Doğumu ve Vefatı

Nevevî; Buhârî'nin, 13 Şevvâl hicri 194/(810) tarihinde Cuma günü Cuma namazından sonra Buhârâ'da doğduğu konusunda âlimlerin ittifak ettiğini belirtir.⁶⁷ O, kendisine muttasıl senedlerle ulaşan rivâyetlerden Buhârî'nin; zayıf vücutlu, ne uzun ne de kısa orta boylu biri olduğunu kaydeder.⁶⁸

Ona göre Buhârî, hicri 156/(870) yılının Ramazan bayramı gecesi yatsı namazı vaktinde vefat etti ve bayram günü öğle namazından sonra Semerkand'e iki mil mesafede bulunan Hartenk kasabasında toprağa verildi.⁶⁹

1.1.5.1.3. Ulemânın Buhârî Hakkındaki Sözleri

Nevevî, âlimlerin Buhârî'yi öven birçok sözünü nakletmiştir. Burada bu sözlerden bir kısmını nakledeceğiz.

Nevevî, Buhârî'nin talebesi ve *es-Sahîh*'in râvîsi olan Firebrî'nin (v. 381/991) onunla ilgili gördüğü iki rüyasını nakleder. Birinde, rüyada Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'i gördüğünü ve kendisine nereye gittiğini sorduğunu, kendisinin de

⁶⁵ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 192.

⁶⁶ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 192-193; Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd*, thk. Mustafa Abdülkadir 'Atâ, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1997, II, 5-6.

⁶⁷ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 194.

⁶⁸ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 195.

⁶⁹ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 194.

Muhammed b. İsmail el-Buhârî'ye gideceğini söyleyince, Efendimizin kendisine “*ona benden selam götür*” dediğini aktarır. Diğerinde ise, rüyasında Buhârî'yi Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in arkasında yürürken gördüğünü, Efendimiz ayağını her kaldırdığında Buhârî'nin kendi ayağını onun ayağının bastığı yere koyduğunu anlatır.⁷⁰

Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) Horasan'nın Buhârî gibi birisini yetiştirmedeğini ve Horasan'ın dört hadîs hâfızından birinin Buhârî olduğunu söylerken,⁷¹ ‘Amr b. Ali el-Fellâs (v. 249/864) onun hakkında şu ilginç ifadeleri kullanır: “*Muhammed b. İsmail'in bilmediği hadîs, hadîs değildir*”.⁷² Bûndâr lakaplı Muhammed b. Beşşâr (v. 252/866) dünya hadîs hâfızlarının dört kişi olduğunu, bunların Rey'de Ebû Zûr'a (v. 264/877), Nîsâbûr'da Müslim b. el-Haccâc (v. 261/875), Semerkand'de Abdullâh b. Abdurrahman ed-Dârimî (v. 255/869) ve Buhârâ'da Muhammed b. İsmail el-Buhârî (v. 256/869) olduğunu söyler.⁷³

İshak b. Ahmed b. Halef, Buhârî'nin kendisini hocası Ali b. el-Medîni'nin (v. 234/848) dışında kimsenin yanında küçük görmediğini söylediği ve Buhârî'nin bu sözü Ali b. el-Medîni'ye aktarıldığında İbnü'l-Medîni'nin buna karşılık, “*bilakis o kendisi gibisini görmemiştir*” dediğini aktarır.⁷⁴ Ebû İsa et-Tirmizî (v. 279/892) de, Irak ve Horasan'da ilel, tarih ve isnâd bilgisinde Muhammed b. İsmail el-Buhârî'den daha bilgili kimseyi görmediğini belirtir.⁷⁵ Muhammed b. İshâk b. Huzeyme (v. 311/924) ise, gök kubbenin altında hadîsi Muhammed b. İsmail el-Buhârî'den daha iyi bilen kimseyi görmediğini söyler.⁷⁶ Nihayet Hâkim Ebû Abdillâh en-Nîsâbûrî (v. 405/1014), Buhârî hakkında şöyle der: “*O, tartışmasız ehl-i hadisin imâmıdır*”.⁷⁷

⁷⁰ Nevevî, *et-Telhis*, I, 195-196; Hatîb el-Bağdâdî, *Age.*, II, 9-10.

⁷¹ Ahmed b. Hanbel Horasan'ın diğer üç hâfızının; Ebû Zûr'a er-Râzî, Abdullâh b. Abdurrahman es-Semerkandî ed-Dârimî ve Hasan b. Şüccâ' el-Belhî olduğunu belirtir. Bkz. Nevevî, *et-Telhis*, I, 196; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 21.

⁷² Nevevî, *et-Telhis*, I, 197; Hatîb el-Bağdâdî, *Age.*, II, 18.

⁷³ Nevevî, *et-Telhis*, I, 197; Hatîb el-Bağdâdî, *Age.*, II, 16.

⁷⁴ Nevevî, *et-Telhis*, I, 197; Hatîb el-Bağdâdî, *Age.*, II, 18.

⁷⁵ Nevevî, *et-Telhis*, I, 199; Hatîb el-Bağdâdî, *Age.*, II, 27.

⁷⁶ Nevevî, *et-Telhis*, I, 202; Hatîb el-Bağdâdî, *Age.*, II, 27.

⁷⁷ Nevevî, *et-Telhis*, I, 203; *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Luğât*, I, 71.

1.1.5.1.4. Hocaları

Buhârî, kendilerinden hadîs yazdığı muhaddislerin sayısının 1080 olduğunu söyler.⁷⁸ Nevevî, Buhârî'nin kendilerinden hadîs dinlediği hocalarının sayıca çok olmasından onları tek tek saymanın mümkün olmadığını, ancak Buhârî'nin hadîs rivâyetine verdiği önemi, rivâyetlerinin çokluğu ve bu uğurda yaptığı yolculukların anlaşılması için her beldeden/bölgeden bir kaç hocasının ismini zikredeceğini kaydeder.⁷⁹ Nevevî'nin isimlerini zikrettiği hocalarını burada kaydedeceğiz.

1. Mekke'de Hadîs Dinlediği Hocaları

Ebü'l-Velîd Ahmed b. Muhammed el- Ezrakî, Abdullâh b. Yezîd el-Mükrî, İsmail b. Sâlim es-Sâiğ, Ebû Bekr Abdullâh b. ez-Zübeyr el-Humeydî.

2. Medine'de Hadîs Dinlediği Hocaları

İbrâhîm b. el-Münzir el-Hizâmî, Mutarrif b. Abdillâh, İbrâhîm b. Hamza, Ebû Sâbit Muhammed b. 'Ubeydillâh, Abdülazîz b. Abdillâh el-Üveysî, Yahyâ b. Kaze'a el-Mekkî.

3. Şam'da Hadîs Dinlediği Hocaları

Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî, Ebü'n-Nadr İshâk b. İbrâhîm, Âdem b. Ebî İyâs, Ebü'l-Yemân el-Hakem b. Nâfi', Hayve b. Şurayh, Hıms kadısı Hâlid b. Halîf el-Hımsî, Hattâb b. Osmân el-Hımsî, Süleymân b. Abdurrahmân, Ebü'l-Muğîre Abdülküddûs.

4. Buhârâ'da Hadîs Dinlediği Hocaları

Muhammed b. Selâm el-Bikendî, Muhammed b. Yûsuf el-Bikendî, Abdullah b. Muhammed el-Müsnedî, Hârûn b. el-Eş'as.

5. Merv'de Hadîs Dinlediği Hocaları

Alî b. el-Hasan b. Şakîk, 'Abdân b. Osmân, Muhammed b. Mukâtil, 'Abde b. Süleymân, Muhammed b. Yahyâ es-Sâiğ, Hibbân b. Mûsa.

6. Belh'te Hadîs Dinlediği Hocaları

⁷⁸ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnâût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1414/1994, XII, 395; A'zamî, *Agmd.*, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 368.

⁷⁹ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 204.

Mekkî b. İbrâhîm, Yahyâ b. Bişr, Muhammed b. Ebân, Hasan b. Şuca‘, Yahyâ b. Mûsa, Kuteybe b. Sa‘îd.

7. Herât'ta Hadîs Dinlediği Hocaları

Ahmed b. Ebi'l-Velîd el-Hanefî.

8. Nisâbûr'da Hadîs Dinlediği Hocaları

Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî, Bişr b. el-Hakem, İshâk b. İbrâhîm el-Hanzalî, Muhammed b. Râfî‘, Ahmed b. Hafs, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühîlî.

9. Rey'de Hadîs Dinlediği Hocaları

İbrâhîm b. Mûsa.

10. Bağdat'ta Hadîs Dinlediği Hocaları

Muhammed b. İsa et-Tabbâ‘, Muhammed b. Sâbık, Ahmed b. Hanbel, Ebû Bekr b. Ebi'l-Esved, İsmâîl b. el-Halîl, Ebû Müslim Abdurrahmân b. Yûnus el-Müstemlî.

11. Vâsıt'ta Hadîs Dinlediği Hocaları

Hassân b. Hassân, Safvân b. İsa, Bedel b. el-Muhabber, Haramî b. Hafs, ‘Affân b. Müslim, Muhammed b. ‘Ar‘ara, Süleymân b. Harb, Ebû Hüzeyfe en-Nehdî, Ebû'l-Velîd et-Teyâlisî, ‘Ârim Muhammed b. el-Fadl es-Sedûsî, Muhammed b. Sinân.

12. Kûfe'de Hadîs Dinlediği Hocaları

‘Ubeydullah b. Mûsa, Ebû Nu‘aym el-Fadl b. Dükeyn, Ahmed b. Ya‘kûb, İsmâîl b. Ebân, Hasan b. er-Rebi‘, Hâlid b. el-Muhalled, Sa‘d b. Hafs, Talk b. Ğannâm, Ömer b. Hafs, Ferve b. Ebi'l-Mağrâ‘ el-Kûfî, Kabîsa b. ‘Ukbe, Ebû'l-Ğassân Mâlik b. İsmâîl en-Nehdî.

13. Mısır'da Hadîs Dinlediği Hocaları

Osmân b. Sâlih, Sa‘îd b. Ebî Meryem, Abdullâh b. Sâlih, Ahmed b. Sâlih, Ahmed b. Şebîb, Esbağ b. Ebî'l-Ferec, Sa‘îd b. İsa, Sa‘îd b. Kesîr b. ‘Ufeyr, Yahyâ b. Abdillâh b. Bükeyr.

14. Cezîre'de Hadîs Dinlediği Hocaları

Ahmed b. Addilmelik el-Harrânî, Ahmed b. Yezîd el-Harrânî, ‘Amr b. Hâlid, İsmâîl b. Abdillâh er-Rakkî.⁸⁰

1.1.5.1.5. Talebeleri

Nevevî, *Sahîh-i Buhârî*’yi 90.000 kişinin rivâyet ettiğini ve Buhârî’nin hadîs imla meclislerinde 20.000’den fazla kişinin hazır bulunduğunu, dolayısıyla ondan rivâyet edenlerin tamamını zikretmenin mümkün olmadığını, ancak meşhur olan hâfız talebelerinden bir kaçından bahsedeceğini söyler ve isimlerini şöyle sıralar:

“*es-Sahîh sahibi imâm Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, Ebû Abdiramân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Zür’a er-Râzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk el-Harbî, Sâlih b. Muhammed Cezere, Ebû Bekr b. Hüzeyme, Yahyâ b. Muhammed b. Sâ’id, Muhammed b. Abdillâh Mutayyen. Bu saydıklarımızın tamamı büyük hâfız imâmlardandır. Bunların dışında isimlerini sayamadığımız talebelerinden büyük hâfız olanlar olduğu gibi hâfız olmayanlar da vardır*”.⁸¹

Hatîb el-Bağdâdî, Bağdat’ta Buhârî’den en son hadîs dinleyen talebesinin Hüseyin b. İsmâîl el-Mehâmîlî olduğunu söyler.⁸²

1.1.5.2. *Sahîh-i Buhârî*’ye Dair Verdiği Bilgiler

Nevevî *et-Telhîs*’in mukaddimesinde Buhârî’ye kadar ulaşan *es-Sahîh*’in isnâdını zikretmiş ve *el-Câmi’üs’s-Sahîh* hakkında değerli bilgiler vermiştir. Biz de burada öncelikle Nevevî’nin Buhârî’ye ulaşan isnâdını, ardından farklı kaynaklara da müracaat ederek Nevevî’nin *Sahîh-i Buhârî*’ye dair verdiği bu bilgileri derlemeye çalışacağız.

1.1.5.2.1. Buhârî’ye Ulaşan Isnâdı

Nevevî, *et-Telhîs*’te Buhârî’den *es-Sahîh*’i rivâyet eden Firebrî’den başlamak üzere kendi hocası olan Abdurrahman b. Kudâme el-Makdisî’ye kadar, kendisi ile Buhârî arasındaki râvîleri tek tek tanıtır. Biz de bilgileri kendisinden nakletmek suretiyle bu râvîleri kısaca tanıtacağız.

⁸⁰ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 204-210.

⁸¹ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 211-212.

⁸² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 5; Nevevî, *et-Telhîs*, I, 212.

1. Firebrî

“Tam adı, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yusuf b. Matar b. Sâlih b. Bişr'dir. Buhârâ köylerinden Firebr'e nisbetle kendisine Firebrî denmiştir. Firebrî 231/845 yılında doğmuş, 320/932 yılında vefat etmiştir.”⁸³

2. Hammûyî

“Tam adı, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Hammûye es-Serahsî'dir. Hammûyî *es-Sahîh*'i Firebrî'den Firebr'de 316/928 yılında rivâyet etmiş, 381/991 yılında vefat etmiştir.”⁸⁴

3. Dâvûdî

“Tam adı, Ebu'l-Hasan Abdurrahman b. Muhammed b. el-Muzaffer b. Muhammed ed-Dâvûdî'dir. Herât tarafında bir beldenin adı olan Bûşenc'e nisbetle ona el-Bûşencî denmiştir. Dâvûdî 374/984 yılında doğmuş, *es-Sahîh*'i Hammûyî'den 381/991 yılında dinlemiş, 467/1074 yılında Bûşenc'de vefat etmiştir.”⁸⁵

4. Ebu'l-Vakt

“Tam adı, Ebu'l-Vakt Abdu'l-Evvel b. İsa b. Şuayb b. İbrâhim b. İshâk es-Siczî el-Heravî'dir. Ebu'l-Vakt 458/1065 yılında doğmuş, *es-Sahîh*'i Dâvûdî'den 465/1072 yılında dinlemiş, 553/1058 yılında vefat etmiştir.”⁸⁶

5. Zebîdî

“Tam adı, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ebî Bekr el-Mubârek b. Muhammed b. Yahya ez-Zebîdî'dir. Zebîdî nisbesi Yemen'in bir beldesi olan Zebîd'e nisbetle ona verilmiştir. Zebîdî 631/1233 yılında vefat etmiştir.”⁸⁷

6. Abdurrahman b. Kudâme

“Tam adı, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî 'Amr Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî el-Hanbelî'dir. İbn Kudâme Nevevî'nin *es-*

⁸³ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 238-239.

⁸⁴ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 240.

⁸⁵ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 241.

⁸⁶ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 242.

⁸⁷ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 243.

Sahîh'i kendisinden rivâyet ettiği hocasıdır. O, 591/1194 yılında doğmuş 682/1283 yılında vefat etmiştir.”⁸⁸

1.1.5.2.2. *Sahih-i Buhârî*'nin Tam Adı

Adı kaynaklarda farklı şekillerde tespit edilmiştir. Nevevî tam adını şöyle kaydeder: “*el- Câmî ‘u’l-Müsnedü’s-Sahîhu’l-Muhtasar min Umûri Resûlillâh Sallalâhü ‘Aleyhi ve Sellem ve Sünenihî ve Eyyâmih*”.⁸⁹ İbn Hacer el-Askelânî ise, “*el- Câmî ‘u’s-Sahîhu’l-Müsned min Hadîsi Resûlillâh Sallalâhü ‘Aleyhi ve Sellem ve Sünenihî ve Eyyâmih*”⁹⁰ olarak tespit etmiştir. Bilindiği gibi eser *Sahîhu’l-Buhârî* (*Sahîh-i Buhârî*) diye şöhret bulmuştur.

1.1.5.2.3. Rivâyetleri

Buhârî'nin *es-Sahîh*'ini kendisinden dört kişinin rivâyet ettiği bilinmektedir. Bunlar: Muhammed b. Yûsuf el-Firebrî (v. 320/932), Hammâd b. Şâkir en-Nesevî (v. 290/903), İbrâhîm b. Ma‘kûl en-Nesevî (v. 295/908) ve Mansûr b. Muhammed el-Pezdevî (v. 329/940)'dir. En meşhur ve tam nüshayı, Firebrî diye bilinen Muhammed b. Yûsuf b. Matar (v. 320/932) rivâyet etmiştir.⁹¹

Nevevî de *es-Sahîh*'in Buhârî'den mütevâtir olarak rivâyet edildiğini, bu rivâyetlerden Firebrî rivâyetinin meşhur olduğunu belirtir ve Firebrî'nin rivâyet yoluyla kendisine kadar ulaşan şu ifadelerini kaydeder: “*es-Sahîh*'i *Ebû Abdillâh el-Buhârî*'den doksan bin kişi rivâyet etti, ama onlardan benden başka (rivâyeti devam ettiren) kimse hayatta kalmadı”.⁹²

Yine Nevevî, Firebrî'nin *es-Sahîh*'i biri Firebrî'de (248/862), diğeri Buhârâ'da (252/866) olmak üzere Buhârî'den iki defa rivâyet ettiğini belirtir.⁹³

Nevevî daha sonra birçok kişinin Firebrî'den *es-Sahîh*'i rivâyet ettiğini söyler, onlardan sekiz kişinin ismini kaydeder ve bunların her birinden çok sayıda kişinin

⁸⁸ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 243. Not: Burada ismi zikredilen Abdurrahman b. Kudâme, Hanbelî mezhebinin temel kaynaklarından “*el-Müğnî*”nin sahibi olan meşhur İbn Kudâme'nin oğludur.

⁸⁹ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 213.

⁹⁰ İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-‘Askalânî, *Hedyü’s-Sârî Mukaddimetü Fethî’l-Bârî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî, Dâru Taybe, Riyâd 1427/2008, II, 10; Kandemir, “*el-Câmî ‘u’s-Sahîh*”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 114.

⁹¹ Eren, Mehmet, *Buhârî'nin Sahîh'i ve Hocaları*, Nükte Kitap, Konya 2003, s. 33.

⁹² Nevevî, *et-Telhîs*, I, 190.

⁹³ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 239.

onu rivâyet ettiğini ifade ettikten sonra, kendi memleketinde meşhur olan *es-Sahîh*'in rivâyet zincirini şöyle sıralar: “Ebü'l-Vakt > ed-Dâvûdî > el-Hammûyî > el-Firebrî > el-Buhârî”.⁹⁴

Nevevî, kendisinin *es-Sahîh*'i çok kişiden rivâyet ettiğini, bunlardan birinin hocası İbn Kudâme el-Makdisî olduğunu, hocası İbn Kudâme'nin de Ebü'l-Vakt'in talebelerinden ez-Zebîdî'den rivâyet ettiğini kaydeder.⁹⁵

Yukarıda verilen bilgilerden *es-Sahîh*'in Nevevî'ye muttasıl bir senedle ulaştığı anlaşılmaktadır.

Sahîh-i Buhârî'nin Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf el-Firebrî (v. 320/932) rivâyeti, Buhârî'nin kâtibi olan Ebû Ca'fer Muhammed b. Ebî Hâtim'in (el-Varrâk) nüshasına dönen bir asıl nüshaya dayanır. *Sahîh-i Buhârî*'yi Firebrî'den birçok kişi rivâyet etmiş, fakat sonradan Firebrî nüshasından istinsâh edilen nüshalar arasında büyük farklılıklar ortaya çıkmış. Nihayet Ali b. Muhammed Yûnînî (v. 701/1302) bugün mevcut olan metni hazırlamıştır. Nüshalar arasındaki farklılıkları gören Yûnînî, kendi nüshasını Ebû Zerr el-Heravî, el-Asîlî, İbn Asâkir ve Ebü'l-Vakt'ten semâ edilmiş olan nüshalar ile mukâbele ederek eserin sahîh bir metnini meydana getirmiştir.⁹⁶

1.1.5.2.4. Hadîs Kitapları İçindeki Yeri

Ulemâ tarafından *Kur'ân-ı Kerîm*'den sonra en sahîh kitap olarak kabul edilen *Sahîh-i Buhârî* sadece sahîh hadîsleri toplayan ilk eser olarak bilinir. Nevevî, ulemânın *Sahîhayn*'in (*Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*) telîf edilmiş diğer kitaplardan daha sahîh olduğu konusunda ittifak ettiğini, cumhurun *Sahîh-i Buhârî*'nin *Sahîh-i Müslim*'den daha sahîh olduğu görüşünde olduğunu belirtir.⁹⁷

İmâm Şâfiî, yeryüzünde İmâm Mâlik'in *el-Muvatta*'ından daha sahîh bir hadîs kitabı bulunmadığını söylediği zaman Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh*'i henüz ortada yoktu.⁹⁸

⁹⁴ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 192.

⁹⁵ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 242-243.

⁹⁶ Eren, *Age.*, s. 33-34.

⁹⁷ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 213.

⁹⁸ Kandemir, “el-Câmi'u's-Sahîh”, *DİA*, İstanbul 1993, 114-116.

1.1.5.2.5. Tasnîf Sebebi

Hicri 200'e kadar meydana getirilen hadîs külliyatı sahîh hadîslerin yanı sıra zayıf hadîsleri de ihtiva etmekteydi. Nevevî, Buhârî'den sadece sahîh hadîsleri topladığı *es-Sahîh*'in tasnîf sebebi ile ilgili şunları nakleder: “Bir gün İshâk b. Râhûye'nin yanında iken bazı ashâbımız/talebelerimiz bize şöyle dediler: Keşke Resûlullâh sallalâhü aleyhi ve sellem'in sahîh hadîslerini toplayan mutasar bir kitap yazsanız. Bunun üzerine bu kitabı yazmaya başladım”.⁹⁹

Buhârî'den gelen başka bir rivâyete göre, rüyasında elinde bir yelpaze ile Resûlullâh sallalâhü aleyhi ve sellem'in huzurunda onu serinlettiğini gördüğünü, rüya tabircileri bunu Resûlullâh'a isnâd edilen yalanlardan onu koruma şeklinde yorumladıklarını aktardıktan sonra bu olayın kendisini *es-Sahîh*'i yazmaya sevk ettiğini söyler.¹⁰⁰

1.1.5.2.6. Tasnîf Şekli

Nevevî; Buhârî'den kendisine ulaşan rivâyete göre onun eserini 600.000 rivâyetin içinden seçerek on altı yılda tasnîf ettiğini ve bu eserini kendisi ile Yüce Allâh arasında hüccet yaptığını söyler.

Nevevî'ye göre Buhârî eserini bir ibâdet vecdi içinde hazırlamış, her hadîsi önce abdest alıp veya gusledip iki rek'at namaz kıldıktan sonra yazmış, *es-Sahîh*'in her bâbını Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kabriyle minberi arasında ve yine her bâb için iki rek'at namaz kıldıktan sonra yazdığı rivâyet edilmiştir.¹⁰¹

İbnü'l-Kayserânî (v. 507/1113) Buhârî'nin *el-Câmi'üs-Sahîh*'i Buhârâ'da, bazıları ise Mekke'de yazdığını söylemektedirler. Telîfin on altı yıl sürdüğü ve Buhârî'nin Mekke'de bu kadar kalmadığı dikkate alınınca, eserini Mekke'de yazmaya başladığı, daha sonra Buhârâ'da ve uzun süre kaldığı Medine ve Basra'da yazıp tamamladığı anlaşılır.¹⁰²

⁹⁹ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 216; Hatîb Bağdâdî, *Age*, II, 8.

¹⁰⁰ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 216; İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî* s. 9; Kandemir, “el-Câmi'u's-Sahîh”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 114.

¹⁰¹ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 216-217.

¹⁰² Nevevî, *et-Telhîs*, I, 218; Eren, *Buhârî'nin Sahîh'i ve Hocaları*, s. 35; Kandemir, “el-Câmi'u's-Sahîh”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 115.

1.1.5.2.7. Hadîs Sayısı

Nevevî *Sahîh-i Buhârî*'deki müsned/müttasıl hadîslerin sayısını tekrarlarıyla 7275, tekrarları atıldıktan sonra ise 4000 civarında olduğunu tespit etmiştir.¹⁰³ Nevevî bu tespitinde İbnü's-Salâh'a (v. 643/1245) uymuştur. İbn Hacer'e göre ise eserde mua'llak ve mütâbîlerin dışında mükerrerleriyle birlikte 7397 hadîs, 1341 mu'allak rivâyet, 341 adet de mütâbî' bulunmakta, böylece ona göre hadîslerin toplamı 9079'a ulaşmaktadır. Bu rakama sahâbî ve tâbîî sözleri dâhil değildir.¹⁰⁴

Sahîh-i Buhârî baskılarına baktığımızda hadîslere rakam verenlerin çoğu son hadîse 7563 rakamını vermişlerdir. Nevevî Hammûyî'den naklen konularına göre hadîslerin sayısını vermiştir. Onun verdiği rakamları topladığımızda *Sahîh-i Buhârî*'deki hadîs sayısı 6814 çıkmaktadır.¹⁰⁵

Eserdeki hadîs sayısının değişik rakamlarla tespiti, bir hadîsin bazen uzun bazen kısa olarak birkaç yerde geçmesi sebebiyle bunların farklı sayımından ve iki ayrı isnâdla rivâyet edilen hadîslerin kimine göre bir, kimine göre iki rivâyet kabul edilmesinden kaynaklandığı gibi, bazı nüshalar arasındaki farklar da bu değişik tespitlere yol açmıştır.¹⁰⁶

1.2. METODU

Bu başlık altında Nevevî'nin şerhte takip ettiği metot ve hadîsleri şerhetmedeki üslubu incelenecektir.

1.2.1. İsim, Kelime ve Nisbelerin Zabtna Verdiği Önem

İlk asırlarda harflerdeki noktalama ve kelimelerdeki harekeleme işaretleri pek yaygın kullanılmadığından, müellifler yazdıkları kitaplarda yanlış okumaya sebebiyet vermemek amacıyla değişik şekillerde okunabilen kelimelerin nokta ve hareketlerini belirten bazı kayıtlar eklerlerdi.

¹⁰³ Nevevî, *et-Telhis*, I, 219.

¹⁰⁴ İbn Hacer, *Hedyü's-Sâri*, II, 508-511. *Hedyü's-Sâri*'de *Sahîh-i Buhârî*'deki rivâyetlerin toplamı için 9082 rakamı yazılmıştır. Mehmet Eren hocamızın da belirttiği gibi, ya bu rakam hatalı veya önceki rakamların birinde hata vardır. Çünkü onların toplamı 9079 yapmaktadır. Bkz. Eren, *Buhârî'nin Sahîh'i ve Hocaları*, s. 36.

¹⁰⁵ Bkz. Nevevî, *et-Telhis*, I, 220-229.

¹⁰⁶ Eren, *Age.*, s. 36-37; Kandemir, "el-Câmi'u's-Sahîh", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 115.

Nevevî de bu geleneğe uymuş ve esere yazdığı mukaddimenin son bölümünde *Sahîhayn*'de çok tekrar edilen ve birbirine benzeyen isim ve nisbelerin zabtını yapmıştır ki bunu şerhin en önemli amaçlarından biri olarak saymıştır. O, önce otuz üç ismin, daha sonra dokuz nisbenin zabtını yapar.¹⁰⁷ Hadîsleri şerh ederken de zabta ihtiyacı olan bâb başlıklarında, hadîslerin sened ve metinlerinde geçen kelimelerin zabtını yapar ve farklı şekillerde okunabiliyorsa ona da işaret eder.

Nevevî hadîslerden önce bâb başlıklarını şerh eder, ardından hadîsin şerhini yapmaya başlar. Hadîsleri şerh ederken önce seneddeki ravîleri tanıtır, sonra hadîsin metnini şerh eder. Bu anlamda *Sahîh-i Buhârî*'nin ilk konusu olan “باب كيف كان بدؤ” adındaki başlığının şerhini yaparken “بدؤ” kelimesinin son harfinin hem hemze hem de vâv şeklinde okunabileceğini, ama hemze ile okumanın daha çok tercih edildiğini söyler.¹⁰⁸

Ardından ilk hadîsi şerh etmeden kitabını Resûlullâh (s.a.v.)'in nesebiyle şerefliendirmek istediğini söyler ve onun nesebini kesintiniz olarak ulaştığı Adnan'a kadar sayar. Nesebinde geçen “لؤي” isminin zaptını yaparken kelimenin ikinci harfinin hemzeyle okunabildiği gibi, vâv olarak da okunabildiğini, ancak çoğunluğun hemze ile okuduğunu, ardından “الياس” kelimesindeki hemzenin hem kesre hem de üstün hareke ile okunabildiğini belirtir.¹⁰⁹

Nevevî hadîslerin râvîlerini tanıtırken de isimlerin nasıl okunduklarını belirtir. Örneğin birinci hadîsin senedindeki râvîlerden Hz. Ömer (r.a.)'in nesebini zikreder ve nesebde geçen “رياح” kelimesinin ikinci harfi için “bi'l-musennâti” yani iki noktalı olduğunu, “قرط” kelimesindeki ilk harfin harakesinin ötre, son harfinin mühmele yani noktasız olduğunu, “رزاح” kelimesinin ilk harfinin harekesinin üstün, ondan sonraki harfin zây sonra elif, sonra da mühmele hâ olduğunu söyler.¹¹⁰

¹⁰⁷ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 273-285.

¹⁰⁸ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 289.

¹⁰⁹ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 289-290.

¹¹⁰ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 304.

1.2.2. Diğer Eserlerine Atıflarda Bulunması

Nevevî hadîsleri şerh ederken eseri uzatmamak için gerek sened, gerekse metinle ilgili farklı bilgilere ulaşması için okuyucuyu sık sık konuyu daha geniş açıklayan başka eserlerine yönlendirir. En çok atıf yaptığı eser *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Luğât* adlı eseridir. Nevevî bu eserine daha çok kelimelerin zaptı ve kişi veya beldelerin farklı isimleri ile ilgili konularda atıflar yapmıştır.

Örneğin eserin hemen başında niyet hadîsini şerh ederken Resûlullâh (s.a.v.)'in isimlerinin çok olduğunu söylemiş ama bunların neler olduğunu belirtmemiş, ayrıntısı için *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Luğât* adlı eserine müracaat edilmesini istemiştir.¹¹¹ Yine *bed'ü'l-vahy* bölümünün yedinci hadîsi olan Resûlullâh (s.a.v.)'in Bizans hükümdarı Hirakl'e gönderdiği mektubun içeriğini şerh ederken metinde geçen “مع” kelimesinin zaptıyla ilgili ayrıntıları aynı eserine havale etmiştir. Söz konusu eserde Nevevî, bu kelimedeki ayın harfinin çoğunlukla fetha, bazen de sakın olarak telaffüz edildiğini ifade eder.¹¹² Ancak söz konusu kelime hangi şekilde talaffüz edilirse de aynı manayı ifade eder.

Nevevî'nin atıfta bulunduğu diğer eserleri şunlardır: *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Mülim b. el-Haccâc*, *el-Ezkâr*, *el-Erba'ûn (Kırk Hadîs)*, *Şerhu'l-Erba'în*, *el-İrşâd*, *Muhtasaru Tabakâti'l-Fukahâ*.

Nevevî, bu eserlerinden *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*'e itikâdî ve fikhî konuların tahkîki ile ilgili altı yerde atıf yapmış,¹¹³ *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Mülim b. el-Haccâc* adlı eserine bazı hadîslerin ayrıntılı açıklamaları için dört yerde atıf yapmış,¹¹⁴ *el-Ezkâr*'a ise iki hadîsten çıkarılabilecek fâidelerin ayrıntısı ile ilgili iki yerde atıf yapmıştır.¹¹⁵ *el-Erba'ûn (Kırk Hadîs)*, *Şerhu'l-Erba'în*, *el-İrşâd* ve *Muhtasaru Tabakâti'l-Fukahâ* adlı eserlerine ise farklı konularda birer kez atıf yapmıştır.¹¹⁶

Burada bunlara birer örnek vermek istiyoruz:

¹¹¹ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 294; *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Luğât*, I, 22.

¹¹² Nevevî, *et-Telhîs*, I, 425; *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Luğât*, IV, 140.

¹¹³ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, I, 420; II, 457(2), 461, 692, 763.

¹¹⁴ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, II, 461, 692, 780,781.

¹¹⁵ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, II, 545, 789.

¹¹⁶ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, I, 247; II, 461, 732, 756.

Kâfirin Müslümân olduktan sonraki durumunu anlatan kırk birinci hadîsin “فحسن اسلامه” “İslâm’ı iyi oldu (iyi bir Müslüman oldu)” ifadesini şerh ederken bu konuyu Müslim şerhinde daha geniş biçimde açıkladığını söyler.¹¹⁷ Yine aynı hadîsi şerh ederken kâfirin küfür halinde aldığı gusül abdestinin Müslümân olduktan sonra geçerli olup olmadığının ihtilafı olduğunu ve bunu ayrıntılı bir şekilde delilleri ile *Şerhu’l-Mühezzeb*’de (*el-Mecmû’*) zikrettiğini belirtir.¹¹⁸

Kırkinci hadîsi şerh ederken hadîsten çıkan hükümleri sayar ve son hüküm olarak da methedilen kişinin kendini beğenmesinden endişe edilmediğinde onu yüzüne karşı övmenin caiz olduğu hükmünün anlaşıldığını belirtir ve bu konuyu *el-Ezkâr* adlı kitabının sonlarında açıkladığını, konu ile ilgili sahîh hadîsleri ve âlimlerin görüşlerini de orada naklettiğini söyler.¹¹⁹

Kitâbü’l-Îmân’ın ilk hadîsi olan “بني الاسلام على خمس” “İslâm beş şey üzerine bina edilmiştir” hadîsini şerh ederken bu hadîsi *el-Erba’in*’e (*Kırk Hadîs*) aldığını söyler.¹²⁰ Ellinci hadîs olan Cibrîl hadîsinde geçen “فان لم تكن تراه فانه يراك” “sen onu göremezsen de o seni görür” cümlesini açıklarken bu ifadenin ibadette tam ihlâsa ve Allâh (c.c.)’ı murâkabeye teşvîk ettiğini söyledikten sonra, bu açıklamanın özet bir açıklama olduğunu, daha geniş izahın *Kırk Hadîs*’in şerhinde yapıldığını ifade ederek okuyucuyu söz konusu esere yönlendirir.¹²¹

Nevevî, cenazeye katılmanın sevabını anlatan kırk yedinci hadîsin şerhinde, cenazeye katılana verilecek olan sevabın miktarı (kîrât) ile ilgili tartışmanın ayrıntısını *Kitâbü’t-Tabakât*’ta Şafîî fakîhlerden Ebü’l-Hasan Ali b. Ömer el-Kazvînî’nin (v. 442/1050) tercemesinde zikrettiğini belirtmiştir.¹²² Yine Nevevî,

¹¹⁷ Nevevî, *et-Telhîs*, II, 692; *el-Minhâc*, II, 140-142.

¹¹⁸ Nevevî, *et-Telhîs*, II, 692; *el-Mecmû’ Şerhu’l-Mühezzeb*, thk. Muhammed Necib el-Mûtî’î, Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, Beyrut 1415/1995, II, 173.

¹¹⁹ Nevevî, *et-Telhîs*, II, 789; *el-Ezkârü’l-Müntehabe min Kelâmi Seyyidi’l-Ebrâr*, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1427/2007, s. 210-212.

¹²⁰ Nevevî, *et-Telhîs*, II, 461; *Şerhu Metni’l-Erba’ini’n-Nevevîyye*, Mektebetü Dâru’l-Feth, Dimaşk 1404/1984, s. 25.

¹²¹ Nevevî, *et-Telhîs*, II, 756; *Şerhu Metni’l-Erba’ini’n-Nevevîyye*, s. 22.

¹²² Nevevî, *et-Telhîs*, II, 732; *Muhtasarü Tabakâti’l-Fukahâ*, Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, Beyrut 1415/1995, s. 527.

şerhinin mukaddimesinde mürsel hadîsin hücciyeti ile ilgili tartışmaların ayrıntısını *el-İrşâd* adlı eserine havale etmiştir.¹²³

1.2.3. Hadîsleri Şerh Etmedeki Yöntemi

Nevevî, hadîsleri şerh ederken öncelikle râvîleri tanıtır. Önce sahâbî râvîyi tanıtır. Sahâbî râvî eğer Küreyşli ise nesebini Resûlullâh (s.a.v.)'ın nesebi ile birleştiği yere kadar zikreder ve onun Resûlullâh (s.a.v.)'tan rivâyet ettiği hadîslerin sayısını, bu hadîslerden kaç tanesini Buhârî ile Müslim'in ittifakla rivâyet ettiklerini ve kaçında Buhârî ile Müslim'in infirâd ettiklerini belirtmiştir.

Sahâbî râvîden sonra saneddeki diğer râvîleri tek-tek tanıtmış ve ricâl âlimlerinin onlar hakkındaki kanaatlerini ifade etmiştir. Bir yerde tanıttığı bir râvîyi bir daha tanıtmamış, daha önce bu râvîyi tanıttığına işaret etmiştir. Bundan dolayı şerhin hacmi sonraki kısımlarda önceki kısımlara göre kısalmıştır.

Seneddeki dikkat çekici hususlara “في هذا الاسناد لطيفة/طرفة” “bu senedde bir incelik/nükte vardır” gibi başlıklar altında özellikle dikkat çeker ve isim ile nisbelerden birbirine benzeyenlerin zaptını verir.

Nevevî daha sonra hadîs metnini şerh etmeye başlar. Öncelikle metindeki garib kelimeleri açıklar, gerektiğinde onların zaptını da verir ve bunları yaparken genellikle Cevherî'nin (v. 400/1009) *es-Sihâh fi'l-Luġa* adlı eserini esas alır. Metinden çıkarılabilecek hükümler/fâideler varsa “في هذا الحديث فوائد كثيرة / مجموعة من” “bu hadîste birçok/bir dizi fâide vardır” gibi başlıklar altında bu hükümleri/fâideleri maddeler halinde peş peşe sıralar.

Şerh etmekte olduğu hadîs başka bir nassa (âyet ve hadîs) ters gibi görünüyorsa aralarını cem ve te'lif eder, eserini uzatmamak için bazı konuların geniş açıklamaları için okuyucuyu diğer eserlerine yönlendirir.

¹²³ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, I, 247; *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik ilâ Ma'rifeti Süneni Hayri'l-Halâik*, thk. Nureddin 'Itr, Dâru'l-Yemâme, Dımaşk 1430/2009, s. 80-84.

1.2.4. Şerhteki Dili ve Üslûbu

Nevevî'nin bu eseri dil açısından gayet sade olup ortalama bir ilim talebesinin anlayabileceği kolaylıktadır.

O, hadîsleri belli bir sistem ile şerh etmiştir. Hadîs metnini zikrettikten sonra “eş-Şerh” başlığı altında söz konusu hadîsi şerh eder. Sahâbî râvîden başlayarak râvîleri tek-tek ayrıntılı olarak tanıtarak şerhine başlar, eğer varsa râvîlerle ilgili bazı inceliklere değinir. Ardından hadîste geçen garib kelimelerin zaptı ve manalarını beyan eder. Şerhettiği hadîs başka bir âyet veya hadîsle çelişiyor gibi görünüyorsa aralarını cem ve te'lif eder. Hadîsten çıkarılabilecek faydalar ve hükümleri maddeler halinde sıralayarak şerhi bitirir.¹²⁴

1.3. KAYNAKLARI

Bu başlık altında Nevevî'nin *et-Telhîs*'teki kaynaklarından tespit edebildiklerimiz zikredilecektir. Nevevî bu şerhi kaleme alırken başta kendi eserleri olmak üzere doğal olarak kendisinden önceki ilmi mirastan yararlanmışır. İstifade ettiği kaynakları iki başlık altında ele alacağız. Birinci başlıkta en çok istifade ettiği eserleri ve bu eserlere yaptığı atıf sayısını vereceğiz. İkinci başlıkta ise kendi eserlerinden atıf yaptığı kitapları ve yine bu eserlere yaptığı atıf sayısını kaydedeceğiz.

Elbette Nevevî'nin istifade ettiği eserler burada kaydedeceklerimizle sınırlı değildir. O, kendisinden önce kaleme alınan temel eserlerin çoğundan istifade etmiş; bunların bir kısmının ismini zikrederek nakiller yapmış, bir kısmının da ismini vermeden atıflarda bulunmuştur. Biz bu eserlerden oluşan uzun bir listeyi çalışmamızın sonuna ekleyerek başta hadîs ilimleri olmak üzere İslâmî ilimler alanında araştırma yapanların istifadesine sunacağız.

¹²⁴ Yukarıda sayılan hususların örnekleri çalışmanın ikinci bölümünde zikredilecektir.

1.3.1. En Çok İstifade Ettiği Eserler ve Bunlara Yaptığı Atıf Sayısı

1. Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali (v. 463/1070), *Târîhu Bağdâd* (80).¹²⁵
2. Muhammed b. Sa‘d Kâtib el-Vâkıdî (v. 230/844), *Tabakâtü'l-Kübrâ* (22).¹²⁶
3. Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed (v. 388/998), *A‘lâmü'l-Hadîs* (19).¹²⁷
4. Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd (v. 393/1002), *es-Sihâh fî'l-Luğâ* (19).¹²⁸
5. Buhârî, Muhammed b. İsmail (v. 256/869), *et-Târîhu'l-Kebîr* (17).¹²⁹
6. Kâdî ‘İyâz, Ebû'l-Fadl Mûsa b. ‘İyâz el-Yahsabî (v. 544/1149), *İkmâlü'l-Mü‘lim bi Fevâidi Müslim* (12).¹³⁰
7. İbn Battâl, Ebû Hüseyin Ali b. Halef (v. 449/1057), *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (10).¹³¹
8. Buhârî, Muhammed b. İsmail (v. 256/869), *et-Târîhu'l-Evsat* (6).¹³²
9. Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed (v. 388/998), *Me‘âlimü's-Sünen* (5).¹³³

1.3.2. Kendi Eserleri ve Yaptığı Atıf Sayısı

Bu kısımda Nevevî'nin kendi eserlerinden kaynak olarak zikrettiği kitapları ve bu eserlerine yaptığı atıf sayısını vereceğiz.

1. *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Luğât* (8).¹³⁴

¹²⁵ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, I, 190, 193, 195(4), 196(6), 197(7), 198(5), 199(3), 200(2), 201(4), 202, 211(2), 212, 213, 215, 216(3), 219(2), 328, 344(2), 345(4), 399, 400, 401(2); II, 481(3), 485(3), 486, 491, 503(2), 517, 631(2), 639(2), 642(3), 687, 688, 728, 779(4).

¹²⁶ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, I, 345, 367, 368, 401, 426; II, 449, 468, 486, 508, 510, 532, 540, 563, 586, 599, 616, 619, 633, 643, 669, 675, 702.

¹²⁷ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, I, 334, 335(2), 358, 363, 434; II, 510, 552, 636(2), 651(2), 695, 739, 759, 785, 804, 805(2).

¹²⁸ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, I, 348, 385, 411, 413(2), 415, 416, 432, 436; II, 559, 560, 577, 584, 621, 633, 648, 694, 780, 783.

¹²⁹ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, I, 340, 341(3), 375, 377, 397, 402, 410; II, 449, 469, 481(2), 541, 547, 600, 708.

¹³⁰ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, I, 355, 363(2), 393, 430; II, 472, 475, 511, 518, 530, 651, 690.

¹³¹ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, I, 429; II, 451, 454, 510, 689, 711, 741, 744, 773, 785.

¹³² Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, I, 327, 375, 402; II, 469, 471, 492.

¹³³ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, II, 760, 761, 772(2), 788.

2. *el-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzeb* (6).¹³⁵
3. *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (4).¹³⁶
4. *el-Ezkâr* (2).¹³⁷
5. *el-Erba ‘în* (1).¹³⁸
6. *Şerhu’l-Erba ‘în* (1).¹³⁹
7. *el-İrşâd fî ‘Ulûmi’l-Hadîs* (1).¹⁴⁰
8. *Muhtasaru Tabakâti’l-Fukahâ* (1).¹⁴¹

1.4. SAHÎH-İ BUHÂRÎ ŞERHLERİYLE MUKAYESESİ

Bu bölümde *et-Telhîs*'in Buhârî şerhleri içindeki yerini ve onlarla etkileşim derecesini ele alacağız. *et-Telhîs*'i *Sahîh-i Buhârî* şerhleriyle mukayese imkanını elde etmek için Nevevî'den önceki ve ondan sonraki bazı şârihlerin hadîsleri nasıl şerh ettiklerine bakacağız.

1.4.1. Sahîh-i Buhârî Şerhleriyle Mukayese

Sahîh-i Buhârî şerhleri arasındaki benzerlikler ve farkları ortaya koymak için şârihlerin hadîsleri nasıl şerh ettiklerini inceleyeceğiz. Bu anlamda *Sahîh-i Buhârî*'den üç hadîs seçerek Nevevî'den önceki şârihlerden Hattâbî ve İbn Battâl, ondan sonra ise İbn Receb el-Hanbelî, İbn Hacer ve Aynî'nin söz konusu hadîsleri nasıl şerh ettiklerini inceleyerek Nevevî'nin şerhiyle mukayese imkânını bulacağız.

Birinci Hadîs

حدثنا آدم بن ابي إياس قال: حدثنا شعبة عن عبد الله بن ابي السفر واسماعيل عن الشعبي عن عبد الله بن عمرو رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده، والمهاجر من هجر ما نهى الله عنه"

Buhârî> Âdem b. Ebî İyâs> Şu‘be> Abdullah b. Ebî’s-Sefer ve İsmail> Şa‘bî> Abdullah b. ‘Amr> Resûlullâh (s.a.v.): “Müslümân, diğêr müslümânların

¹³⁴ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, I, 294, 414, 425; II, 560, 622, 674, 681, 781.

¹³⁵ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, I, 420; II, 457(2), 461, 692, 763.

¹³⁶ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, II, 461, 692, 780, 781.

¹³⁷ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, II, 545, 789.

¹³⁸ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, II, 461.

¹³⁹ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, II, 756.

¹⁴⁰ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, I, 247.

¹⁴¹ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, II, 732.

elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir. Muhâcir ise, Allâh'ın yasaklarını terkeden kimsedir.”¹⁴²

1.4.1.1. Birinci Hadîsin Şerhi

Hattâbî hadîste tarif edilenin mutlak manada Müslümân ve muhâcir olmadığını, bilakis kâmil Müslümân ve muhâcir olduğunu anlatmış ve arap kelamının buna benzer kullanımlarından örnekler vererek bu görüşünü desteklemiştir.¹⁴³

İbn Battâl da Hattâbî gibi söz konusu hadîsteki tarifin kâmil Müslümân ve kâmil muhâcir için yapıldığını, burada Müslümânın Müslümâna eliyle ve diliyle eziyet etmemesi gerektiğinin teşvik edildiğini belirtmiştir.¹⁴⁴

Nevevî hadîsi şerh etmeye râvîleri uzun uzun tanıtmakla başlamış, ardından metni şerh etmeye başlamıştır. O önce sahâbî bir râvî olan Abdullah b. ‘Amr (r.a.)’ı, ardından tabîî bir râvî olan Ebû ‘Amr eş-Şa‘bî’yi, peşinden diğer râvîleri de tek tek tanıtmıştır. Metinle ilgili olarak da yukarıda zikredilen açıklamalara benzer izahlar yapmış, daha sonra dilcilerden bazı kelimelerin lugat manalarını nakletmiştir. Bâb başlığı ile ilgili yaptığı değerlendirme ile hadîsin şerhini bitirmiştir.¹⁴⁵

İbn Receb (v. 795/1392) de yukarıda zikredilen benzer değerlendirmelerle hadîs metnini izah eder. Ona göre Resûlullâh (s.a.v.)’ın müslümânı bu şekilde nitelemesinin sebebi; soru soran kişinin İslâm’ın rükünlerini bilen ancak bunların, yani kul hakkının İslâm’a dâhil olup olmadığını bilmemesidir. Resûlullâh (s.a.v.) bu sözleriyle bunların İslâm’dan olduğunu ifade etmiştir.

İbn Receb ayrıca söz konusu hadîsin farklı metinlerini diğer hadîs kaynaklarından naklederek zikreder. Bu da eserin önemli bir özelliğidir.¹⁴⁶

İbn Hacer, râvîleri Buhârî’nin şeyhinden başlayarak kısaca tanıtmıştır. Metindeki “el-müslimü”nün başındaki “eliflâm”ın kemâl için geldiğini dolayısıyla

¹⁴² Buhârî, *İmân*, 4.

¹⁴³ Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed, *A’lâmü’l-Hadîs*, thk. Muhammed b. Sa‘îd Âl Suud, Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi, Mekke 1409/1988, I, 146-147.

¹⁴⁴ İbn Battâl, Ebu’l-Hasan Alî b. Halef b. Abdilmelik el-Kurtûbî, *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yasir b. İbrahim, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad 1420/2000, I, 62-63.

¹⁴⁵ Nevevî, *et-Telhîs*, II, 477-486.

¹⁴⁶ İbn Receb el-Hanbelî, Ebû’l-Ferac Abdurrahman b. Şihabüddin, *Fethu’l-Bârî fî Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Târik b. ‘Avdullâh, Dâru İbni’l-Cevzî, Dammâm (Suudi Arabistan) 1417/1996, I, 32-35.

buradaki Müslümândan kamîl Müslümânın anlaşılması gerektiğini kaydetmiş, ardından Hattâbî'nin hadîsle ilgili benzer değerlendirmesini nakletmiştir.

İbn Hacer ayrıca, bu hadîsin Buhârî'nin "ferd"lerinden olduğunu yani Müslim'in bu hadîsi rivâyet etmediğini ancak aynı manada olan başka bir hadîsi rivâyet ettiğini belirtmiştir.¹⁴⁷

Aynî, hadîsin bâb başlığıyla münasebetini zikrederek şerh etmeye başlamış, ardından âdeti olduğu üzere belli başlıklar altında hadîsi izah etmeye çalışmıştır. Hadîsin ricâlini uzun uzun tanıttıktan sonra isnâdın bazı inceliklerine değinmiş, bu hadîsin Buhârî'nin ferdlerinden olduğunu ve *es-Sahîh*'in dışında hadîsin hangi kaynaklarda zikredildiğini aktarmıştır.

Hadîs metni ile ilgili olarak ise Aynî, "يد" ve "مهاجر" kelimelerinin lûgat manalarını zikretmiş, "يد" kelimesinden kastın maddi el olabileceği gibi manevi el de olabileceğini, "مهاجر" kelimesinin ise müşâreke manasında olan müfâala bâbından geldiği halde "مسافر" kelimesi gibi müşâreke manasında kullanılmadığını ifade etmiştir. Hadîsin irâbını yapmış ve Hattâbî ile Kâdî İyâz'dan nakille hadîste tarif edilenin kâmil Müslümân ve Mühâcir olduğunu, son olarak da sözkonusu hadîste Müslümânlara eziyet etmenin terkedilmesinin teşvik edildiğini ifade etmiştir.¹⁴⁸

1.4.1.2. Mukayese ve Değerlendirme

Önceki ve sonraki şârihlerin hadîs metnini benzer şekilde değerlendirmelerinden, sonra gelen şârihlerin önceki şârihlerden istifade ettikleri anlaşılmaktadır. Şârihler bazen bunu açıkça ifade ederlerken bazen de belirtmezler. Nitekim yukarıda İbn Hacer ve Aynî'nin Hattâbî'den nakiller yaptığı kaydedilmiştir.

Nevevî'den önceki Hattâbî ve İbn Battâl şerhleri sened ile ilgili konulara girmezken, Nevevî ve ondan sonraki İbn Hacer ve Aynî'nin şerhleri seneddeki ricâlle ilgili değerlendirmeler yapmışlardır. İbn Receb ise sened ile ilgili konulara girmezken, hadîsin farklı metinlerini toplamaya çalışmış ve konuyu destekler mahiyette farklı âyet ve hadîslerle mevzuyu zenginleştirmiştir.

¹⁴⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdülaziz Abdullah b. Bâz, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1434/2004, I, 68-70.

¹⁴⁸ Aynî, *'Umdetü'l-Kârî*, I, 130-133.

Sonuçta Nevevî'nin şerhi ile diğer şerhler hadîs metnini izah etme yönünden birbirlerine benzemekle beraber her şerhin kendine has özellikleri olduğu görülmektedir. Nevevî şerhini diğerlerinden ayıran en önemli özellik, metin ve sened ile ilgili konuları dengeli bir şekilde işlemekle beraber senede daha çok ağırlık vermesidir.

İkinci Hadîs

حدثنا مسدد، حدثنا يحيى، عن شعبة، عن قتادة، عن أنس رضي الله عنه، عن النبي صلى الله عليه

وسلم قال: " لا يؤمن أحدكم حتى يحب لأخيه ما يحب لنفسه "

Buhârî> Yahya> Şu'be> Katâde> Enes b. Mâlik> Resûlullâh (s.a.v.): "Sizden biriniz nefsi için istediği şeyi kardeşi için istemedikçe iman etmiş olamaz."¹⁴⁹

1.4.1.3. İkinci Hadîsin Şerhi

Hattâbî *es-Sahîh*'in bazı hadîslerini şerh etme gereği duymamıştır. Bu hadîs de şerh etmediği hadîsler arasındadır.

İbn Battâl hadîsteki "iman etmiş olamaz" ifadesinin imanı tam (kâmil) olmaz, şeklinde anlaşılması gerektiğini ve hadîste "nefsi için istediği şeyi kardeşi için istemesi"nden kastın kardeşini kendine tercih etmek olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁰

Nevevî seneddeki râvîleri uzun uzun tanıttıktan sonra hadîs metnini kısaca izah etmiştir. O, izahında İbn Battâl gibi "iman etmiş olamaz" ifadesinin imanı tam (kâmil) olmaz şeklinde izah etmiş ve kişinin kardeşini iyi şeylerde kendine tercih etmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁵¹

İbn Receb diğer şârihlerin aksine hadîsi tevîl etmemiş, hadîste kendi nefsi için istediği şeyi kardeşi için istemeyenden imanın nefyedildiğini belirtmiştir. Ayrıca kişinin bunu başarabilmesi için kendisini haset, kin, aldatma gibi kötü huylardan arındırması gerektiğini söylemiş ve konuyu âyet, hadîs ve kelâm-ı kibârdan nakiller yaparak anlatmaya çalışmıştır. O söz konusu hadîsi vaaz üslubuna yakın bir üslupla şerh etmiştir.¹⁵²

¹⁴⁹ Buhârî, *İmân*, 7.

¹⁵⁰ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 65.

¹⁵¹ Nevevî, *et-Telhîs*, II, 498-506.

¹⁵² İbn Receb el-Hanbelî, *Fethu'l-Bârî*, I, 41-42.

İbn Hacer râvîleri kısaca tanıttıktan sonra hadîsin manasını tamamlayan farklı rivâyetlerini zikretmiştir. O da diğer şârihler gibi hadîste nefyedilen imanın, genel anlamda iman olmadığını, bilakis nefyedilenin, kâmil iman olduğunu belirtmiş ve bir şeyin ismini nefyedip kemâlini nefyetmeyi kastetmenin arap kelimelerinde yaygın olduğunu ifade etmiştir. Yine o, hadîste mümin kardeşini kötü şeylerde değil iyi şeylerde kendine tercih etmesinin kastedildiğini söylemiştir.¹⁵³

Aynî, hadîsin ricâlini tanıtarak şerhe başlamış, râvîlerin tümünün Basralı olduğunu ve senedde hem tahdîs hem de 'an'ane bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca hadîsin farklı kaynaklardaki değişik rivâyetlerini sıralamış ve Müslim'in de bu hadîsi rivâyet ettiğini ifade etmiştir.

Aynî metinle ilgili olarak da hadîsteki "يحب" kelimesinden hareketle muhabbetin mahiyeti üzerinde durmuş ve Nevevî'den naklen muhabbeti: "sevenin kendisine uygun olan şeylere meyiletmesi"¹⁵⁴ şeklinde tarif etmiştir. Aynî bu meylin ihtiyârî ve tabîî olmak üzere ikiye ayrıldığını ve hadîste ihtiyârî olanın kastedildiğini belirtmiştir.

Yine o, avâm ve havâssın sevgilerinin farkına değinmiş; avâmın sevgisinin kaynağının kendilerine yapılan iyilikler olduğunu, bu iyilikler çoğaldıkça sevginin çoğalacağını ve azaldıkça da sevginin azalacağını, havâssın sevgisinin kaynağının ise müşâhede ettikleri kemâl ve yücelikler olduğunu ve bunun da azalıp çoğalmadığını ifade ederek muhabbetin derunî yönüne işaret etmiştir.¹⁵⁵

1.4.1.4. Mukayese ve Değerlendirme

Hattâbî bu hadîsi şerh etmemiş, İbn Battâl ise metni kısaca şerh etmiştir. Nevevî râvîleri tanıttıktan sonra metni kısaca izah etmiştir. İbn Hacer râvîleri kısaca tanıtmış ardından metni biraz genişçe şerh etmiştir. Aynî, râvîlerle ilgili yaptığı değerlendirmenin ardından, ağırlıklı hadîste geçen "يحب" kelimesinden hareketle muhabbetin mahiyeti üzerinde durmuş ve onu felsefi/tasavvufî yönden izah etmiştir. İbn Receb ise sadece hadîs metni ile ilgili izahlar yapmıştır.

¹⁵³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 73-74.

¹⁵⁴ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, II, 519.

¹⁵⁵ Aynî, *'Umdetü'l-Kârî*, I, 139-142.

Şârihler söz konusu hadîsi genelde ilk hadîsle ilgili yapılan değerlendirmelere uygun şekilde şerh etmişlerdir.

Üçüncü Hadîs

حدثنا أبو اليمان، أخبرنا شعيب، حدثنا أبو الزناد، عن الأعرج عن أبي هريرة رضي الله عنه، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: " من يقيم ليلة القدر إيماناً واحتساباً، غفر له ما تقدم من ذنبه "

Buhârî> Ebü'l-Yemân> Şuayb> Ebü'z-Zenâd> el-A'rac> Ebü Hüreyre> Resûlullâh (s.a.v.): “Kim inanarak ve ecrini Allâh’tan bekleyerek kadir gecesini ihyâ ederse geçmiş günahları affedilir.”¹⁵⁶

1.4.1.5. Üçüncü Hadîsin Şerhi

Hattâbî bu hadîsi şerh etmemiştir. İbn Battâl metni kısaca şerh ederek amelin imandan olup olmadığı tartışmasını gündeme getirmiş ve bu hadîsin, amelin imandan olduğuna delil olduğunu söylemiştir. Zaten Buhârî de bu hadîsi “kadir gecesini ihyâ etmek imandandır” başlığı altında zikretmiştir.¹⁵⁷

Nevevî, bu hadîsin râvîlerinin daha önce tanıtıldığını söyleyerek şerhe başlamıştır. Zira o bir yerde tanıttığı râvîleri bir daha tanıtmamıştır. Metinle ilgili sadece "إيماناً" ve "إحتساباً" kelimelerini şerh etmiştir. "إيماناً" kelimesini “hak ve ta’at olduğunu tasdîk ederek” şeklinde, "إحتساباً" kelimesini ise “gösteriş olmadan Allâh rızasını gözeterek” şeklinde izah etmiştir.

Nevevî bu hadîsin; Ramazan gecelerini ihya etmeye ve ihlaslı olmaya teşvik ettiğini ifade ederek şerhi sonlandırmıştır.¹⁵⁸

İbn Receb’in şerhinde bu hadîsi bulamadık. Söz konusu hadîs *Kitâbü'l-Îmân*’ın yirmi beşinci bâbındadır. Mevcut nüshada İbn Receb, yirmi üçüncü bâbı şerh ettikten sonra yirmi dokuzuncu bâbı şerh etmeye başlamıştır. Aradaki beş bâbı atlamış görünüyor.¹⁵⁹ Bunun sebebi ise bu şerhin bazı bölümlerinin kayıp olmasıdır.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Buhârî, *Îmân*, 25.

¹⁵⁷ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 95.

¹⁵⁸ Nevevî, *et-Telhîs*, II, 653.

¹⁵⁹ Bkz. İbn Receb el-Hanbelî, *Fethu'l-Bârî*, I, 133-135.

¹⁶⁰ Bkz. İbn Receb el-Hanbelî, *Age.*, I, 7. (Neşredenin girişi)

İbn Hacer hadîsin altında zikredildiği bâb başlığını şerh etmiştir. Fakat hadîsten sonra herhangi bir açıklama getirmemiştir. Söz konusu bâb başlığı şöyledir: ¹⁶¹ "قيام" "ليلة القدر من الإيمان" "Kadir gecesini ihyâ etmek imandandır".

Aynî, hadîsin ricâlini daha önce tanıttığını belirterek burada onları tanıtmayacağını söylemiş, ardından metnin farklı rivâyetlerini zikretmiştir. Hadîste geçen "إيمانًا" kelimesini "hak ve taat olduğunu tasdik ederek", "احتسابًا" kelimesini ise "Allâh rızasını gözeterek" şeklinde izah etmiş ve bu iki kelimenin temyîz veya mefulün leh olabileceklerini, bunların anlamı nasıl etkileyeceğini uzunca tartışmıştır.

Ona göre Ramazan orucu ile ilgili hadîslerde "من قام رمضان", "من صام رمضان" gibi mâzî sigası kullanılırken, kadir gecesini ile ilgili olan bu hadîste "من يقيم" şeklinde müzâri sigası kullanılmasının; oruç ve kıyamın Ramazan ayına dek gelmesinin kesin olması, ancak kadir gecesini ile ilgili kıyamın o geceye dek gelmesinin kesin olmamasından kaynaklandığını ifade etmiştir. Son olarak hadîste söz konusu edilen kişinin tüm günahlarının affedileceğini anlaşıldığını, ancak başka naslardan kul hakkının onlardan istisna edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁶²

1.4.1.6. Mukayese ve Değerlendirme

Hattâbî bu hadîsi şerh etmemiştir. İbn Battâl ise metni kısaca şerh etmiştir. Nevevî râvîleri daha önce tanıttığı için burada tekrar tanıtmamıştır. Fakat metinle ilgili kısa izahlar yaparak hadîsi şerh etmiştir.

İbn Hacer, hadîsin de özeti mahiyetinde olan bâb başlığını şerh ettiğinden hadîsten sonra herhangi bir açıklama yapmamıştır. Aynî ise daha çok hadîsteki incelikleri yakalamaya çalışmıştır. İbn Receb'in şerhinde ise, söz konusu hadîse rastlayamadık.

1.4.2. Değerlendirme

Yukarıda *Sahîh-i Buhârî*'nin Nevevî'den önce iki ve Nevevî'den sonra üç olmak üzere beş Buhârî şerhini onun şerhiyle mukayese edebilmek için bu şerhlerin üç hadîsi nasıl şerh ettiklerini incelemeye çalıştık. Çalışmamızın konusu olan Nevevî şerhinin, doğal olarak kendisinden önce yazılan eserlerden etkilendiği gibi

¹⁶¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 114.

¹⁶² Aynî, *'Umdetü'l-Kârî*, I, 226-228.

kendisinden sonra kaleme alınan eserleri de etkilediğini söyleyebiliriz. Burada tespit edebildiğimiz kadarıyla söz konusu eserle diğer şerhler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları aşağıda maddeler halinde sıralayacağız.

1. Nevevî şerhi, kendine has yönleri olmasıyla orijinal bir eser olmakla beraber genel olarak diğer *Sahîh-i Buhârî* şerhlerine benzer yönleri de bulunmaktadır.

2. Nevevî şerhi başlangıçta uzun olması ancak ilerledikçe kısalması yönüyle birçok *Sahîh-i Buhârî* şerhine benzemektedir.

3. Nevevî şerhi orta uzunlukta bir şerhtir. Bu yönüyle bazı *Sahîh-i Buhârî* şerhlerine benzemektedir.

4. Nevevî şerhi kendisinden önce kaleme alınan eserlerden nakiller yaparak yararlanmıştı. Tespit edebildiğimiz kadarıyla o, ilk Buhârî şerhi olarak bilinen Hattâbî'nin *A'lâmu'l-Hadis*'inden on dokuz, yine Hattâbî'nin Ebû Dâvûd şerhi olan *Me'âlimü's-Sünen*'inden beş; İbn Battâl'ın şerhinden ise on yerde nakiller yapmıştır.¹⁶³

5. Nevevî şerhi kendisinden sonra yazılan eserleri etkilemiştir. Bu anlamda meşhur *Sahîh-i Buhârî* şerhleri bu şerhten nakiller yapmışlardır. Örneğin İbn Hacer, kaleme aldığı *Fethu'l-Bârî*'nin *Bed'u'l-vahy* ve *el-Îmân* bölümlerinde Nevevî'den çokça nakillerde bulunmuştur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla onun Nevevî'den yaptığı nakillerin sayısı otuz beşe ulaşmaktadır.¹⁶⁴ İbn Hacer'in bu nakillerin yirmi yedisini *et-Telhîs*'ten yaptığını tespit ettik.¹⁶⁵ Aynî, aynı bölümlerin şerhinde Nevevî'ye tam doksan dokuz yerde atıfta bulunmuştur. Bu atıfların yirmi sekizini *Bed'ü'l-vahy*, yetmiş birini ise *el-Îmân* bölümünü şerh ederken yapmıştır.¹⁶⁶

¹⁶³ Hattâbî'den nakiller için Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, I, 334, 335(2), 358, 363, 434; II, 510, 552, 636(2), 651(2), 695, 739, 759, 760, 761, 772(2), 785, 788, 804, 805(2); İbn Battâl'dan nakiller için Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, I, 429; II, 451, 545, 510, 689, 711, 741, 744, 773, 785.

¹⁶⁴ Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 16,17, 21, 40, 43, 44, 60, 63, 66, 74, 75, 78, 83(2), 88, 96, 98, 99, 100, 101, 111, 112, 113(2), 121, 123, 124, 137, 147, 148, 150, 151(2), 153, 154.

¹⁶⁵ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, I, 317, 403, 414, II, 451, 452, 462, 518, 519, 529, 538, 568, 576, 578, 584(2), 647, 648, 652, 688, 690, 741, 753, 755, 756, 757, 758, 765.

¹⁶⁶ Bkz. Aynî, *'Umdetü'l-Kârî*, I, 9(2), 11, 15, 19, 21(2), 22, 23(2), 24, 27, 30, 32, 33, 39(2), 47, 52, 66, 67, 68, 75, 76, 81, 89(2), 100, 110(2), 115, 116, 117, 118(2), 120, 121, 124, 125, 130, 141, 144, 147, 148, 160, 161, 163, 165, 169, 181, 182, 184, 185, 187, 192, 193, 194, 196, 199, 203(2), 204, 208, 212, 216, 217, 219, 221, 226, 230, 232, 238, 241, 245, 246, 251, 253, 258, 260, 264, 266, 274(2), 281(2), 286, 287, 288(2), 289, 294, 299, 302, 306, 307(2), 316, 320, 323.

Aynî'nin, Nevevî'ye yaptığı atıfların altmış beşini *et-Telhîs*'e yaptığını tespit ettik.¹⁶⁷ O, Nevevî'ye yaptığı bu atıfların bir kısmında Nevevî'ye bazı tenkitler yöneltilmiş de çoğunu ondan istifade etmek gayesiyle yapmıştır. İbnü'l-Mülakkin ise *et-Tavdîh* adlı eserine neredeyse Nevevî'nin bu şerhinin tamamını almıştır.¹⁶⁸

6. Nevevî *es-Sahîh*'in başından sadece bir bölümü şerhedebilmiş, bu eserini bitirmeye ömrü vefa etmemiştir. Şerhini bitirmeye ömrü vefa etmeyen şârihlerden biri de İbn Receb el-Hanbelî'dir. O, *Fethu'l-Bârî* adlı Buhârî şerhini "kitâbu'l-cenâiz"¹⁶⁹ e kadar yazabilmiştir. Diğer şarihlerin çoğu *es-Sahîh*'in tamamını şerhetmişlerdir.

7. Nevevî'nin şerhinde hadîs, fıkıh, dil, ricâl ve diğer yönler dengeli bir şekilde işlenmiştir. Nevevî'nin üslubuna yakın üsluplarla yazılan şerhler olduğu gibi *es-Sahîh*'i ağırlıklı olarak belli bir yönüyle şerh edenler de mevcuttur.

8. Nevevî'den önce yazılan eserler genel olarak *es-Sahîh*'i belli bir yönüyle şerh eden kısa eserler iken, Nevevî'den sonra kaleme alınan şerhlerin çoğu *es-Sahîh*'i çeşitli yönleriyle ele alan hacimli eserlerdir.

Nevevî'den önce kaleme alınan Hattâbî ve İbn Battâl'ın şerhlerine baktığımızda, birincisinin daha çok garib kelimeleri açıklamak ve yer yer müşkil olan yerlerin işkalini çözmek üzere *es-Sahîh*'in yaklaşık üçte birine tekabül eden 1238 hadîsi şerh eden kısa notlardan ibaret olduğunu görüyoruz. İkincisi ise, fıkıh yönü ağır basan, daha çok Mâlikî mezhebinin görüşlerinin öne çıktığı, yer yer dil ve belâğat ile ilgili notlardan ibaret olan orta uzunlukta bir şerhtir.

Nevevî'den sonra yazılan şerhlerin bir kısmı kısa şerhler iken, çoğu hacimli eserlerdir. Bu eserlerden İbn Hacer'in *Fethu'l-Barî*'si, Aynî'nin '*Umdetü'l-Kârî*'si ve İbnü'l-Mulakkin'in *et-Tavdîh*'i, *Sahîh-i Buhârî*'nin hacimli şerhleri olarak öne çıkmaktadır. İbn Receb'in kaleme aldığı *Fethu'l-Bârî* de uzun bir şerh olmakla beraber *es-Sahîh*'in "kitâbu'l-cenâiz"¹⁷⁰ e kadar olan bölümünü şerh edebilmiştir.

¹⁶⁷ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, I, 253, 257, 275, 276, 288, 290, 313(2), 317, 362, 368, 385, 403, 431, 432, 419; II, 450, 451, 455, 457, 461, 470, 472, 482, 518(2), 519, 529, 537, 538, 541, 568, 575, 576, 584(2), 586, 603, 604, 609, 636, 648, 652, 660, 670, 678, 681, 682, 688, 711, 712, 738, 742, 743(2), 755, 756, 765, 771, 773, 782, 785, 796, 797, 799.

¹⁶⁸ Bkz. İbnü'l-Mulakkin, *et-Tavdîh*, II, 115-665 ve III, 7-246.

İbn Hacer ve Aynî'nin önemli kaynaklarından olan Kimânî'nin *el-Kevâkibü'd-Derârî*'si ve *Fethu'l-Bârî*'den çok faydalanan, hatta bir bakıma onu özetleyen Kastallânî'nin *İrşâdü's-Sârî*'si orta büyüklükte şerhlerdir. Yakın dönemde yazılan şerhlerden Keşmîrî'nin (v. 1352/1933) *Feyzu'l-Bârî*'si ise, ders notlarından derlenmiş kısa bir eserdir.

9. Nevevî'nin şerhi genel olarak sistematiktir. Zaman zaman farklılık gösterse de *es-Sahîh*'i şerhettiği yere kadar ilgili hadîsleri belli bir düzene göre ve hemen hemen aynı yöntemle şerhetmiştir.

10. Nevevî şerhi dil açısından sade ve ortalama bir ilim talebesinin anlayabileceği kolaylıktadır.

11. Her şerhin kendine has özellikleri olduğu gibi, Nevevî şerhinin de kendine has özellikleri vardır. Nitekim bu özelliklerin bir kısmı yukarıdaki maddelerde ifade edilirken, diğerleri çalışmamızın ilgili bölümlerinde kaydedilmiştir.

Buraya kadar *et-Telhîs*'in muhtevası, metodu, kaynakları ve *Sahîh-i Buhârî* şerhleri içindeki yerini incelemeye çalıştık. Bundan sonraki bölümde ise Nevevî'nin *et-Telhîs*'teki hadisçiliği konusunu ele alacağız.

İKİNCİ BÖLÜM
NEVEVÎ'NİN *ET-TELHÎS*'TEKİ HADİSÇİLİĞİ

İKİNCİ BÖLÜM

NEVEVÎ'NİN *ET-TELHÎS*'TEKİ HADİŞÇİLİĞİ

Bu bölümü Nevevî'nin râvîler ve senedlere dair verdiği bilgiler, metinle ilgili verdiği bilgiler ve bazı hadîs meseleleri şeklinde üç ana başlık altında ele alacağız. Bunun sonucunda Nevevî'nin *et-Telhîs*'teki hadisçiliğini ortaya koymaya çalışacağız.

2.1. RÂVÎLER VE SENEDLERE DAİR BİLGİLER

Bu başlık altında, Nevevî'nin *et-Telhîs*'teki hadisçiliğini ortaya koyacak en önemli araçlardan olan senedle ilgili verdiği bilgiler işlenecektir.

2.1.1. Râvîler

2.1.1.1. Râvîlerin Kimlikleri Hakkında Bilgiler

Bir hadîsin sıhhatinin en önemli şartı, senedinin muttasıl olup râvîlerinin hem adalet, hem de zapt yönünden güvenilir kişiler olmasıdır. Bu bakımdan seneddeki râvîlerin durumu son derece önem taşımaktadır. Hadîs ulemâsı hadîslerin senedlerindeki râvîlerin durumlarını araştırmaya önem vermiş ve bunun neticesinde hadîs ilimlerinin bir alt dalı olan cerh-ta'dîl ilmi ortaya çıkmıştır.

Nevevî hadîsleri şerh ederken öncelikle râvîleri tanıtır. Bunlardan, önce sahâbî olan râvî hakkında bilgiler verir. Sahâbî olan râvî eğer Kureyşli ise nesebini Resûlullâh (s.a.v.)'ın nesebi ile birleştiği yere kadar zikreder.

Sahâbî râvîlerin Resûlullâh (s.a.v.)'tan rivâyet ettiği hadîslerin sayısını, bu hadîslerden kaç tanesini Buhârî ile Müslim'in ittifakla rivâyet ettiklerini ve kaçında onların infirâd ettiklerini belirtir. Biz burada örnek teşkil etmesi açısından birinci hadîsin râvîlerini nasıl tanıttığına bakacağız.

Birinci hadîsin rivâyet zinciri şöyledir: Buhârî> Humeydî> Süfyân> Yahyâ b. Saîd el-Ensârî> Muhammed b. İbrâhîm et-Teymî> Alkame b. Vakkâs el-Leysî> Ömer b. el-Hattâb.¹⁶⁹

¹⁶⁹ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 289.

Müellif, bu hadîsin sahâbî râvîsi olan Hz. Ömer (r.a.)'in nesebini Resûlullâh (s.a.v.)'in dedelerinden olan Gâlib'e kadar sayar. Ayrıca Hz. Ömer'in Mekke'de İslâm'ı kabul eden ilk şahsiyetlerden olduğunu ve Resûlullâh (s.a.v.) ile bütün savaşlara katıldığını söyler. Yine onun Resûlullâh (s.a.v.)'tan 539 hadîs rivâyet ettiğini, Buhârî ile Müslim'in bunlardan 26'sını ittifakla rivâyet ettiklerini, Buhârî'nin 34, Müslim'in ise 21'ini tek başına rivâyet ettiğini kaydeder. Onun Emîrül-Mü'minîn lakabıyla anılan ilk kişi olduğunu, on yıl beş veya altı ay hilafet görevini yürüttüğünü, hicri 23 (644) senesinde Resûlullâh (s.a.v.) ve Hz. Ebûbekir (r.a.) gibi altmış üç yaşında vefat ettiğini söyler.¹⁷⁰

Nevevî, sahâbî râvîden sonra saneddeki diğer râvîleri tek tek tanıtmış onlardan da Kureyşli olanların nesebini Resûlullâh (s.a.v.)'in nesebi ile birleştiği yere kadar zikretmiş ve ricâl âlimlerinin onlar hakkındaki kanaatlerini ifade etmiştir. Örneğin yukarıdaki sened zincirinde bulunan Muhammed b. İbrâhîm et-Teymî'nin nesebini Resûlullâh (s.a.v.)'in da dedelerinden olan Lüey'e kadar sayar ve onun tabînden olduğunu, Enes b. Mâlik ve İbn Ömer (r.a.)'den rivâyetlerde bulunduğunu söyler.¹⁷¹

Müellif bir yerde tanıttığı bir râvîyi bir daha tanıtmamış, zikri geçtiği yerde daha önce bu râvîyi tanıttığına işaret etmiştir. Hatta bazı hadîsleri şerh ederken senedindeki bütün râvîleri daha önce tanıttığını onları bir daha tanıtmaya gerek olmadığını söylemiştir. Örneğin Kadir gecesinin fazileti ile ilgili olan otuz beşinci hadîsi şerh ederken bu hadîsin senedindeki bütün râvîlerin daha önce tanıttığını ifade etmiştir.¹⁷²

2.1.1.2. Sahâbî Râvîlerin *Sahîhayn*'daki Rivâyet Sayıları

Resûlullâh (s.a.v.) ile birebir görüşebilme şerefine nail olmuş sahâbe-i kirâm (r.a.) onun hadîslerini bizlere ulaştırma noktasında son derece önemli bir görev üstlenmişlerdir. Bu anlamda sahâbenin bir kısmı çok sayıda hadîs rivâyet ederken,

¹⁷⁰ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 304-306.

¹⁷¹ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 307.

¹⁷² Nevevî, *et-Telhîs*, II, 653.

bazıları az sayıda hadîsi bizlere nakledebilmiştir. Onlardan çok sayıda hadîs rivâyet edenlere müksirûn denmiştir.¹⁷³

Nevevî hadîslerin sahâbî râvîlerini tanıtırken, genellikle onların her birisinin Resûlullâh (s.a.v.)’tan rivâyet ettikleri hadîs sayısını, ayrıca Buhârî ile Müslim’in bunlardan kaç tanesini ittifakla, kaç tanesini de ayrı ayrı rivâyet ettiklerini belirtir. Burada bir fikir vermesi için ilk on hadîsin sahâbî râvîlerinin rivâyet ettikleri hadîs sayılarını, Buhârî ile Müslim’in bu hadîslerin kaçında ittifak ettikleri ve kaçında infirâd ettiklerini nakledeceğiz.

Nevevî, birinci hadîsin sahâbî râvîsi Hz. Ömer (r.a.)’in Resûlullâh (s.a.v.)’tan 539 hadîs rivâyet ettiğini, Buhârî ile Müslim’in bunlardan 26’sını ittifakla rivâyet ettiklerini, Buhârî’nin 34, Müslim’in ise 21’ini tek başına rivâyet ettiğini kaydeder.¹⁷⁴

Nevevî ikinci ve üçüncü hadîslerin sahâbî râvîsi olan Hz. Âişe (r.a.)’nin toplam 2210 hadîs rivâyet ettiğini 174’ünde Buhârî ile Müslim’in ittifak ettiğini, Buhârî’nin 54, Müslim’in ise 68’ini tek başına rivâyet ettiğini söyler.¹⁷⁵ Dördüncü hadîs üçüncü hadîsin şâhidi¹⁷⁶ olarak zikredildiğinden Nevevî, bu hadîsin sahâbî râvîsi olan Câbir b. Abdillâh (r.a.)’ı tanıtmamıştır.¹⁷⁷ Beşinci ve altıncı hadîslerin sahâbî râvîsi olan İbn Abbâs (r.a.)’ın toplam rivâyet sayısının 1660 olduğunu belirtmiş, ancak Buhârî ile Müslim’in rivâyetlerine değinmemiştir.¹⁷⁸ Yedinci hadîste rivâyet sayısının azlığından olsa gerek Ebû Süfyân (r.a.)’ın rivâyetlerine hiç değinmemiştir.¹⁷⁹

¹⁷³ Müksirûn binden fazla hadîs rivâyet etmiş olan sahâbe için kullanılan bir terimdir. Ahmed b. Hanbel’den rivâyet edildiğine göre sahâbeden müksirûn; Ebû Hüreyre, Abdullâh İbn Ömer, Enes b. Mâlik, Âişe bint Ebîbekr, Abdullâh İbn Abbâs, Câbir b. Abdillâh olmak üzere altı kişidir. Irâkî de *Elfiyye*’sinde ismi zikredilen bu altı sahâbîyi saymıştır. İbn Kesîr ve *Elfiyye*’nin şârihi Sehâvî bunlara Ebû Saîd el-Hudrî’yi de ekleyerek bu sayıyı yediye çıkarmışlardır. İbn Kesîr ayrıca bunlara Abdullâh İbn Mes’ûd ve Abdullâh İbn ‘Amr b. el-‘Âs’ı da ekleyerek müksirûn sayısını dokuza çıkarmıştır. Bkz. Sehâvî, *Fethu’l-Müğîs Şerhu Elfiyyeti’l-Hadîs*, thk. Ali Hüseyin Ali, Dâru’l-İmâmi’t-Taberî, byy., 1412/1992, IV, 102-103; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ’isü’l-Hasîs ilâ Ma’rifeti ‘Ulûmi’l-Hadîs*, Dâru’l-Fikr, Beyrut bty., s. 180-183; Leknevî, Abdülhayy Ebu’l-Hasenât Muhammed el-Hindî, *el-Ecvibetü’l-Fâdila li’l-Esileti’l-Aşeretü’l-Kâmile*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, el-Matba‘atü’l-İslâmiyye, Beyrut 1414/1994. s. 519.

¹⁷⁴ Nevevî, *et-Telhis*, I, 305.

¹⁷⁵ Nevevî, *et-Telhis*, I, 319-320.

¹⁷⁶ Şâhid, bir sahâbîden gelen bir rivâyeti takkiye etmek amacıyla başka bir sahâbîden gelen aynı lafız veya manada olan rivâyeti zikretmektir. Bkz. İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar li Tavdîhi Nühbeti’l-Fiker fi Müstalahi Ehli’l-Eser*, Dâru’l-Kâdirî, Dımaşk 1429/2008. s. 197.

¹⁷⁷ Bkz. Nevevî, *et-Telhis*, I, 338.

¹⁷⁸ Nevevî, *et-Telhis*, I, 386. İbn Abbâs’ın *Sahihayn*’deki toplam rivâyeti 234’tür.

¹⁷⁹ Bkz. Nevevî, *et-Telhis*, I, 408.

Nevevî, sekizinci hadîste İbn Ömer (r.a.)'in toplam 2630 rivâyetinin bulunduğunu, 170'inde Buhârî ile Müslim'in ittifak ettiklerini,¹⁸⁰ Buhârî'nin 81, Müslim'in ise 31'ini tek başına rivâyet ettiğini;¹⁸¹ dokuzuncu hadîste Ebû Hüreyre (r.a.)'nin 5347 rivâyetinden 325'inde iki imâmın ittifak ettiklerini, Buhârî'nin 93, Müslim'in ise 190'ını tek başına rivâyet ettiğini; onuncu hadîste de Abdullah b. el-‘Amr b. ‘Âs (r.a.)'ın 700 rivâyetininin 17'sinde iki imâmın ittifak ettiklerini Buhârî'nin 8, Müslim'in ise 20'sini tek başına rivâyet ettiğini belirtmiştir.¹⁸²

2.1.1.3. *Sahîhayn Ricâlinin İsim ve Nisbelerinin Zaptına Dair Bilgiler*

İlk dönemlerde hareke ve noktalama işaretleri pek kullanılmadığından eserlerde birbirine benzeyen ve karışma ihtimali olan kelimelerin zaptını yapmak gerekiyordu. Nevevî Buhârî şerhinde bu hususun kendi eserinin en önemli amaçlarından biri olduğunu belirterek, *Sahîh-i Buhârî*'de geçen ve birbirine karışma ihtimali bulunan kelimelerin zaptını yapmıştır. Ayrıca mukaddimesinin son bölümünde *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de sıkça geçen ve birbirlerine benzeyen isim ve nisbelerin zaptını ayrıntılı bir şekilde yapmıştır.

Zaptını yaptığı isimlerin sayısı otuz üç, nisbelerin sayısı dokuzdur.¹⁸³ Biz burada isimlerden üç, nisbelerden ise bir örnek vermekle yetineceğiz.

Nevevî, isimlerden *Sahîhayn*'de "البراء" şeklinde yazılanların ikisi dışında tümünde "ra" harfinin şeddesiz olduğunu söylemiş ve şeddeli olan iki ismin Ebû Ma‘şer el-Berrâ ile Ebû'l-‘Âliye el-Berrâ olduğunu kaydetmiştir. Yine noktalara bakılmaksızın "يزيد" şeklinde yazılan isimlerden üçü hariç tümünün ilk harfi altta iki noktalı yani "ي", ikinci harf de noktalı yani "ز" olduğunu dolayısıyla "Yezîd" şeklinde okunduğunu belirtmiştir. Farklı okunan üç ismi ise şöyle sıralamıştır: "بَرِيد بن" ¹⁸⁴ "علي بن هاشم بن البريد", "محمد بن عَزْرَةَ بن البريد", "عبد الله بن ابي بُرْدَةَ

¹⁸⁰ Nevevî, *et-Telhîs*, II, 442.

¹⁸¹ Nevevî, *et-Telhîs*, II, 460.

¹⁸² Nevevî, *et-Telhîs*, II, 479.

¹⁸³ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, I, 273-285.

¹⁸⁴ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 273.

"عمارة" şeklinde yazılan bütün isimlerde "ayın" harfinin ötreli olduğunu söylemiştir.¹⁸⁵

Nisbelerden ise "الهمداني" şeklinde yazılanların tümünde "mim" harfinin harekesiz/sakin, ondan sonraki harf olan "dâl" harfinin ise noktasız olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁶

2.1.1.4. Râvîlerin Cerh-Ta'dîl Durumlarına Dair Bilgiler

Hadîslerin başında bulunan râvîler zinciri için kullanılan sened, muhaddisler tarafından "hadîs tenkidıyla ilgili kaidelerin etrafında döndüğü bir mihver" olarak kabul edilmiştir. Senedlerde geçen râvîlerin biyografilerinin ve hadîs rivâyetindeki durumlarının araştırılması neticesinde derlenen bilgilerle ricâl ilmi teşekkül etmiş, zaman içinde bu ilim dalı irili-ufaklı çeşitli kollara ayrılarak bunların her birinde yüzlerce eser telîf edilmiştir.¹⁸⁷

Ricâl ilminin alt dallarından biri de cerh ve ta'dîl ilmidir. Hadîs ilminin, isnâd sistemi üzerine kurulu olduğu hatırlandığında, cerh ve ta'dîlin önemi de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Râvîlerin rivâyet kabiliyetleri açısından araştırılmasının rivâyet ilimlerindeki bu önemi, onun kısa zamanda bir ilim haline gelmesine sebep olmuş ve cerh-ta'dîl ilmi adıyla ortaya çıkmıştır.¹⁸⁸

Sahîhayn olarak bilinen *Sahîh-i Buhârî* ile *Sahîh-i Müslim*'in ümmet tarafından kabul görülmeleri neticesinde onların ricâline de özel önem atfedilmiş ve onları çeşitli yönlerden inceleyen birçok eser telîf edilmiştir. Zira hadîsin sıhhati birinci derecede onları nakleden râvîlerin güvenilir kişiler olmasına bağlıdır. Bu itibarla *Sahîhayn* ricâli güvenilir kişiler olarak kabul görmüş ve bir kişinin *Sahîhayn* râvîsi olması bir hususiyet olarak kabul edilmiştir.

Râvîlerin cerh-ta'dîl ile ilgili durumlarını ortaya koymak şerhin amaçları arasındadır. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi bir râvînin *Sahîhayn* râvîsi olması özellikle de Buhârî'nin râvîlerinden olması bir hususiyettir. Zira *Sahîhayn*'nin

¹⁸⁵ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 282.

¹⁸⁶ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 284.

¹⁸⁷ Eren, *Hadis İlmünde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları*, İSAM, İstanbul 2012, s. 17.

¹⁸⁸ Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu, Ankara 2013, s. 271.

müellifleri olan Buhârî ile Müslim kendilerinden hadîs rivâyet ettikleri ricâlde - açıkça ifade etmemiş olsalar da - bazı özellikler aramışlardır. Âlimler bu özelliklere Buhârî ve Müslim'in şartları demişlerdir. Özellikle 'an'ane ile rivâyet edilen hadîslerde Müslim, râvîlerin birbirleriyle görüşme imkânını (imkânü'l-likâ) şart koşarken, Buhârî onların görüşmelerinin sabit olmasını (subûtü'l-likâ) şart koşmuş ve bu özelliğiyle Buhârî'nin hadîsleri sıhhat açısından öne çıkmıştır.

Durum böyle olunca, doğal olarak Nevevî, Buhârî'nin bütün râvîlerinin cerh-ta'dîl durumlarına değinmemiş, sadece meşhur olmayan bazı râvîlerin durumlarından söz etmiş ve cerh-ta'dîl ulemâsının onlar hakkındaki kanaatlerini nakletmiştir. Örneğin ikinci hadîsin ricâlinden Abdullah b. Yusuf'u tanıtırken Buhârî'nin ondan çok rivâyette bulunduğunu ve onun hakkında şöyle dediğini aktarmıştır: “*O Şam'lıların en sebt*¹⁸⁹ *olanlarındandır*”. Ardından da Yahyâ b. Ma'în'in (v. 233/847) onunla ilgili olumlu görüşünü ifade etmiştir.¹⁹⁰

2.1.2. Senedler

2.1.2.1. Senedlerin İnceliklerine Değınmesi

Nevevî, isnâdın inceliklerine değinmeyi kendine adet edinmiştir. Bir senedde birbiriyle aynı özelliklerde olan râvîler geçiyorsa mutlaka bunlara dikkat çekmiştir. Bu incelikleri “*وفي هذا الاسناد لطيفة/طرفة*” “bu senedde bir incelik/nüte vardır” ve benzeri başlıklar altında zikretmiştir.

2.1.2.1.1. Râvîleri Aynı Beldeye Nisbet Edilen Senedler

Nevevî, bir hadîsin senedindeki bütün ricâlin Medineli olduğu sekiz yer,¹⁹¹ Basralı olduğu üç yer,¹⁹² Kufeli olduğu iki yer,¹⁹³ Mekkeli¹⁹⁴ ve Mısırlı¹⁹⁵ olduğu birer yer olmak üzere toplam on beş yerde bu inceliklerden söz etmiştir.

¹⁸⁹ Sebt, sabit ve sağlam manalarına gelen bir kelimedir. Hadîs ilminde güvenilir râvîleri ifade etmekte umumi bir tabir olarak kullanılan ta'dîl lafızlarındandır. Sebt şeklinde yalnız kullanıldığında ta'dîlin ikinci, sebt-sebt şeklinde tekrar edilerek kullanıldığında ise birinci mertebesine delâlet eder. Buna göre hakkında sebt denmiş râvî güvenilir, hadîsleri makbul biridir. Bkz. Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*, thk. 'İrfân el-'Aşşâ Hassûne, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1414/1993, s. 227; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-Hasîs*, s. 100; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru'l-Minhâc, Cidde 1430/2009, s. 110; Sehâvî, *Fethu'l-Müçîs*, I, 390-392.

¹⁹⁰ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 333.

¹⁹¹ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 312; II, 536, 551, 559, 583, 600, 647, 664.

¹⁹² Nevevî, *et-Telhîs*, II, 518, 621, 704.

Bu anlamda yedinci hadîsin biri dışında bütün râvîlerinin Mekkeli olduğunu,¹⁹⁶ on ikinci hadîsin bütün râvîlerinin Mısırlı olduğunu,¹⁹⁷ otuz ikinci hadîsin senesinde üç Kufeli Tabiîn'in bulunduğunu,¹⁹⁸ on altıncı ve kırk dördüncü hadîslerin bütün râvîlerinin Basralı olduğunu,¹⁹⁹ on dokuz, yirmi iki, yirmi üç ve otuz yedinci hadîslerin bütün râvîlerinin Medineli olduğunu,²⁰⁰ yirmi yedinci hadîsin senesinde üç Medineli râvî bulunduğunu,²⁰¹ yirmi dokuz ve otuz üçüncü hadîslerin ricâlinin biri dışında tümünün Medineli olduğunu,²⁰² otuz dördüncü hadîsin biri dışında bütün râvîlerinin Kufeli olduğunu söyler.²⁰³

2.1.2.1.2. Diğer İncelikler

Nevevî birinci hadîsin ricâlini tanıttıktan sonra bu isnâdda bir incelik olduğunu belirtir. Onun ifade ettiğine göre, senedde birbirlerinden rivâyette bulunan üç Medineli tabiîn bulunmaktadır. Bunlar da Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Muhammed b. İbrâhîm et-Teymî ve Alkame b. Vakkâs el-Leysî'dir.²⁰⁴ Otuz birinci hadîsin senesinde ise iki incelik bulunduğunu ifade eder; bunlardan biri bütün râvîlerinin Basralı olmalarıdır. Diğeri ise birbirlerinden rivâyette bulunan üç tabiîn bulunmasıdır.²⁰⁵

Buraya kadar Nevevî'nin *Sahîh-i Buhârî*'nin ricâl ve senedleriyle ilgili verdiği bilgileri derlemeye çalıştık. Bundan sonra *Sahîh-i Buhârî*'nin hadîs metinleriyle ilgili verdiği bilgileri aktarmaya çalışacağız.

2.2. HADİS METİNLERİNE DAİR BİLGİLER

Bu başlık altında Nevevî'nin *Buhârî* şerhinde hadîs metinleri ile ilgili verdiği bilgileri derleyeceğiz. Böylece müellifin hadisçiliğinin yanısıra fıkıh, dil bilimleri ve diğer ilimlerdeki yetkinliğini de ortaya koymaya çalışacağız.

¹⁹³ Nevevî, *et-Telhîs*, II, 635, 647.

¹⁹⁴ Nevevî, *et-Telhîs*, II, 447.

¹⁹⁵ Nevevî, *et-Telhîs*, II, 497.

¹⁹⁶ Nevevî, *et-Telhîs*, II, 447.

¹⁹⁷ Nevevî, *et-Telhîs*, II, 497.

¹⁹⁸ Nevevî, *et-Telhîs*, II, 635.

¹⁹⁹ Nevevî, *et-Telhîs*, II, 518, 704.

²⁰⁰ Nevevî, *et-Telhîs*, II, 536, 551, 559, 664.

²⁰¹ Nevevî, *et-Telhîs*, II, 583.

²⁰² Nevevî, *et-Telhîs*, II, 600, 647.

²⁰³ Nevevî, *et-Telhîs*, II, 647.

²⁰⁴ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 312.

²⁰⁵ Nevevî, *et-Telhîs*, II, 621.

2.2.1. Hadîslerin Tekrar Edilme Sebebi

Nevevî'ye göre birden fazla hüküm ihtiva eden bir hadîsi ilgili olduğu konuların her birinde değişik isnâdlarla rivâyet etmek ve böylece aynı hadîsten azami derecede faydalanmaya imkân sağlamak Buhârî'nin sıkça başvurduğu bir metottur. Nitekim Buhârî hadîsten elde edilmesi mümkün olan bütün fikhî hükümleri göstermek istediği zaman sahâbî râvîsi aynı olmakla beraber hadîsin muhtelif tariklerle gelen rivâyetlerini bazen aynı bölüm içinde alt alta sıralar.²⁰⁶ Örneğin “*Kitâbü'l-İstiskâ*”da böyle bir hadîsi on bir ayrı bâb başlığı altında tekrarlamıştır.²⁰⁷

Hz. Peygamber (s.av)'in bir yahudiye zırhını rehîn bırakarak ondan zahire satın almasını on yerde, Hz. Âişe'nin Berîre'yi satın alıp kölelikten kurtarması olayını ihtiva ettiği çeşitli hükümler sebebiyle muhtelif bölümlerde yirmi ikiden fazla yerde zikretmiştir. En fazla tekrarladığı rivâyet bu Berîre hadîsidir. Bir hadîsi tamamen aynı senedle iki yerde rivâyet etmesi pek nadir olup bunların sayısı sadece yirmi üçtür.

Buhârî'nin bu üsûlü tekrara meydan verdiği gerekçesiyle tenkide uğramışsa da, faydaları dikkate alınarak tekrarların hadîs rivâyetine kazandırdığı zenginliği takdir etmek gerekir. Hadîslerdeki farklı bilgi ve hükümlerin öğrenilmesi, bazen kısaca rivâyet edilen bazı hadîslerin uzun metinlerinin olduğunun görülmesi bu yolla mümkün olmaktadır.

Esasen farklı bilgiler ihtiva eden rivâyetlerin her biri ayrı birer hadîs sayıldığına göre, bunları aynen tekrar olarak kabul etmek de doğru değildir. Ayrıca muhtelif hükümler ihtiva eden bir hadîsin bu hükümler sayısınca tekrar edilmesi, o rivâyetin sadece ilgili kısmını hatırlayan okuyucuya onu daha kolay bulma imkânı sağlayacağı da muhakkaktır.²⁰⁸

2.2.2. Hadîs Metninde Geçen Garîb Kelimeleri Açıklaması

Bu şerhin en önemli amaçlarından birisi de hadîs metinlerinde geçen garîb yani anlamı kapalı ve herkes tarafından anlaşılmasının zor olduğu kelimelerin izah edilmesidir. Nitekim müellif bu amacı gerçekleştirmek üzere metinlerde geçen bu

²⁰⁶ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 230.

²⁰⁷ Buhârî, *İstiskâ*, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 21, 24.

²⁰⁸ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 230-232; Kandemir, “el-Câmi‘u’s-Sahîh”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 116.

kabilden kelimeleri; bazen herhangi bir kaynak zikretmeden kendisi izah etmiş, bazen de başta Cevherî'nin (v. 398/1007) *es-Sihâh* adlı eseri olmak üzere lüğat kitaplarından ve kendisinden önce yazılan Buhârî şerhlerinden özellikle de Hattâbî'den nakiller yapmak suretiyle açıklamıştır.

Nevevî, metninde garîb kelime bulunmayan hadîsleri bu açıdan açıklama ihtiyacı duymamış, sadece bu türden kelime veya kelimeleri kapsayan hadîsleri bu yönden izâh etmiştir. Örnek olması açısından *Sahîh-i Buhârî*'nin şerh edilen kısmında, altı hadîsten derlediğimiz kelimelerin açıklamalarını söz konusu kelimelerin bulunduğu *Sahîh-i Buhârî*'deki hadîs sıralamasına göre vereceğiz.

1. İkinci Hadîs

Hiz. Âişe (r.a.)'den rivâyet edilen bir hadîste Resûlullâh (s.a.v.) vahyin kendisine nasıl geldiğini anlatırken şöyle buyurur: " أحيانا يأتيني مثل صلصلة الجرس - وهو " *vahiy bazen zil/çan şingirtısı gibi gelir ki, bu (vahiy geliş şekli) bana en ağır geleni idi. Sonra ne dediğini iyice anladığım da vahiy benden kesilirdi. (...)*"²⁰⁹

Nevevî, "şingirtı" olarak çevirdiğimiz "صلصلة" kelimesini Hattâbî'den naklen şöyle tarif eder: "İşitildiğinde ilk anda anlaşılamayan ancak daha sonra anlaşılabilir".²¹⁰ Onu şingirtı olarak çevirmemiz "الجرس" yani zil kelimesine izâfe edilmesindedir. Zira iki kelimeyi birleştirdiğimizde ortaya "zil sesi/şingirtısı" anlamı ortaya çıkar.

"Kesilirdi" şeklinde çevirdiğimiz "يفصم" kelimesini ise yine Hattâbî'den naklen: "Beni kaplayan (zor) durum açılır ve benden koparılırdı" dedikten sonra bu kelimenin asıl anlamının "القطع" yani "kesmek" olduğunu eklemiş ve bu durumda hadîsin anlamının "Melek geri dönmek üzere ayrılırdı" olduğunu belirtmiştir.²¹¹

²⁰⁹ Buhârî, *Bed'ü'l-vahy*, 1.

²¹⁰ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 334.

²¹¹ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 335.

Aynı hadîste Hz. Âişe (r.anhâ)'nin "واذا جبينه ليتفصد عرقا..." "vahiy ondan kesildiğinde alından terler akıyordu" sözlerindeki "ليتفصد" kelimesini "يسيل" yani "akıyordu" şeklinde açıklamıştır.²¹²

2. Üçüncü Hadîs

Yine Hz. Âişe (r.a.)'den rivâyet edilen ve ilk vahyi anlatan bu hadîste o şöyle der: "فكان يخلو بغار حراء فيتحنث - وهو التعب - الليالي ذوات العدد" "O (Hz. Peygamber), Hirâ mağarasında tek başına kalır ve belirli geceler ibâdet ederdi".²¹³ Hadîsi rivâyet eden râvîlerden İbn Şihâb ez-Zührî - arapça metinde görüldüğü gibi - metinde altını çizdiğimiz kelimeyi "ibâdet etmek" şeklinde açıklamışlardır. Nevevî bu mananın doğru olduğunu ve bu kelimenin asıl manasının 'günahtan sakınmak' olduğunu, ibâdet eden kişi aynı zamanda günahtan da sakındığı için söz konusu kelimenin bu manada (ibâdet) kullanıldığını söylemiştir.²¹⁴

Resûlullâh (s.a.v.), kendisine vahyin gelişinde çektiği sıkıntıları Hz. Hatice (r.a.)'ye anlattıktan sonra Hz. Hatice (r.a.)'nin ona verdiği cevapta geçen "وتحمل الكُلَّ" cümlesindeki altı çizili kelimenin buradaki anlamının: "ağırlık, evlâd ü iyâl, yetim vb." olduğunu ancak kelimenin asıl manasının "yorulmak" olduğunu belirttikten sonra, cümlenin toplu manasını şöyle verir: "Sen bunlara malını infak edip yardım ediyorsun (onların ağırlığını/yükünü çekiyorsun)".²¹⁵

Nevevî, Hz. Hatice (r.a.)'nin verdiği cevabın devamında: "تقري الضيف" "misafir ağırlarsın" sözünde "ağırlarsın" şeklinde çevirdiğimiz altı çizili kelimenin "misafir için hazırlanan yemek" manasına gelen "قري" kökünden geldiğini söyler.²¹⁶ Yine Hz. Hatice (r.a.)'nin sözlerinin devamında: "وتعين على نوائب الحق" "(insanların başına

²¹² Nevevî, *et-Telhîs*, I, 335.

²¹³ Buhârî, *Bed'ü'l-vahy*, 1.

²¹⁴ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 349.

²¹⁵ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 357.

²¹⁶ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 358.

gelen) *musibetlerden ötürü* (onlara) *yardım edersin*” cümlesinde altı çizili olan kelimenin çevirdiğimiz gibi “musibet” manasına geldiğini belirtir.²¹⁷

İşin mahiyetini öğrenmek üzere Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Hz. Hatice (r.a.), Hz. Hatice (r.a.)’nin amcasının oğlu olan ve cahiliye döneminde Hıristiyanlığı kabul eden Varaka b. Nevfel’e gidip durumu ona anlattıklarında Varaka: " هذا الناموس الذي نزل " "Bu, Allâh’ın Mûsâ’ya indirdiği Nâmûs’tur (Cibrîl’dir). *Keşke ben, o zamanda* (senin peygamberliğinde) *güçlü bir genç olsam*” dedi.

Nevevî altı çizili birinci kelimeyi dilcilerden ve ğarîbü’l-hadîs erbabından naklen şöyle açıklar: “*Nâmûs, lügatte iyi sırrın sahibi, câsûs ise kötü sırrın sahibi manalarına gelir*”. Kelimenin kökü olan "نمس" kelimesinin ise gizlemek anlamına geldiğini söyledikten sonra, hadîste geçen bu kelime ile âlimlerin ittifakıyla Cibrîl (a.s.)’in kastedildiğini ifade eder.²¹⁸ Yine o altı çizili ikinci kelime olan "جدعا" kelimesinin - çevirdiğimiz gibi - “güçlü genç” anlamında olduğunu söylemiştir.²¹⁹

Hadîsin devamında Varaka sözlerini şöyle sürdürür: " وإن يدركني يومك أنصرك نصراً " "Şayet senin zamanına yetişirsem, güçlü bir şekilde sana yardım edeceğim”.²²⁰ Nevevî bu cümlede geçen altı çizili kelimenin - çevirdiğimiz gibi - “güçlü” manasında olduğunu kaydeder.²²¹

Âişe (r.a.) hadîsin sonuna şu notu eklemiştir: " ثم لم ينشب ورقة أن توفي وفتر الوحي " "Sonra çok geçmeden Varaka vefat etti ve (bir süre) vahiy kesildi”.²²² Nevevî bu cümledeki altı çizili kelimenin - çevirdiğimiz gibi - “çok geçmeden” anlamında kullanıldığını söylemiştir.²²³

3. Yedinci Hadîs

²¹⁷ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 359.

²¹⁸ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 362.

²¹⁹ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 363.

²²⁰ Buhârî, *Bed’ü’l-vahy*, 1.

²²¹ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 365.

²²² Buhârî, *Bed’ü’l-vahy*, 1.

²²³ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 365.

Bu rivâyette, Resûlullâh (s.a.v.) Bizans hükümdarı Herakl'e davet mektubu göndermiş, Hükümdar mektubu okuyunca etkilenip "O peygamber olduğunu iddia eden kişinin kavminden kimse var mı? buralarda" deyince, o sıralarda bir ticaret heyetiyle orada bulunan ve henüz Müslümân olmamış olan Ebû Süfyân'ı huzura almıştır. Rivâyette hükümdar ile Ebû Süfyân (r.a.) arasında geçen konuşmalar aktarılırken, hükümdar Ebû Süfyân (r.a.)'a, onunla (Hz. Peygamber ile) kavmi arasındaki savaşların nasıl sonuçlandığını sorar. O da şöyle cevap verir: " الحرب بيننا ال و بينه س ج ال " *"Bizimle onun arasındaki savaşlar (ın neticesi) sırayladır"*.²²⁴ Nevevî altı çizili kelimeyi "bir bize, bir onlara" yani bazen biz, bazen onlar kazanıyor, şeklinde açıklamıştır.²²⁵

Rivâyetin devamında, Hükümdar Ebû Süfyân'dan Hz. Peygamber (s.a.v.)'in özelliklerini dinledikten sonra: "Eğer senin bu söylediklerin doğruysa, o şu anda ayaklarımın bastığı topraklara hâkim olacaktır. Zira ben, onun zuhûr edeceğini biliyordum, ancak sizden biri olacağını tahmin etmiyordum" der ve sözlerini şöyle sürdürür: "فلو أتى أعلم أتى أخلص إليه لتجشمت لقائه" "Eğer ona ulaşmamın mümkün olduğunu bilseydim, bu uğurda mutlaka her tehlikeyi/zorluğu göze alırdım".²²⁶ Nevevî de altı çizili kelimeyi "her zorluğa ve tehlikeye katlanırdım (göze alırdım)" şeklinde açıklamıştır.²²⁷

4. Dokuzuncu Hadîs

Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği bu hadîste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurur: "الإيمان بضع وستون شعبة" *"İman altmış küsur şubedir"*.²²⁸

Nevevî, "küsur" şeklinde çevirdiğimiz "بضع" kelimesini üç ile dokuz arasındaki sayılar için kullanıldığını, "شعبة" kelimesinin ise "القطعة" yani parça/bölüm manasına geldiğini söylemiştir.²²⁹

²²⁴ Buhârî, *Bed'ü'l-vahy*, 1.

²²⁵ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 417.

²²⁶ Buhârî, *Bed'ü'l-vahy*, 1.

²²⁷ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 419.

²²⁸ Buhârî, *İmân*, 3.

5. On Sekizinci Hadîs

‘Ubâde b. Sâmit (r.a.) Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Akabe’de sahâbe ile bi‘at durumunu anlatırken şöyle der: "ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال وحوله عصابة من الصحابة" "Hz. Peygamber (s.a.v.) etrafında bir grup sahabe olduğu halde şöyle dedi: ...²³⁰" Rivayette altı çizili kelimeyi Nevevî, bizim de çevirdiğimiz gibi "cemaat/grup" şeklinde açıklamıştır.²³¹

6. On Dokuzuncu Hadîs

Ebû Saîd el-Hudrî’nin rivâyet ettiği bu hadîste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurur: "يوشك أن يكون خير مال المسلم غنم يتبع بها شَعَفَ الجبال ومواقع القطر يفرّ بدينه من الفتن" "Çok sürmez yakında (öyle fitneler meydana gelecek ki) bir müslümanın en hayırlı malı, dinini fitnelerden selâmete çıkarmak için dağ başlarında gezdirip (birikmiş) yağmur suyu bulunan yerlerde güttüğü davarlar (dan ibâret) olacaktır".²³²

Nevevî, hadiste geçen "شَعَفَ" ifadesinin "شَعْفَةٌ" kelimesinin çoğulu olduğunu ve "شَعَفَ الجبال" terkinin "dağ başları/zirveleri" manasına geldiğini belirtmiştir.²³³

2.2.3. Birbirine Muarız Görünen Rivâyetleri Cemetmesi

İslâm’ın iki temel kaynağı olan Kur’an ve Sünnet’in dayanağının vahiy olması onların aralarında uyumsuzluğun bulunmasını imkânsız kılar. Nevevî, *Sahîh-i Buhârî*’de geçen nasların (âyet ve hadîsler) diğer naslarla uyumunu da değerlendirir. Birbirine muarız gibi görünen naslar varsa bunları cem eder. Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla Nevevî, eserinde dokuz yerde nasları bu yönden incelemiştir.²³⁴ Örnek olması açısından bunların birkaçını buraya alacağız.

Zuhrûf süresinin 72’inci ayeti olan "وتلك الجنة التي أوردتموها بما كنتم تعملون" "İşte bu, yapmakta olduklarınıza karşılık size mîras verilen cennettir" ile müttefekün aleyh

²²⁹ Nevevî, *et-Telhîs*, II, 471.

²³⁰ Buhârî, *İmân*, 11.

²³¹ Nevevî, *et-Telhîs*, II, 527.

²³² Buhârî, *İmân*, 12.

²³³ Nevevî, *et-Telhîs*, II, 536.

²³⁴ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, II, 575, 577, 578, 623, 647, 721, 722, 724, 731.

hadîsi olan²³⁵ "لن يدخل أحدكم الجنة بعمله" "*Hiç biriniz ameliyle cennete giremez*"²³⁶ arasında zahiren bir tearuz vardır. Zira bu âyette kişiye yapmakta olduklarına karşılık cennete gireceği vaat edilirken, söz konusu hadîste hiç kimsenin ameliyle cennete giremeyeceği ifade edilmektedir.

Nevevî tearuz gibi görünen bu durumu şöyle açıklamıştır: "*Cennete amel sebebiyle girilir, amel ise Allah'ın rahmeti ile (mümkün) olur*".²³⁷ Yani kişinin cennete girmesi için amel etmesi gerekir, ancak Allâh (c.c.)'in rahmeti olmazsa amel de mümkün olmaz. Dolayısıyla kişi ameliyle cennete girer, ancak amel için de Allâh (c.c.)'in rahmetine ihtiyaç vardır. Neticede şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır: Kişi sadece ameliyle cennete giremez. Fakat amelle beraber ameli de mümkün kılan Yüce Allâh'ın rahmetiyle cennete girer.

Talha b. Ubeydillâh (r.a.) rivâyet ettiği bir hadîste şöyle demiştir: Necid ahâlîsinden saçı darmadağın bir kişi Resûlullâh (s.a.v.)'in yanına geliyordu. Uzaktan sesinin uğultusunu duyuyor, fakat ne söylediğini anlamıyorduk. Nihayet yaklaştı. Meğer İslâm'ın ne olduğunu soruyormuş. Bunun üzerine Resûlullâh (s.a.v.) "*Bir gün bir gecede beş vakit namaz*" buyurdu. Adam: "*Üzerimde bu namazlardan başkası olacak mı?*" diye sordu. "*Hayır, ancak tatavvu edersen (kendiliğinden kılarsan)*" cevabını verdi. Ondan sonra Resûlullâh (s.a.v.): "*Bir de Ramazan orucu*" buyurdu. Adam yine: "*Üzerimde bundan başkası da olacak mı?*" diye sordu. O da: "*Hayır, ancak tatavvu edersen*" cevabını verdi. Bunun üzerine Necidli adam: "*Vallahi bundan ne fazla, ne de eksik bir şey yaparım*" diyerek arkasını dönüp gitti. (Bunu duyan) Resûlullâh (s.a.v.): "*Şayet doğru söylüyorsa kurtuldu*" buyurdu.²³⁸

Nevevî bu hadîse bir itiraz yapılabileceğini dile getirmiş daha sonra buna cevap vermiştir. Nevevî: "Bu hadîste sadece namaz ile oruçtan söz edildikten sonra Necidli adam: "*Vallahi bundan ne fazla ne de eksik bir şey yaparım*" demiştir. Oysa İslâm'ın farz olarak kabul ettiği şeyler bunlardan ibaret değildir. Örneğin hac ve zekât da

²³⁵ "Müttefekün aleyh" ifadesi Buhârî ile Müslim'in ittifakla *es-Sahih* adlı eserlerinde rivayet ettikleri hadisler için kullanılır.

²³⁶ Buhârî, *el-Merda*, 19; Müslim, *Sifâtü'l-Münâfikîn*, 7047.

²³⁷ Nevevî, *et-Telhîs*, II, 575.

²³⁸ Buhârî, *İmân*, 34.

farzdır. Buna rağmen Resûlullâh (s.a.v.) hadîsin sonunda “Şayet doğru söylüyorsa kurtuldu” sözünü nasıl kullanmıştır?”

“Cevab: Sahîh-i Buhârî'nin Kitâbu's-siyâm bölümünün başında bu hadîsin başka bir rivâyeti zikredilmiştir. O rivâyet buradaki rivâyetle neyin kastedildiğini açıklamıştır. Söz konusu rivâyette Resûlullâh (s.a.v.)'ın o kişiye İslâm'ın şerâi'ini (farzlarını) haber verdiği o kişinin de: ‘Allâh'ın bana farz kıldığı şeylerden hiçbir şeyi eksik yapmayacağım’ dediğini aktarmıştır”.²³⁹ Dolayısıyla bu rivâyette Resûlullâh (s.a.v.)'ın o kişiye İslâm'ın şerâi'ini (farzlarını) öğretmesi ve o kişinin buna cevaben: ‘Allâh'ın bana farz kıldığı şeylerden hiçbir şeyi eksik yapmayacağım’ demesi, Necidli adamın daha önceki rivâyette geçen ifadesine tüm farzların dâhil olduğunu göstermektedir.

2.2.4. Hadîsten Çıkarılacak Önemli Bilgilere İşaret Etmesi

Nevevî, şerh ettiği hadîslerdeki önemli bilgilere işaret edip genelde bunlar için “Bu hadîste birçok faide var”, “Bu hadîste çeşitli faydeler var”, “Bu hadîste çeşitli bilgiler var” gibi başlıklar kullanmış, bu başlıkların altında söz konusu bilgileri maddeler halinde sıralamıştır.²⁴⁰ Burada örnek teşkil etmesi bakımından Sahîh-i Buhârî'nin altıncı hadîsini ele alacağız.

عن ابن عباس رضي الله عنه: "كان رسول الله صلى الله عليه وسلم أجود الناس، وكان أجود ما يكون في رمضان حين يلقاه جبريل، وكان يلقاه في كل ليلة من رمضان، فيدارسه القرآن، فلرسول الله صلى الله عليه وسلم أجود بالخير من الرياح المرسلة.

İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: “Resûlullâh (s.a.v.) insanların en cömerdi idi. En cömert olduğu zaman da Ramazan'da Cibrîl (a.s)'in kendisiyle bulunduğu andı. Cibrîl (a.s) Ramazan'ın her gecesinde onunla buluşur, kendisiyle Kur'ân-ı Kerîm'i müzakere ederdi. İşte bundan dolayı Resûlullâh (s.a.v.) cömertlikte esen rüzgardan daha cömert olurdu”.²⁴¹

²³⁹ Nevevî, *et-Telhîs*, II, 721. Bkz. Buhârî, *Siyâm*, 7.

²⁴⁰ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, I, 403; II, 544; II, 603.

²⁴¹ Buhârî, *Bed'ü'l-vahy*, 6.

Nevevî bu hadîsteki önemli bilgileri "وفي هذا الحديث فوائد كثيرة" "Bu hadîste birçok fâide var" başlığı altında, altı madde halinde sıralamıştır. Bunlar:

"1- Bu hadîste, her zaman iyilik ve cömertlik yapmaya teşvik olmakla beraber, özellikle Ramazan ayında ve salihlerle beraber olunan vakitlerde ayrıca bunlara teşvik edilmiştir."

"2- Fazilet ehli ve sâlih kişileri ziyaret etmenin ve onlarla oturmanın fazileti."

"3- Ramazan ayında Kur'ân-ı Kerîm'i çok okumanın müstehab olması."

"4- Kur'ân-ı Kerîm ve diğer şerî ilimleri karşılıklı müzakere etmenin müstehab olması."

"5- 'Ramazan ayı' yerine sadece 'Ramazan' tabirini kullanmanın caiz olduğu. Bu görüş sahîh olandır. *Kitâbü's-siyâm*'da bununla ilgili ihtilaftan söz edilecek ancak sadece 'Ramazan' ifadesini kullanan hadîslerin çokluğu bunun cevazına delalet eder."

Nevevî *Sahîh-i Buhârî* şerhinde *Kitâbü's-siyâm*'a ulaşamadığından *Sahîh-i Müslim* şerhinde bu konudaki ihtilaftan söz eder. Ona göre 'Ramazan' kelimesini tek başına kullanmanın cevazıyla ilgili üç görüş vardır. Buna göre; İmâm Mâlik ve ashâbı Ramazan kelimesinin Allâh (c.c.)'in isimlerinden olduğundan onu tek başına Allâh (c.c.)'in dışında kullanmanın caiz olmadığını iddia ederken, Şafîîlerin çoğunluğu ise, Ramazan'ın ay manasında kullanıldığına dair bir karine varsa caiz, yoksa mekruh olduğuna hükmetmişlerdir. Nevevî; Buhârî ve muhakkiklere göre bunun kerahetsiz olarak caiz olduğunu ve bu görüşün doğru olduğunu, diğer iki görüşün yanlış olduğunu belirtmiştir. Gerekeceği olarak da, bir şeyin haram veya mekruh olmasının ancak şer'î bir delille mümkün olduğunu, Ramazan'ın Allâh'ın isimlerinden olduğuna dair zayıf bir rivâyet olduğu iddia edilmişse de Allâh'ın isimlerinin tevkîfî olduğunu, bunların da ancak sahîh bir delille sabit olabileceğini ifade etmiştir.²⁴²

²⁴² Nevevî, *el-Minhâc*, VII, 187-188.

“6- Kur’ân-ı Kerîm okumanın tesbîh ve diğerk zikirlerden daha faziletli olması. Buna delalet eden şudur: Resûlullâh (s.a.v.) ile Cibrîl (a.s) birçok defa bir araya geldiklerinde hep Kur’ân-ı Kerîm’i karşılıklı okumuşlardır. Eğer Kur’ân-ı Kerîm’in dışındaki zikirler ondan daha faziletli veya onunla eşit derecede olsaydı, hiç olmazsa bazen de olsa zikir yaparlardı”.²⁴³

İkinci bölümün bu kısmında Nevevî’nin metinle ilgili verdiği bilgilere yer vermeye çalıştık. Şimdi de onun *et-Telhîs*’te bazı hadîs meseleleri ile ilgili verdiği bilgileri derleyeceğiz.

2.3. BAZI HADÎS MESELELERİNE DAİR BİLGİLER

Nevevî (v. 676/1277) önemli gördüğü ve âlimler arasında tartışılan bazı hadîs ve üsûl meselelerini tahkik etmiştir. Bu bölümde, müellifin hadisçiliğini ortaya koyacak bu meselelere dair verdiği bilgileri ele alacağız.

2.3.1. Mürsel Hadîsin Hücciyeti

Mürsel teriminin ilk defa ne zaman kullanıldığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamakla beraber, hadîsin senedinin sorulmaya başlandığı tabîin döneminde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Zira âdil kabul edilen sahâbîlerin birbirlerinden nakillerde bulunurken senedi zikretmelerine gerek görülmezken, tâbiîlerin hem birbirlerinden, hem de sahâbîlerden nakillerde bulunmaları hadîsi kimden aldıklarını araştırmayı gerekli kılmış ve bunun sonucunda hadîslerin mürsel olup olmadığı tartışılmıştır. Mürsel hadîs rivâyet ettikleri bilinen ve mürsellerinin makbul olup olmadığı tartışılan meşhur hadîs imâmlarının genellikle tâbiîn tabakası içinde yer alması da bunu göstermektedir.

Muhaddisler, Mürsel hadîs rivâyetiyle tanınan râvîleri mürseli makbul olanlar ve olmayanlar diye ikiye ayırmakla beraber bu hususta bir birlik sağlayamamışlardır. Esasen doğru karar verebilmek için rivâyetlerin tek tek değerlendirilmesi daha isabetli olmakla beraber buna imkân bulunmadığı durumlarda Mürselleri makbul sayılan râvîleri bilmenin bir ön değerlendirme yapma bakımından faydası vardır. Buna göre Mürselleri makbul sayılan râvîler şunlardır: Saîd b. el-Müseyyeb, Saîd b. Cübeyr, Şa‘bî, Tâvûs b. Keysân, Amr b. Dînâr, İbnü’l-Münkedir, Muâviye b. Kurre

²⁴³ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 403-404.

ve Mâlik b. Enes. Hasan-ı Basrî'nin mürsellerini sahîh kabul edenlerin bulunmasının yanı sıra zayıf kabul edenler de vardır. Şu muhaddislerin Mürselleri ise zayıf kabul edilmiştir: Atâ b. Ebî Rebâh, Katâde b. Diâme, İbn Şihâb ez-Zühri, Yahyâ b. Kesîr, Zeyd b. Eslem, A'meş, Süfyân es-Sevrî, Ebû İshâk el-Hemdânî ve Süfyâb b. 'Uyeyne.²⁴⁴

Nevevî fakîhler ve bir kısım hadisçilere göre mürsel hadîsin, senedinin herhangi bir yerinde kopukluk bulunan hadîs olduğunu ve bu anlamıyla munkatî' ile aynı olduğunu söyler. Yine o, muhaddislerin çoğunluğuna göre ise mürselin, tabîînin Resûlullâh (s.a.v.)'tan rivâyet ettiği hadîs olduğunu ifade eder.²⁴⁵ Yukarıda da ifade edildiği gibi mürsel hadîsin meşhur tanımını budur.

Mürselin hücciyetine gelince, Nevevî'ye göre İmâm Şafî ve muhaddisler Mürseli hüccet kabul etmezken, İmâm Ebû Hanîfe, İmâm Mâlik, İmâm Ahmed b. Hanbel ve fakîhlerin çoğunluğu onu hüccet kabul eder.²⁴⁶

Esasen Şafî'ye göre mürsel hadîsi güçlendirecek başka bir delil varsa hüccet olarak kabul edilir. Şöyle ki: Şayet mürsel hadîs başka senedlerle muttasıl veya mürsel olarak rivâyet edilir ya da bir kısım sahâbe veya âlimlerin çoğu onunla amel ederse, o hadîs sahîh kabul edilip hüccet olur. Söz konusu hadîsin Saîd b. el-Museyyeb'in mürseli olup olmaması bu durumu değiştirmez.²⁴⁷

Bazı şafî âlimler İmâm Şafî'nin Saîd b. el-Museyyeb'in mürsellerini şartsız kabul ettiğini, zira onun bütün mürsellerinin araştırıldığını ve hepsinin muttasıl olduğunun görüldüğünü söylemişlerse de, bu doğru değildir.²⁴⁸ Nitekim Beyhakî, kabul için zikredilen şartları taşımadığından İmâm Şafî'nin Saîd b. el-Museyyeb'in de bazı mürsellerini kabul etmediğini, buna karşılık şartları taşıdığı için başka tabîînin mürsellerini kabul ettiğini söylemiştir. Beyhakîye göre Saîd b. el-

²⁴⁴ Polat, Salahattin, "Mürsel", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 52-53.

²⁴⁵ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 246.

²⁴⁶ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 246.

²⁴⁷ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 247.

²⁴⁸ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 247.

Museyyeb'in bu konuda özellikle zikredilmesinin sebebi, onun mürsellerinin genel olarak diğer tabîlerin mürsellerinden daha sahîh olmasıdır.²⁴⁹

Sonuç olarak, mürsel hadîs İmâm Ebû Hanîfe, İmâm Mâlik, İmâm Ahmed b. Hanbel ve fakîhlerin çoğunluğuna göre mutlak olarak hüccet, İmâm Şâfiî'ye göre ise yukarıda ifade edilen şartlarla hüccettir.

2.3.2. Sikanın Ziyâdesi

Sikanın ziyâdesi, aynı hocadan hadîs rivâyet eden güvenilir râvîlerden birinin, bir hadîsin isnâdında veya metninde diğerlerinin rivâyetinde bulunmayan bir bilgi zikretmesi şeklinde ifade edilmiştir. Ziyâdetü's-sika metninde olduğu gibi, isnâdda da olabilir. Isnâdın bir rivâyette merfû, diğerinde mevkûf şeklinde gelmesi hadîsin senedindeki ziyâdeye örnektir. Hadîs âlimlerinin bir kısmı bu durumda mevkûf rivâyetin merfû rivâyete tercih edilmesi gerektiğini söyler. Ancak yaygın kabule göre merfû tarîkin râvîsi hâfız, zaptı güçlü ve güvenilir ise, ayrıca mevkûf rivâyetin tercih edilmesini sağlayan başka bir gerekçe yoksa merfû tarîkin mevkûf tarîke tercih edilmesi gerekir. Zira merfû tarîkin râvîsi de sikadır ve diğerlerinin bilmediği bir hususu biliyor olabilir.²⁵⁰

Nevevî, âlimlerin cumhurunun ziyâdetü's-sikayı mutlak olarak kabul ettiğini söyledikten sonra, kimine göre sikanın ziyâdesinin mutlak olarak red edildiğini, kimine göre ise bazı şartlarla kabul edildiğini, ancak bu son iki görüşün zayıf olduğunu belirtmiştir.²⁵¹

Ziyâdetü's-sikanın kabul edilip edilmemesi konusunda Nevevî'nin de yukarıda işaret ettiği üç farklı görüş bulunmaktadır. İmâm Mâlik ve İmâm Buhârî'nin de aralarında bulunduğu hadîs ve fıkîh âlimlerinin çoğunluğu, râvînin âdil ve zâbit (sika) olması durumunda ziyâdenin kabul edileceği görüşündedir. Buna göre ziyâdetü's-sika, güvenilir bir râvînin tek başına yaptığı yani teferrüd ettiği rivâyetlere benzetilmektedir.

²⁴⁹ Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, I, 246-247; *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik*, I, 176; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 220-222; Sehâvî, *Fethu'l-Müğîs*, I, 171.

²⁵⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî 'İlmi'r-Rivâye*, thk. Ahmed Ömer Hişâm, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1406/1986, s. 411.

²⁵¹ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 249.

İkinci gruptaki âlimlere göre, ziyâde kesinlikle reddedilmelidir. Zira çoğunluğa uymadığı için ziyâdede bulunan râvîde zapt kusuru bulunma ihtimali yüksektir. Ayrıca rivâyetin ziyâdesiz olan aslı yakîn ifade ederken aynı rivâyetin ziyâdeli şekli şüphe ile maluldür. İşte bundan dolayı yakîn dururken, şüphe ile amel edilemez. Öte yandan söz konusu ziyâde bir râvînin tefsiri veya te'vili olup sonraki râvîlerden birinin bunu hadîsin aslından zannetmiş olması da mümkündür.

Üçüncü görüş sahipleri ise ziyâdeyi bazı şartlarla kabul ederler. Bu şartlardan bir kısmı râvî, bir kısmı da metinle ilgilidir. Bu görüşte olanlar râvî ile ilgili şu şartları öne sürmüşlerdir:

1. Râvînin güvenilir ve hafız olması.
2. Ziyâdeli rivâyet eden râvî ile asıl metni rivâyet eden râvînin farklı kişiler olması.
3. Ziyâdeli rivâyet edenlerin, asıl rivâyeti nakledenlerden sayıca daha çok veya onlara eşit olması.
4. Asıl ve ziyâdeli olan her iki rivâyetin de râvîleri eşit ise, ziyâdeli rivâyet edenin hıfz ve zapt açısından daha güçlü kabul edilmesi.

Metinle ilgili öne sürülen şart ise, ziyâde metnin asılda bulunmayan fazla bir hükmü ifade ederken asıl hükme muhalif olmaması veya asıl hükmü ortadan kaldırmaması; yani şâz olmamasıdır. “Hz. Peygamber (s.a.v.) fetihten sonra Kâbe'nin içine girdi” mealindeki asıl metni râvînin “İçeride iki rek'at namaz kıldı”²⁵² ziyâdesiyle nakletmesi buna örnektir. Buradaki ziyâde asıl metne ek bir bilgi olup ona muhalif değildir. Hadîsteki ziyade, o hadîsin bütün tariklerini bir araya getirerek onun tahrîcini yapmak suretiyle tespit edilebilir.²⁵³

2.3.3. Hükmen Merfû Meselesi

Sahâbînin Hz. Peygamber (s.a.v.)'e nisbet ettiği hadîslere merfû hadîs denir. Ancak sahâbînin Hz. Peygamber (s.a.v.)'e dolaylı nisbet ettiği rivâyetler hakkında farklı görüşler öne sürülmüştür. Kimi muhaddisler bu rivâyetlerin merfû hükmünde olduğunu söylerken, bazıları ise bu tür rivâyetlerin mevku'f olduğunu söylemişlerdir.

²⁵² Buhârî, *Salât*, 29; Müslim, *Hac*, 388.

²⁵³ Karacabey, Salih, “Ziyâdetü's-Sika”, *DİA*, İstanbul 2013, XXXIV, 286-287.

Sahâbîler bu şekilde olan rivâyetlerde farklı ifadeler kullanmışlardır. Bu ifadelerin bir kısmını ele alıp başta Nevevî olmak üzere hadîs ve fıkıh âlimlerinin bunlar hakkındaki görüşlerini naklederek tercihe şayan görüşü ortaya koymaya çalışacağız.

Sahâbînin bu ifadelerinden biri "امرنا بكذا او نهينا عن كذا" "*bununla emrolunduk veya bundan nehyedildik*" sözüdür. Nevevî'ye göre başta İbnü's-Salâh olmak üzere hadisçilerin çoğunluğu bunu merfû hükmünde kabul etmiştir. Buna gerekçe olarak da mutlak manada emreden veya nehyedenin Resûlullâh (s.a.v.) olduğunu, şayet ondan başkası olsaydı mutlaka onun isminin zikredileceğini, isim zikredilmediğine göre bu kimsenin Resûlullâh (s.a.v.)'tan başkası olmadığına hükmetmişlerdir. Sahâbînin bu sözünü Resûlullâh'ın hayatında veya vefatından sonra söylemesi arasında bir fark yoktur.²⁵⁴ İçinde Ebû Bekr el-İsmâîlî'nin (v. 371/981) de bulunduğu bir grup muhaddis ise, bu tür rivâyetlerin mevkûf olduğunu, zira emreden veya nehyedenin Resûlullâh (s.a.v.)'tan başkası da olabileceğini ifade etmişlerdir.²⁵⁵ Ancak birinci görüş tercih edilmiştir.²⁵⁶

Bu ifadelerden biri de sahâbîbin "من السنة كذا" "*bu sünnettendir*" sözüdür. Nevevî'ye göre bu ifade yukarıda zikredilen ifadelerle aynı olup merfû hükmündedir.²⁵⁷ Hanefî fakîhlerden Ebû Bekr er-Râzî (v. 312/925), Serahsî (v. 483/1090), Ebû Zeyd ed-Debbusî (v. 430/1039), Şafîîlerden es-Sayrafî (v. 330/941), Zâhirîlerden İbn Hazm (v. 456/1063)'ın içinde bulunduğu birçok fakîh, sahâbînin bu sözünün merfû hükmünde olmadığını zira ilk dönemde "sünnet" kelimesi Resûlullâh (s.a.v.)'in sünneti için kullanıldığı gibi hulafa-i raşidîn sünneti için de kullanıldığını söylemişlerdir. Nitekim Resûlullâh (s.a.v.)'in İrbâd b. Sâriye'den rivâyet edilen şu hadîsi de buna delalet etmektedir. Söz konusu hadîste Resûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurur: "عليكم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين" "*Benim ve raşid halifelerin sünnetine*

²⁵⁴ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 250.

²⁵⁵ Leknevî, *Zaferu'l-Emânî fî Muhtasari'l-Cürcânî*, thk. Tahiyüddin en-Nedvî, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut 1430/2009, s. 232-234.

²⁵⁶ Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Ma'rifetü 'Ulûmi'l-Hadîs*, thk. es-Seyyid Mu'azzam Hüseyin, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut 1400/1980, s. 22.

²⁵⁷ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 250.

şarılın”²⁵⁸ İmâm Şafîî ve muhaddislerin çoğunluğu bunu merfû hükmünde kabul etmişler. Yakın tarihin büyük hadîs âlimlerinden Abdu'l-Hay el-Leknevî (v. 1304/1886) de bu görüşü tercih etmiştir.²⁵⁹

Sahâbînin bu meyandaki sözlerinden bazıları da şunlardır: "كنا نفعل كذا او كنا نقول " "Resûlullâh (s.a.v.) aramızda iken şöyle yapardık veya şöyle derdik veya şunda bir beis görmezdik” gibi Resûlullâh (s.a.v.)’ın zamanına nisbet edilen sahâbe sözleri. Buna örnek olarak Câbir b. Abdillâh (r.a.)’tan gelen şu iki rivâyeti nakledeceğiz: "كنا نعرل على عهد رسول الله صلى الله " "كنا نأكل لحوم الخيل على " "Biz Resûlullâh (s.a.v.) zamanında azil²⁶⁰ yapardık”.²⁶¹ " "Biz Resûlullâh (s.a.v.) zamanında at eti yerdik”.²⁶²

Nevevî (v. 676/1277), Hâkim en-Nisâbûrî (v. 405/1014) ve İbnü’s-Salâh (v. 643/1245) başta olmak üzere muhaddislerin çoğunluğu, Fahreddin er-Râzî (v. 606/1209) ile Seyfüddin el-Âmidî (v. 631/1233) ve diğer üsûlcüler, bu ifadelerin zahirine göre Resûlullâh (s.a.v.) bunlardan haberdar olduğu ve karşı çıkmadığı için bunların merfû hükmünde olduğu görüşündeler. Bu da merfû sünnetin çeşitlerinden olan takrîrî sünnete girer.²⁶³ Ebû Bekr el-İsmâîlî’nin (v. 371/981) ise bunu mevkûf kabul ettiği nakledilmiştir.²⁶⁴

Söz konusu ifadeler Resûlullâh (s.a.v.) zamanına nisbet edilmeden mutlak kullanılırsa yani "كنا نفعل كذا او كنا نقول كذا او كنا لا نرى بأسا بكذ" "şöyle yapardık, şöyle

²⁵⁸ Ebû Dâvûd, *Sünne*, 5; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa es-Sülemî, *Câmi’u’t-Timizî*, (‘*Ârizatu’l-Ahvezî* şerhi ile) Dâru’l-Fikr, Beyrut 1425/1995, *İlim*, 16; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Sıdkî Cemîl el-‘Attâr, Beyrut 1425/1995, *Mukaddime*, 6; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Müsned*, Dâru’l-Minhâc, Cidde 1432/2011, IV, 126; Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrak ‘ala’s-Sahihayn*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut bty., I, 96; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman, *es-Sünen*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1417/1996, *Mukaddime*, I, 34.

²⁵⁹ Leknevî, *Zaferu’l-Emânî*, s. 234-237; Hâkim en-Nisâbûrî, *Ma’rifetü ‘Ulûmi’l-Hadis*, s. 22.

²⁶⁰ Azil, cinsel ilişkide erkeğin, menisini dışarıya akıtmasıdır.

²⁶¹ Buhârî, *Nikâh*, 97; İbn Mâce, *Nikâh*, 30, I, 604; 1927; Ahmed, III, 309.

²⁶² İbn Mâce, *Zebâih*, 14; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut bty., IX, 327.

²⁶³ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 252; Leknevî, *Zaferu’l-Emânî*, s. 238; Hâkim en-Nisâbûrî, *Ma’rifetü ‘Ulûmi’l-Hadis*, s. 22.

²⁶⁴ Leknevî, *Zaferu’l-Emânî*, s. 238.

derdik veya şunda bir beis görmezdik” şeklinde olursa Nevevî, Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1070) ve İbnü’s-Salâh (v. 643/1245)’a göre bunlar mevkûf; Hâkim en-Nîsâbüri (v. 405/1014) ve Fahreddin er-Râzî (v. 606/1209)’ye göre ise merfû hükmündedir.²⁶⁵

Sonuç olarak sahâbe tarafından Resûlullâh (s.a.v.)’a dolaylı olarak nisbet edilen rivâyetlerle ilgili, ihtilaf bulunmakla beraber, genel kanaatin bunların hükmen merfû olduğudur.

2.3.4. Mu‘an‘an Senedin Hükümü

Mu‘an‘an hadîs, "فلان عن فلان" şeklinde bir yerde dahi olsa عن kullanılıp tahdîs, ihbâr ve semâ‘ ifadeleri geçmeyen hadîstir.²⁶⁶ Bir başka deyişle mu‘an‘an senedde semâ‘ ihtimali olmakla beraber bu kesin değildir.

Mu‘an‘an hadîsin muttasıl veya munkatı olduğu konusu ulemâ arasında tartışılmıştır. Kimi munkatı olma ihtimaline binaen bunun muttasıl olduğu anlaşılmadığı sürece mutlak manada hüccet olamayacağını söylerken, Nevevî’nin de içinde olduğu hadisçi, fıkıhçı ve üsûlcülerin çoğunluğu mu‘an‘an hadîsin iki şartla hüccet olabileceğini kabul etmişlerdir. Birincisi ‘an‘ane yapan râvînin müdellis²⁶⁷ olmaması, ikinci şart ise Buhârî (v. 256/869) ve hocası Alî b. el-Medîni’ye (v. 234/849) göre o râvînin ‘an‘ane yaptığı kişiyle karşılaşmasının gerçekleşmesi, Müslim’e (v. 261/874) göre ise karşılaşma imkânının olmasıdır.

Kimisi bu şartlara ek olarak, o râvînin ‘an‘ane ile rivâyet ettiği kişi ile uzun süre arkadaşlık yapmasını, bazıları ise buna o kişinin ‘an‘ane ile rivâyet edilen kişiden hadîs rivâyetinin biliniyor olmasını da şart koşmuşlarsa da bunlar muhaddisler tarafından pek kabul görmemiştir.

Mu‘an‘an hadîs dışında müennen yani "أَنَّ فلانا قال" gibi ifadelerle yapılan rivâyetlerde genel kanaat, hükmünün mu‘an‘an gibi olmasıdır.²⁶⁸

²⁶⁵ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 251; Leknevî, *Zaferu’l-Emânî*, s. 238; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 595.

²⁶⁶ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 253; Leknevî, *Zaferu’l-Emânî*, s. 240; Abdullâh Siraceddin, *Şerhu’l-Manzûmeti’l-Beykûniyye*, Mektebetü Dâru’l-Felâh, Halep 1430/2009, s. 117.

²⁶⁷ Tedlîs kavramı, bir sonraki başlıkta açıklanacaktır.

²⁶⁸ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 253-254; Leknevî, *Zaferu’l-Emânî*, s. 240-245; Abdullâh Siraceddin, *Şerhu’l-Manzûmeti’l-Beykûniyye*, s. 118-119.

Sahîhayn'da²⁶⁹ mu'an'an hadîsler vardır. Ancak söz konusu hadîsler Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre geldiklerinden bunlar muttasıl olarak sayılmıştır. Kaldı ki, *Sahîhayn* üzerine kaleme alınan müstahreclerde²⁷⁰ bu mu'an'anlerin tahdîs veya semâ' ile gelen farklı tarîkleri zikredilmiştir.²⁷¹

2.3.5. Tedlîs

Tedlîs, tef'îl babından masdar olup sözlükte, karanlığın aydınlığa karışması anlamına gelmektedir.²⁷² Hadîs terimi olarak iki kısma ayrılmaktadır: Birincisi tedlîsü'l-isnâd, ikincisi tedlîsü's-şüyûh'tur.

Tedlîsü'l-isnâd, bir râvînin "قال فلان" veya "عن فلان" gibi ittisâlı gerektirmeyen fakat bunu akla getiren ifadelerle aynı asırda yaşayan bir kişiden işitmediği bir hadîsi ondan işitmiş gibi rivâyet etmesidir".²⁷³ Bu tanıma göre, o râvînin bu ifadelerle aynı asırda yaşamayan kişilerden rivâyeti mudelles değil munkatı olarak kabul edilir. Bu şekilde rivâyete "îrsâl-ı zahir" de denmiştir. Aynı şekilde hiç karşılaşmadığı kişiden sema' ifade eden lafızlarla rivâyeti de tedlîs değil açıktır.²⁷⁴

Tedlîsü'l-isnâdın hükmüyle ilgili olarak Nevevî, bu tedlîsin hadîs ulemâsınca hoş karşılanmadığını, çoğunun bunu zemmettiğini, hatta bazılarının tedlîs yapmakla meşhur olanların rivâyetlerini mutlak manada reddettiğini belirtmiştir. Ancak Nevevî'nin de içinde bulunduğu cumhurun bu tedlîs hakkındaki görüşü mutlak kabul veya mutlak red şeklinde olmayıp bir takım ayrıntıları vardır. Şayet tedlîs yapan râvî, "عن فلان" gibi sema'a muhtemel lafızlarla hadîsi rivâyet ederse bu hadîs de başka tarîklerinde sema'ı açıkça ifade eden lafızlarla rivâyet edilmemişse munkatı, edilmişse muttasıl olarak kabul edilmiştir. *Sahîhayn*'da Katâde ve A'meş gibi

²⁶⁹ *Sahîh-i Buhârî ve Sahîh-i Müslim*.

²⁷⁰ Müstahrec, istihrâc masdarından türetilmiştir. İstihrâc, bir muhaddisin herhangi bir hadîs kitabını, kitab sahibinin şeyhinde veya yukarısındaki biriyle birleşmek üzere kendi isnâdıyla rivâyet etmesidir. Bu alanda *Sahîhayn* üzerine yapılan müstahrecler meşhur olmuştur. Bkz. Abdullâh Siraceddin, *Age*, s. 14.

²⁷¹ Abdullâh Siraceddin, *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye*, s. 118-119.

²⁷² Leknevî, *Zaferu'l-Emânî*, s. 381.

²⁷³ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 255; Leknevî, *Zaferu'l-Emânî*, s. 382; Abdullâh Siraceddin, *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye*, s. 104.

²⁷⁴ Abdullâh Sirâceddin, *Age*, s. 104.

mudellîs sika râvîlerden gelen rivâyetler başka tarîklerinde sema‘ ile tasrîh edildiğinden muttasıl kabul edilmişlerdir.²⁷⁵

Tedlîsin ikinci kısmı tedlîsü’ş-şüyûhtur. Tedlîsü’ş-şüyûh; “râvînin, şeyhini meşhur olmayan bir isim, künye, lakab veya nisbe ile tanıtmasıdır”.²⁷⁶ Ebû Bekr b. Mucâhid el-Mükrî’nin (v. 324/935) *es-Sünen* müellifi Ebû Dâvûd es-Sicistânî’nin oğlundan rivâyette bulunurken "حدثنا عبدالله بن أبي عبدالله" demesi buna örnektir.²⁷⁷

Bu tedlîs türünde râvî, kendisine hadîs aktaran kişiyi gizlediğinden dolayı bu tedlîs de ulemâ tarafından hoş karşılanmamış olsa da, birincisine nisbeten bu daha hafif kabul edilmiştir. Esasen bunun hükmü râvîyi tedlîs yapmaya iten gerekçeye göre değişir. Onu buna iten şey, şeyhinin kendi akranı olması, kendisinden yaşça küçük olması veya hocalarını sayıca çok olduğunu göstermek olabileceği gibi, şeyhinin zayıf bir râvî olması da olabilir. Şüphesiz ki bunların sonuncusu, yani şeyhinin zayıf bir râvî olmasından dolayı tedlîs yapması, zayıf bir rivâyeti sahîh gibi gösterme amacıyla yapılabileceği için bu tedlîs türü en kötü olanıdır ve cerh sebebidir. Ancak diğerleri hoş karşılanmasa da cerh sebebi sayılmamıştır.²⁷⁸

Mütekaddimînin tedlîsü’t-tecvîd, müteahhirînin ise tedlîsü’t-tesviye dediği tedlîsin üçüncü bir kısmı daha vardır ki o da şudur: Râvînin sika râvîler arasındaki zayıf olan râvîyi atlayarak râvîlerin tümünün sika olduğu intibamı verecek şekilde rivâyet etmesidir. Bu kalıp ifadelerde geçen tecvîdin; “güzelleştirmek”, tesviyenin ise “düzeltmek” anlamlarına gelmesi, râvînin zayıf olan kişiyi atlatarak güya senedi güzelleştirmesi ve düzeltmesinden kaynaklanıyor. Bu tedlîste râvî, zayıf olan râvîyi atlayarak zayıf olan bir rivâyeti sahîh gibi gösterdiği için bu tedlîs türü tedlîsin en kötü kısmı kabul edilmiştir.²⁷⁹

²⁷⁵ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 255-256; Abdullâh Sirâceddin, *Age.*, s. 105.

²⁷⁶ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 256; Süyûtî, *Elfiyyetü’s-Süyûtî fi ‘İlmi’l-Hadîs*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru Kitâb ve Kâtib, Beyrut bty., s. 36-37; Abdullâh Sirâcüddin, *Şerhu’l-Manzûmeti’l-Beykûniyye*, s. 106.

²⁷⁷ Abdullâh Sirâcüddin, *Age.*, s. 106.

²⁷⁸ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 256; Ahmed Muhammed Şâkir, *Şerhu Elfiyyeti’s-Süyûtî*, s. 37-38; Abdullâh Sirâcüddin, *Age.*, s. 107.

²⁷⁹ Ahmed Muhammed Şâkir, *Şerhu Elfiyyeti’s-Süyûtî*, s. 36-37.

2.3.6. İ'tibâr

İ'tibâr; ferd/tek bir isnâdı olduğu düşünölen bir hadîsin başka bir isnâdla rivâyet edilip edilmediğini yani mütâbi ve şâhidlerinin olup olmadığını öğrenmek için söz konusu hadîsin tarîklerini hadîs kaynaklarından araştırmaktır.²⁸⁰ Bu araştırmaya sebr adı verilir.²⁸¹

Nevevî; Buhârî'nin, *el-Câmi'ü's-Sahîh*'inde birçok hadîsin mütâbi ve şâhidlerini zikrettiğini, söz konusu esere önem verip okuyanın ondan daha iyi istifade etmesi için bu konuya açıklık getirmenin gerektiğini ifade etmiş, konuyu örnekler vermek suretiyle beyan etmiş ve şöyle demiştir: “Örneğin Hammâd Eyyûb'tan o da İbn Sirîn'den o da Ebû Hüreyre'den o da Hz. Peygamber (s.a.v.)'den bir hadîs rivâyet ederse; Hammad'a, başka bir sikanın tabi olup aynı hadîsi Eyyûb'tan rivâyet edip etmediğine, eğer bulamazsak Eyyûb'un dışında bir sikanın o hadîsi İbn Sirîn'den rivâyet edip etmediğine, eğer bulamazsak İbn Sirîn'in dışında bir sikanın Ebû Hüreyre'den rivâyet edip etmediğine, onu da bulamazsak Ebû Hüreyre'nin dışında bir sahâbinin söz konusu hadîsi Resûlullâh (s.a.v.)'tan rivâyet edip etmediğine bakarız. Senedin herhangi bir yerinde bu şekilde takviye edici bir şey bulunursa, bu hadîsin bir aslının olduğu yani ferd olmadığı, bulunmazsa hadîsin ferd olduğu anlaşılacaktır. İşte bu amaliyyeye i'tibâr denir”.²⁸²

Yukarıda verdiğimiz tariften de anlaşılacağı üzere i'tibâr, mütâbi ve şâhidlerle gerçekleşir. Bu durumda mütâbi ve şâhidin ne olduğunu açıklamamız icab eder.

Mütâbi, yukarıda verilen örnekte olduğu gibi, “ferd olduğu sanılan bir hadîsin râvîsine, hadîs rivâyeti kabul edilen başka bir râvî tarafından muvafakat edilmesi veya hadîsin aynı şeyhten ya da senedin daha üst kısmında yer alan başka bir râvîsinden aynı veya benzer ifadelerle nakledilmesidir”.²⁸³

Şâhid de farklı tariflerle tanımlanmıştır. Dolayısıyla mütâbi ile şâhid terimleri arasında fark bulunup bulunmadığı ve bunun ne tür bir fark olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir.

²⁸⁰ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 258; Ahmed Muhammed Şâkir, *Şerhu Elfiyyeti's-Süyûtî*, s. 51; Leknevî, *Zaferu'l-Emânî*, s. 329; Abdullâh Sirâcüddin, *Age.*, s. 132.

²⁸¹ Süyûtî, *el-Elfiyye*, s. 3.

²⁸² Nevevî, *et-Telhîs* I, 257-258.

²⁸³ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 258; Polat, “Mütabaât”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 181.

İ'tibâr sonucu bulunan hadîs lafız bakımından tabi olduğu hadîsle aynı ise, buna mütâbi, mana bakımından ona benziyorsa şâhid deneceği görüşünde olanlar bulunduğu gibi, bunun tam aksi görüşü savunanlar da vardır. İbn Hacer ve birçok muhaddis, hadîs aynı sahâbîden rivâyet ediliyorsa buna mütâbi, farklı sahâbîden geliyorsa şâhid dendiğini belirtirler.²⁸⁴

Nevevî, mütâbi'in 'âmm, şâhidin hâss olduğunu ifade etmiştir. Yani yukarıda mütâbi için yapılan tanımın, şâhidi de kapsadığını, dolayısıyla her şâhidin aynı zamanda mütâbi olduğunu, ancak her mütâbi'in şâhid olmadığını ifade etmiştir. Zira ona göre dar anlamda şâhid asıl hadîs ile aynı manayı ifade eden farklı bir hadîstir.²⁸⁵ Buna, asıl hadîs ile aynı manayı ifade eden ama farklı bir olayla ilgili olan bir rivâyet örnek olarak verilebilir. Netice itibariyle muhaddisler bu iki terimi farklı manalarda kullandıkları gibi, birbirlerinin yerine de kullanabilmişler ve bu konuda bir ıstılâh birliği sağlayamamışlardır.

Bir hadîsi ferd ve garib olmaktan kurtaran mütâbi ve şâhidin sahîh olması şart olmayıp çok zayıf olmaması yeterlidir. Râvîler değerlendirilirken muhaddislerin kullandığı "Hadîsleri i'tibâr için yazılır" ifadesiyle hadîsi sahîh olmamakla birlikte i'tibâr için kullanılacak değerde olan râvîler kastedilir. Esasen bir hadîsin sırf ferd olması zayıf olmasını gerektirmez. Ancak muhaddisler, ihtiyatlı davranmanın bir gereği olarak i'tibâr prensibini sahîh rivâyetler için de kullanmışlar ve söz konusu hadîsin sıhhatini varsa bir başka isnâdla güçlendirmeye çalışmışlardır.²⁸⁶

Sonuç olarak Nevevî'ye göre, İbnü's-Salâh'ın ifadesinden anlaşıldığının aksine,²⁸⁷ i'tibâr mütâbi ve şâhidin bir karşıtı değil, onları araştırma ameliyesidir.

2.3.7. Sahâbî Kavlinin Hücciyeti

Fıkıh üsûlünde genel kabul gören tanıma göre, sahâbî; iman etmiş olarak örfen arkadaş denebilecek ölçüde Hz. Peygamber (s.a.v.)'le birlikte bulunmuş kimseyi

²⁸⁴ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 258; Süyûtî, *el-Elfiyye*, s. 51; Abdullâh Sirâcüddin, *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye*, s. 132; Leknevî, *Zaferu'l-Emânî*, s. 329-330; Polat, "Mütabaât", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 181.

²⁸⁵ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 258.

²⁸⁶ Polat, "Mütabaât", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 181.

²⁸⁷ Bkz. İbnü's-Salâh Ebû 'Amr Takiyyüddin Osman b. Salahaddin eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh ('Ulûmül'l-Hadîs)*, thk. 'Âişe Abdürrahman Bintü'ş-Şâtî', Dâru'l-Me'ârif, Kahire bty., s. 80; Ahmed Muhammed Şâkir, *Şerhu Elfiyyeti's-Süyûti*, s. 53.

ifade eder.²⁸⁸ Sahâbî kavli şayet içtihadı açık olmayan bir konuyla ilgili varid olmuşsa merfû hükmünde olup hücciyeti noktasında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Eğer hakkında görüş belirtilebilecek, başka bir deyişle içtihadı açık bir konuda varid olduysa, bunun hücciyeti ile ilgili farklı görüşler öne sürülmüştür.

Nevevî'ye göre, sahâbî bir söz söylediğinde; eğer başka sahâbîler ona muhalif bir şey söylememiş, ancak icma' derecesine çıkacak kadar da yayılmamışsa,²⁸⁹ âlimlerin bunun hücciyetinde ihtilaf ettiğini, bu ihtilafın aynı zamanda İmâm Şafî'nin iki görüşüne tekabül ettiğini belirtmiştir. Nevevî İmâm Şafî'nin kadîm kavline göre bunun hüccet olduğunu, ancak cedîd kavline göre hüccet olmadığını ifade etmiş, bu son görüşünün (kavl-i cedîd) sahîh olduğunu belirterek tercihte bulunmuştur.²⁹⁰

Hanefî üsûlcülerin bu konudaki genel kanaati, İmâm Şafî'nin kavl-i kadîmine uygun olarak sahâbî kavlinin hücciyeti noktasındadır. İçlerinde Cüveynî ve Gazzâlî'nin de bulunduğu Şafî üsûlcülerin çoğunun görüşü ise İmâm Şafî'nin kavl-i cedîdine uygun olarak sahâbî kavlinin hüccet olmadığı yönündedir.²⁹¹

Bu ihtilafın sonucunda şayet bir konuda Kur'ân, Sünnet ve İcmâ'dan bir delil yok ise; birinci görüşe göre sahâbî sözü ile amel edilip bu, kıyâsa takdim edilir. İkinci görüşe göre ise, yukarıda sayılan ilk üç delilden sonra sahâbî kavli ile değil kıyâs ile amel edilir.²⁹²

Şayet sahâbînin sözüne başka sahâbîler muhalefet etmişse; İmâm Şafî'nin kavl-i kadîmine göre, bunlar birbirine muarız olan iki delil hükmünde olup sahâbî sayısı çok olan taraf tercih edilir. Eğer iki taraf eşit ise imâm olan yani hadîs rivâyeti ve fıkhîta/fetvada öne çıkmış sahâbîlerin olduğu taraf tercih edilir. Eğer bunda da eşit

²⁸⁸ Apaydın, H. Yunus, "Sahâbî Kavli", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 500-504.

²⁸⁹ Zira sahâbî'nin o sözü üzerinde icma' gerçekleşiyse o sahâbî sözü olduğu için değil icma' olduğu için ittifakla hüccettir.

²⁹⁰ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 259.

²⁹¹ Cezerî, Şemsüddin Muhammed b. Yusuf, *Mi'râcü'l-Minhâc Şerhu Minhâci'l-Vüsûl ilâ 'İlmi'l-Üsûl*, thk. Şabân Muhammed İsmail, Matba'atü'l-Hüseyn el-İslâmiyye, Kahire 1413/1993, II, 240-241; Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Me'âlî Rünüddin Abdülmelik b. Abdillâh en-Nisâbü'rî, *el-Burhân fî Üsûli'l-Fıkh*, thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb, Dâru'l-Vefâ, Mansûre (Mısır) 1420/1999, I-II, 1361-1362; Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî, *el-Müstasfâ min 'İlmi'l-Üsûl*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut bty., I, 168-171; Abdülkerim Zeydan, *el-Vecîz fî Üsûli'l-Fıkh*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1435/2014, s. 245-246; Apaydın, "Sahâbî Kavli", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 500-504.

²⁹² Nevevî, *et-Telhîs*, I, 259.

iseler Şeyhân yani Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in olduğu taraf tercih edilir. Kavli-cedîde göre ise, başka delillere bakılarak onlardan birinin sözü tercih edilir.²⁹³

Buraya kadar yapılan değerlendirmelere baktığımızda, Nevevî'nin daha çok mezhep içi ihtilafları göz önünde bulundurduğunu, diğer mezheplerin konu ile ilgili görüşlerine fazla değinmediğini görmekteyiz. Bu yüzden farklı mezheplerin de görüşlerinin bilinmesi açısından Hanefî üsûlcülerinin konuya yaklaşımlarını kasaca ifade etmeye çalıştık.

Nevevî konuyu bitirdikten sonra mevzunun ehemmiyeti ile ilgili şu notu düşer: “*Sahîh-i Buhârî ile ilgilenen kişilerin bu konuyu bilmelerine ihtiyaç vardır. Zira onda çok sayıda sahâbî kavli bulunmaktadır*”.²⁹⁴

2.3.8. Zayıf Hadîsle Amelin Hükümü

Bir hadîsin sahîh sayılabilmesi için bazı şartları taşıması gerekir. Bu şartlar; sened zincirinin baştan sona kadar muttasıl olması, tüm râvîlerinin adil ve zaptı tam olması, söz konusu hadîste şüzûz ve illet bulunmamasıdır. Sahîh için zikredilen şartlardan dördünü taşıdığı halde râvîlerden birinin zaptında hafif kusur tespit edilirse buna hasen hadîs denilmiştir. Sahîh ve hasen hadîs için zikredilen şartlardan herhangi birini taşımayan hadîs ise zayıf kabul edilmiştir.

Nevevî'nin de içinde bulunduğu hadîs ve üsûl âlimlerinin genel kenaati, sahîh ve hasen hadîsin her konuda hüccet olduğudur. Zayıf hadîsin hüccet olabilmesi için hadîs ve üsûl âlimleri tarafından bazı şartlar zikredilmiştir. Nevevî, zayıf hadîsle amel edilebilmesi için öne sürülen şartlardan sadece birini zikretmiş ve şöyle demiştir: “*Âlimler şöyle demişler: Ahkâm konusunda sadece sahîh ve hasen hadîsle amel edilir. Zayıf hadîsle akaid ve ahkâm dışında amellerin fazileti, vaaz ve benzeri yerlerde amel edilir*”.²⁹⁵ *el-Ezkâr*'ında ise bu görüşü muhaddis, fakîh ve diğer âlimlere nisbet ederek şöyle demiştir: “*Mevzû olmadığı sürece fezâil-i a'mâl, terğîb ve terhîb konularında zayıf hadîsle amel etmek caiz ve müstehaptır. Ahkâm, helâl,*

²⁹³ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 260.

²⁹⁴ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 261.

²⁹⁵ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 262.

*harâm, alışveriş, nikâh ve talâk gibi konularda ise sadece sahîh ve hasen hadîsle amel edilir”.*²⁹⁶

Yukarıda işaret edildiği gibi bazı âlimler, zayıf hadîs ile amel etmek için bazı şartlar öne sürmüşlerdir. Onlardan biri olan İbn Hacer, Nevevî'nin zikrettiği şarta ek olarak şu üç şartı zikretmiştir:

1. Hadîs şedîdü'd-d'af (şiddetli zayıf) olmamalı. Bundan dolayı kezzâb, müttehem bi'l-kezip ve fuhş-u ğalat sahibi râvîlerin tek başına rivâyet ettikleri hadîslerle hiçbir konuda amel edilmez.

2. Ma'mûlün bih/genel ilke olan bir aslın altına girmeli. Buna göre hiçbir asla/ilkeye dayanmayan zayıf hadîsle amel edilemez.

3. Zayıf hadîsle amel eden kişi, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, söylemediği bir sözü ona nisbet etmemek için söz konusu hadîsin ona ait olduğunu kesin olarak düşünmemeli.

Alâî, birinci şartta âlimler arasında ittifak olduğunu söylemektedir. Son iki şartı İzzüddin b. Abdi's-Selâm (v. 660/1262) ve İbn Dakîk el-Îd (v. 702/1302) zikretmişlerdir.²⁹⁷ Bu durumda İbn Hacer'in son iki şartı bu iki âlimden aldığı anlaşılıyor. Süyûtî; İbnü's- Salâh ile Nevevî'nin söz konusu hadîsin amellerin fazileti hakkında olması dışındaki diğer şartları zikretmediklerini söylemiştir.²⁹⁸

Netice itibariyle, gerek yukarıda Nevevî'den yaptığımız nakillerden, gerekse Süyûtî'nin ifadelerinden Nevevî'nin zayıf hadîsle amel için amellerin fazileti ile ilgisi olması dışında her hangi bir şeyi şart koşmadığı başka bir deyişle ona göre zayıf hadîsle amelin tek bir şartının olduğu anlaşılmaktadır.

2.3.9. Cezm ve Temrîz Siğaları

Siğa, "أمر", "فعل", "قال" gibi hadîsler rivâyet edilirken kullanılan kelimeyi ifade eder. Cezm, bu siğalardan sahibine nisbeti kesin olanları ifade ederken, temrîz ise kesin olmayanları ifade eder. Nevevî, bu siğalardan hangisinin nerede kullanılması

²⁹⁶ Nevevî, *el-Ezkâr*, s. 10.

²⁹⁷ Leknevî, *el-Ecvibetü'l-Fâdila*, s. 43-44.

²⁹⁸ Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, s. 196.

gerektiği üzerinde durmuştur. Buna göre eğer rivâyet edilen hadîs zayıfısa temrîz siğaları, sahîh veya hasen ise cezm siğaları kullanılmalıdır.

Örneğin merfû olan zayıf bir hadîs için "قال رسول الله"، "فعل"، "أمر"، "نهى" gibi siğalar, mevkûf olan zayıf bir rivâyet için "روى أبوهريرة"، "قال"، "ذكر"، "أخبر"، "أفتى" gibi cezm siğaları kullanılmamalı, aksine "روي عنه"، "نقل"، "ذكر"، "حكى"، "بلغنا" gibi temrîz siğaları kullanılmalıdır. Sahîh ve hasen rivâyetler için ise "قال رسول الله"، "فعل"، "أمر"، "نهى" gibi cezm siğaları kullanılmalıdır. Zira cezm siğası o rivâyetin ilgili kişiye nisbetinin sahîh olmasını gerektirir. Eğer zayıf rivâyetlerde cezm siğası kullanılırsa rivâyetin ona nisbeti kesin olmadığından o kişiye iftira edilmiş olabilir. Bundan dolayı zayıf rivâyetlerde sadece temrîz siğası kullanılabilir. Sahîh rivâyetlerde ise, durum bunun tersidir. Onlarda temrîz siğasını kullanmak rivâyetin sahibine nisbetinde şüphe uyandıracaktır. Bundan dolayı sahîh ve hasen rivâyetlerde sadece cezm siğaları kullanılabilir.

Nevevî bu konuda hassasiyet gösterilmesi gerektiğini belirtir. O, hadîs ve fıkıhla ilgili eser yazan birçok kişinin bu hassasiyeti göstermemesinden yakınır. Nevevî özellikle hâfiz Beyhakî'nin buna dikkat etmeyen âlimlere şiddetle karşı çıktığını ifade ettikten sonra şöyle demiştir: *"Bu konuda mütesâhil davranmak onu yapan adına gerçekten çok çirkindir. Zira onlar sahîh hadîse temrîz siğası, zayıf hadîse cezm siğası kullanabiliyorlar. Bu da doğruluktan ayrıлып manaları tersyüz etmektir. Allâh yardımcımız olsun"*.²⁹⁹

Buhârî *es-Sahîh*'inde rivâyetler için kullandığı cezm ve temrîz siğaları konusunda son derece hassas davranmıştır. Hatta bazen bir konu başlığında/terceme de dahi rivâyetin bir kısmını temrîz siğasıyla zikrederken, diğer kısmını cezm siğasıyla zikredebilmiştir. Bu da onun büyüklüğünü ve ilmî titizliğini ortaya koymaktadır.³⁰⁰

Sonuç olarak Nevevî, Buhârî'nin hadîs rivâyetindeki titizliğini ifade etmek istemiş, bu arada önemli bir kuralı da hadîs talebelerinin dikkatine sunmuştur.

²⁹⁹ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 263-264.

³⁰⁰ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 263.

2.3.10. Mu'allak Hadîs

Mu'allak hadîs, senedin başından bir veya birden fazla râvînin düştüğü rivâyettir.³⁰¹ Birden fazla râvînin düştüğü rivâyet dendiğinde senedinin tamamı düşen hadîs de mu'allak teriminin içine dâhildir. Tariften de anlaşıldığı üzere senedin ortasından veya sonundan râvî düşerse buna mu'allak denilmez.

Sahîh-i Buhârî'deki ta'likler meşhurdur. Bu rivâyetlere mu'allak ismini vererek ilk tenkide tabi tutan kişinin Dârekutnî olduğu kaydedilir.³⁰² Bunların sayısı 1341 olup kitabın hacminin beşte birine tekabül etmektedir. Bu da küçümsenmeyecek bir rakamdır. Buhârî'nin *es-Sahîh*'indeki ta'likler iki kısımdır:

1. Kitabın başka bir yerinde isnâdı verilmiş olup, hadîsin tekrarı halinde kısaltma gayesiyle yapılan ta'liklerdir. Bu çeşit ta'likler yüzünden *es-Sahîh*'in tenkit edilmesi kabul edilemez. Çünkü musannif böyle bir te'lif metodunu uygun görmüştür. Mükerrer hadîslerde senedi tekrar etmemesi, kitabın hacmini büyütme gayesi güttüğünden makul karşımalıdır.

2. Kitabın hiçbir yerinde müsned şekli yer almayan ta'likler. Bunların sayısının 160 kadar olduğu belirtilmiştir.³⁰³

Buhârî'nin bu hadîsleri neden mu'allak olarak zikrettiği öteden beri muhaddisleri ve Buhârî'nin *es-Sahîh*'i üzerinde araştırma yapanları meşgul edegelmiştir. Üstelik Buhârî bu rivâyetlerin bir kısmını "*kâle, zekera, revâ...*" gibi cezm sigası denilen ve nisbette kesinliği hissettiren tabirlerle, diğer bir kısmını ise "*kîle, yurvâ, yüzkeru...*" gibi ihtimal manası taşıyan temrîz sigalarıyla nakletmektedir.³⁰⁴

Nevevî'ye göre, Buhârî'nin cezm sigasıyla naklettiği mu'allaklara sahîh hükmünü verdiği kabul edilir. Zira daha önce de belirtildiği gibi cezm sigaları sahîh rivâyetler için vaz' edilmiştir. Ayrıca bu sigaların, hadîs ilminde otorite olduğu tartışma götürmeyen Buhârî gibi bir imâm tarafından *es-Sahîh* adını verdiği ve hakkında "*ben el-Câmi'u's-Sahîh'e sadece sahîh hadîsleri aldım*" dediği bir eserde

³⁰¹ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 265.

³⁰² Nevevî, *et-Telhîs*, I, 265.

³⁰³ Eren, *Buhârî'nin Sahîh'i ve Hocaları*, s. 53.

³⁰⁴ Polat, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul 2014, s. 113-114.

kullanılması da buna delildir. Yine Nevevî'ye göre, temrîz siğasıyla zikredilen mu'allaklar hakkında sıhhat hükmü verilmemiş, dolayısıyla bu hadîsler sahîh ve hasen olabileceği gibi zayıf da olabilirler; ancak adı *es-Sahîh* olan bir kitapta zikredilmeleri o hadîslerin vâhî (çok zayıf/şedîdü'd-da'f) olmadığını, mutabaatla/takviye ile makbul rivâyetler kısmından olabileceğini gösterir.³⁰⁵

Yalnız burada akla bir soru takılıyor. O da, acaba *Sahîh-i Buhârî*'de sahîh olmayan rivâyetler var mı? Oysa yukarıda da ifade edildiği üzere Buhârî eserine sadece sahîh rivâyetleri aldığını söylemişti. Nevevî bu itiraza şöyle cevap verir: Buhârî'nin "Kitabıma sadece sahîh rivâyeleri aldım" sözünü "Kitabıma müsnedlerden (senedi zikredilen) sadece sahîh rivâyeleri aldım" şeklinde anlamak gerekir. Dolayısıyla mutlak manada sıhhat hükmü, sadece mu'allak olmayan, başka bir deyişle senedi zikredilen rivâyetler için geçerlidir.³⁰⁶ Bu durumda, zayıf olma ihtimali olan bir kısım mu'allak hadîsin eserde yer alması bir problem teşkil etmeyecektir.

İbn Hacer de *Hedyü's-Sârî*'de Nevevî'nin görüşlerini nakletmekte ve bunlara genel olarak katıldığını ifade etmektedir. O, ta'liklerin iki farklı siğada olmasını Buhârî'nin ilmî titizliğine bağlar. Ona göre, sahîh olduğu halde bazı hadîsleri ta'lik olarak zikretmesi bunların kendi şartlarına uymadığına işaret etmek içindir. İbn Hacer sonuçta mu'allak rivâyetler içerisinde nâdirât kabilinden birkaçı dışında mutlak olarak raddedilmesi gereken rivâyet olmadığını kaydeder.³⁰⁷

Buhârî'nin kaynaklarına dair araştırmasında ta'liklere geniş yer veren Fuat Sezgin, ta'likleri vicâde metoduyla izah etmektedir. İster cezm, ister temrîz siğasıyla olsun, fark etmez. Buna göre, Buhârî rivâyet hakkını almadığı halde hadîs naklettiği kitaplardan aldığı hadîsleri ta'lik etmiştir. Muâsırları ve şeyhlerinden yapmış olduğu ta'likler ise, doğrudan dinleme imkânı bulmayıp râvîleri vasıtasıyla dinlediği hadîsler için kullanılmıştır. Özetle, Buhârî rivâyet hakkını alabildiği kitaplardan rivâyetle yetinmemiş; o günkü rivâyet geleneğinin başka kitaplardan faydalanmayı kısıtlayan otoritesini kırarak, o zamana kadar teşekkül etmiş olan muazzam hadîs literatüründen

³⁰⁵ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 264.

³⁰⁶ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 264-265.

³⁰⁷ İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, s. 29.

istifade etmiş, fakat bu tür nakillerini diğerlerinden ayırmak için ta'lik metodunu kullanmıştır.³⁰⁸

Esâsen Sezgin bu düşüncesiyle, şifâhî rivâyetin kısa bir zaman için söz konusu olduğunu, daha sonra hadisçilerin yazılı kaynaklardan belirli üsûllerle naklettikleri görüşünü ispata çalıştığı halde, isnâdın Buhârî'den sonra önemini yitirdiğini söylemesi tutarsızlıktır. Zira muhaddisler aynı üsûllerle Buhârî'den sonra daha bir kaç asır kitaplardan rivâyete devam etmişlerdir. Bunun yanında, az da olsa kendi hocalarından dinledikleri hadîsleri, bizzat onlar vasıtası ile kitaplarına aldıkları da olmuştur.³⁰⁹

2.3.11. Mânâyla Rivâyet

Hadîs rivâyetinde esas olan lafızla rivâyettir. Ancak mânâ ile rivâyet de yaygın şekilde kullanılan bir yöntemdir. Mânâ ile rivâyeti kimlerin ne zaman ve hangi şartlarla yapabileceği konusunda farklı görüşler öne sürülmüştür.

Nebevî'ye göre; şayet râvî rivâyet ettiği hadîsin lafızlarının anlamı ve maksadı konusunda uzman değilse, mânâ ile rivâyetin caiz olmadığı konusunda ihtilaf yoktur. Başka bir deyişle, mânâ ve delâlet konusunda uzman olmayan râvîlerin hadîsleri sadece lafızla rivâyet etmeleri gerektiği hususunda ittifak vardır.

Eğer râvî mânâ ve delâlet konusunda uzman ise; mânâ ile rivâyetin yapılabilmesi konusunda farklı görüşler öne sürülmüştür. Kimi hadisçi, fıkıhçı ve üsûlcü, bu durumda mânâ ile rivâyetin caiz olmadığını söylerken, bazıları ise nebevî/merfû olmayan hadîslerde bunu caiz görürken nebevî/merfû olanlarda bunun caiz olmadığını iddia ederler. Yine bazılarına göre, müfredât/kelimelerin rivâyetinde bu caizken mürekkebât/cümlelerin rivâyetinde caiz değildir. Yani tek kelimenin mana ile rivâyeti caizken cümlenin rivâyeti caiz değildir. Kimisine göre ise, hadîsin manasını iyi bildiği halde lafzını unutan kişilere caiz, lafzını hatırlayan veya manasını iyi hatırlamayan kişilere bu caiz değildir.³¹⁰

³⁰⁸ Eren, *Buhârî'nin Sahîh'i ve Hocaları*, s. 57-59.

³⁰⁹ Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 115-116; Eren, *Buhârî'nin Sahîh'i ve Hocaları*, s. 57-59.

³¹⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 284.

Ulemânın çoğunluğunu temsil eden cumhura göre, râvî rivâyet ettiği hadîsin anlamını doğru bir şekilde ifade ettikten sonra mânâ ile rivâyet mutlak olarak caizdir. Bunun delili sahâbe ve onlardan gelen diğer ulemânın uygulamalarıdır. Zira onlar aynı olayı naklederlerken farklı ifadeler kullanabilmişlerdir. Bu da mânâ ile rivâyet demektir.³¹¹ Bunun diğer bir delili de, dînî hükümlerin Arap olmayanlara aktarılırken farklı dillerde anlatılmasının cevazıdır. Dînî hükümlerin farklı dillere aktarılması caiz olduğuna göre, Arapçanın farklı bir ifade biçimi olan mânâ ile rivâyetin de caiz olması gerekir.³¹²

2.3.12. Sahâbî Tarifi

Nevevî, bir hadîsin muttasıl veya mürsel olduğunu bilmek için sahâbî ve tabîyi bilmek gerektiğinden hareketle sahâbî ve tabînin tarifini yapar. O, sahâbîyi şöyle tarif eder: “*Bir an bile olsa Resûlullâh (s.a.v.)’ı gören her Müslüman sahâbîdir*”. Nevevî bu tarifi verdikten sonra bunun Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), Buhârî ve bütün muhaddislerin görüşü olduğunu sözlerine ekler. Daha sonra konuyla ilgili fakîh ve üsûlcülerin görüşünü nakleder. Onlara göre sahâbî: “*Resûlullâh (s.a.v.) ile orfen akadaşlık denebilecek kadar beraberliği olan kimselerdir*”.³¹³

İbn Hacer el-‘Askalânî (v. 852/1449) sahâbîyi şöyle tarif etmiştir: “*Sahâbî, araya riddet girse de, Resûlullâh (s.a.v.) ile mü’min olarak görüşüp iman üzere ölen kimsedir*”.³¹⁴ Nevevî ve İbn Hacer’in tariflerini karşılaştırdığımızda İbn Hacer’in tarifinin daha dakîk ve kapsayıcı olduğunu görüyoruz. Zira Nevevî, sahâbîyi “Resûlullâh (s.a.v.)’ı gören” diye tarif ederken, ittifakla sahâbî oldukları kabul edilen İbn Ümmi Mektûm (r.a.) gibi âmâ olan sahâbîleri tanımın dışında bırakmış oluyor. Oysa İbn Hacer “görme” yerine “likâ/karşılaşma” ifadesini kullanmak suretiyle âmâ olan sahâbîleri de tanımın içine almıştır. Ancak eğer Nevevî’nin tarifinde geçen “görme”den kasıt “karşılaşma/likâ” ise, bu açıdan iki tarif arasında herhangi bir fark kalmaz.

Yine İbn Hacer’in tarifindeki “araya riddet girse de” kaydı Resûlullâh (s.a.v.) ile mü’min olarak karşılaştıktan sonra mürted olup tekrar ihtida edip iman üzere ölen

³¹¹ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 266. Leknevî, *Zaferu’l-Emânî*, s. 475-475.

³¹² İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar*, s. 284.

³¹³ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 269-270.

³¹⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar*, s. 331.

kişileri kapsar. O kimsenin ikinci defa ihtida ettikten sonra Resûlullâh (s.a.v.) ile tekrar karşılaşıp karşılaşmaması bu durumu değiştirmez.

İbn Hacer, yukarıdaki tarifin altına giren herkesin sahâbî olma şerefine nâil olduğunu, ancak Resûlullâh (s.a.v.) ile uzun süre arkadaşlık yapan, onun sancağı altında savaşanla onunla arkadaşlık yapmayan, onunla hiçbir savaşa katılmayan, onu uzaktan gören veya çocuk iken onunla karşılaşan kişilerin fazilet olarak bir olmadığını da sözlerine ekler.³¹⁵

Yine o, bir kişinin sahâbî olduğunu bilmenin; tevatür, istifâza/şöhret, sahâbeden veya sika olan tabîinden birilerinin bunu haber vermesiyle mümkün olduğunu belirtir.³¹⁶

2.3.13. Tabîî Tarifi

Nevevî, tabîiyi şöyle tarif eder: “*Tabîî, sahâbîyi görendir. Kimisine göre de sahâbî ile arkadaşlık yapandır*”.³¹⁷ İbn Hacer’in tabîiyi tarifi ise şöyledir: “*Tabîî, mü’min olarak sahâbî ile karşılaşmış iman üzere ölümdür*”. İbn Hacer, kişinin tabîî olması için sahâbî ile uzun süre arkadaşlık yapması, sahâbîden hadîs işitmesinin sabit olması ve mümeyyiz olması gibi şartlar bazıları tarafından ileri sürülmüş olsa da sahîh görüşe göre bu şartların tabîî olmak için gerekmediğini belirtmiştir.³¹⁸

Tabîîler iki sınıfa ayrılır:

1. Siğâru’t-Tâbiîn/Küçük Tâbiîler: Yaşlarının küçük olmasından ve az sayıda sahâbe ile karşılaştıklarından dolayı rivâyetlerinin çoğu tâbiînden olup sahâbeden hadîs rivâyetleri az olanlarıdır. Örnek olarak Ebû Hâzim Seleme b. Dînâr ve Yahyâ b. Sa’îd el-Ensârî zikredilebilir.

2. Kibâru’t-Tâbiîn/Büyük Tâbiîler: Yaşlarının büyük olmasından ve çok sayıda sahâbe ile karşılaştıklarından dolayı rivâyetlerinin çoğu sahâbeden olup tâbiînden az rivâyette bulunanlardır. Bunlara örnek olarak, Sa’îd b. el-Müseyyeb ve Kays b. Ebî Hâzim zikredilebilir.³¹⁹

³¹⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar*, s. 334.

³¹⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar*, s. 335.

³¹⁷ Nevevî, *et-Telhîs*, I, 272.

³¹⁸ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar*, s. 336.

³¹⁹ Abdullâh Sirâcüddîn, *Şerhu’l-Manzûmeti’l-Beykûniyye*, s. 69-70.

2.3.14. Değerlendirme

Çalışmamızın bu son bölümünde, Nevevî'nin Buhârî şerhinde; sened, metin ve bazı hadîs meseleleriyle ilgili verdiği bilgileri üç ana başlık altında ele almak suretiyle çalışmamızın ana konusu olan Nevevî'nin *et-Telhis*'teki hadisçiliğini ortaya koymaya çalıştık.

Nevevî'nin senedle ilgili ele aldıklarını incelediğimizde onun bu konuda önemli bilgiler verdiğini görmekteyiz. Hatta onun bu eserinde ağırlıklı olarak seneddeki bilgilere yoğunlaştığını söyleyebiliriz. O, hadîslerin şerhine râvîleri tanıtmakla başlamış, ardından senedin inceliklerine değinmiş, sahâbî râvîlerin tüm ve *Sahîhayn*'daki rivâyet sayılarını belirtmiştir. Buhârî'nin ricâli hakkında ümmetin genel bir kabulü olduğundan onların cerh-ta'dîl ile ilgili durumlarına çok yer vermemiştir. Nevevî ayrıca eserine yazdığı mukaddimenin son bölümünde *Sahîhayn* ricâlinden çok bilinmeyen isim ve nisbelerin zaptını da yapmıştır.

Nevevî, hadîs metinleriyle ilgili de önemli bilgiler vermiştir. Bu şerhin en önemli amaçlarından biri, hadîs metinlerinde geçen garîb yani anlamı kapalı ve herkes tarafından anlaşılması zor olan kelimelerin izâh edilmesidir. Müellif bu amacı gerçekleştirmek üzere metinlerde geçen bu kabilden kelimeleri bazen kendisi açıklamış, bazen de luğat kitaplarından ve kendisinden önce yazılan Buhârî şerhlerinden özellikle de Hattâbî'den nakiller yapmak suretiyle açıklamalar yapmıştır. Tespitimize göre Nevevî, Hattâbî'den yirmi dört yerde istifade etmiştir. Biz de bununla ilgili bol miktarda örnek vererek konuya açıklık getirmeye çalıştık.

İslâm'ın iki temel kaynağı olan Kur'ân ve Sünnet'in dayanağının vahiy olması, onların hakikatte aralarında uyumsuzluğu imkânsız kılar. Nevevî, *Sahîh-i Buhârî*'de geçen nasların (âyet ve hadîsler) diğer naslarla uyumunu da değerlendirir. Birbirine muarız gibi görünen naslar varsa bunları cem ve te'lîf eder. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Nevevî, eserinde dokuz yerde nasları bu yönden incelemiştir. Biz de iki örnek vererek konunun anlaşılmasına katkı sunduk.

Nevevî, şerh ettiği hadîslerin birçoğundaki önemli bilgileri ifade etmiş ve genelde bunlar için " وفي هذا الحديث فوائد كثيرة " وفي هذا الحديث أنواع من الفوائد " وفي هذا " genelinde bunlar için

"الحديث أنواع من العلم" "bu hadiste birçok/bir dizi fâide/ilim vardır" gibi başlıklar kullanmış, bu başlıkların altında söz konusu bilgileri maddeler halinde sıralamıştır. Çalışmamızda bununla ilgili bir örnek vermekle yetindik.

Müellif *et-Telhîs*'in mukaddimesinde hadîs talebesi için önemli gördüğü bazı hadîs ve fıkıh üsûlü ıstılahları/terimleri ile ilgili bilgiler vermiştir. Bu ıstılahların çoğu, âlimler arasında tartışılan ve haklarında farklı görüşlerin bulunduğu konularla ilgilidir. Biz de bu konuları, Nevevî'nin eserini esas alarak farklı hadîs ve fıkıh üsûlü kaynaklarına müracaat etmek suretiyle incelemeye çalıştık.

SONUÇ

Bu çalışmamızda hicrî yedinci asrın muhaddis âlimlerinden ve Şafî mezhebinin önemli imâmlarından İmâm Nevevî'nin *Sahîh-i Buhârî*'nin küçük bir kısmına dair şerhini çeşitli yönlerden incelemeye çalıştık.

Öncelikle Nevevî bu eserini ömrünün sonlarına doğru kaleme aldığından *Sahîh-i Buhârî*'nin az bir kısmını şerh edebilmiş, eserini bitirmeye ömrü kâfi gelmemiştir. Esasen müellifin birçok eserini tamamlayamamış olması, onun eşzamanlı olarak birçok eser yazdığını gösterir. Bu eserin tamamlanmamış olması ilim ve hadîs alanı için büyük şansızlık olmuştur. Zira şöyle bir iddiada bulunmak abartı olmasa gerek: Şayet eser tamamlanmış olsaydı, *Sahîh-i Müslim*'in en önemli şerhi müellife ait olduğu gibi, *Sahîh-i Buhârî*'nin en önemli şerhi de ona ait olacaktı. Nevevî'nin muhakkik bir âlim olması eserlerinin âlimler tarafından hep ilgiyle karşılanmasını sağlamıştır. Kanaatimizce bu şerh de, gerek yukarıda ifade edilen nedenlerden, gerekse müellifin *Sahîh-i Müslim* şerhine benzer bir üslupla yazılmış olması sebebiyle, eğer tamamlansaydı bu ilgiyi hak edecek değerinde bir eser olacaktı.

Nevevî, şerhini ne anlaşılmayacak kadar kısa, ne de bıktırarak kadar uzun yazmış, bilakis bu konuda orta yolu tercih etmiştir. O hadîsleri şerh ederken sened ve metinle ilgili konuları dengeli bir şekilde işlemiştir. Diğer eserlerinde olduğu gibi, bu şerhinde de Hadîs ilimlerindeki ustalığının yanısıra, başta fıkıh ve dil bilimleri olmak üzere diğer ilimlerdeki otoritesi bariz bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Müellifin şerhinde bir hadisçi olarak yapması gerekenleri büyük ölçüde yaptığını söyleyebiliriz. Sened/ricâl ile ilgili değinilmesi gereken konulara değinmiş, ardından hadîs metni ile ilgili konuları ele almıştır. Senette geçen ricâli tek tek tanıtmış, sahâbî râvîler eğer Kureyşli iseler neseblerini Hz. Peygamber (s.a.v.)'in nesebiyle birleştiği yere kadar saymış, seneddeki bazı inceliklere değinmiş, *Sahîh-i Buhârî* ricâli ümmet tarafından genel kabul görmüş râvîler olmalarından dolayı bunların cerh-ta'dîl durumları ile ilgili olarak daha çok otoritelerin onlar hakkındaki olumlu kanaatlerini nakletmiş, bir yerde tanıttığı râvîyi bir daha tanıtmamış, daha önce bu râvîyi tanıttığına işaret etmiştir.

Metinle ilgili olarak, önce hadîslerdeki garib kelimeleri bazen kendisi, bazen de kendisinden önce yazılan Hattâbî'nin şerhine, bazen de Cevherî'yi esas alarak açıklamıştır. Tespitlerimize göre Hattâbî'den yaptığı nakillerin sayısı yirmi dört, Cevherî'den yaptığı alıntılarının sayısı ise on dokuzdur.

Kur'ân'ı ve sünneti insanlara bildiren kişinin Hz. Peygamber (s.a.v.) olması, hakikatte bunların arasında çelişki bulunmasını imkânsız kılar. Bu anlamda eğer şerh etmekte olduğu hadîs zahiren herhangi bir âyet veya hadîsle çelişiyor gibi görünüyorsa onları cem etmek suretiyle aralarını te'lîf etmiştir. Son olarak hadîste geçen fikhî hükümler ve diğer fâideleleri maddeler halinde sıralayarak hadîs şerhini sonlandırmıştır.

Nevevî mukaddimede önemli gördüğü ve daha çok hadîs âlimleri arasında tartışılan bazı hadîs ve fıkıh üsûlü meseleleriyle ilgili güzel tahliller yapmış, kendisine göre bazı sonuçlara ulaşmıştır. Elbette bu da eserinin değerine değer katmıştır. Biz bu konuları Nevevî'nin bakış açısını esas almak üzere diğer hadîs ve fıkıh üsûlü kaynaklarından istifade ederek incelemeye çalıştık.

Bu kitap herhade *Sahîh-i Buhârî*'nin küçük bir kısmını şerhettiğinden fazla önemsenmemiş olsa da, kendisinden sonra yazılan birçok esere kaynaklık etmiştir.

Nevevî kendisinden önce yazılan *Sahîh-i Buhârî* şerhlerinden istifade ettiği gibi, daha sonra kaleme alınan şerhleri de etkilemiştir. İstifade ettiği şerhlerden Hattâbî'nin *A'lâmu'l-Hadîs*'inden on dokuz, İbn Battâl'ın şerhinden ise on yerde nakillerde bulunmuştur. Sonra yazılan *Sahîh-i Buhârî* şerhleri de bu eserden nakiller yapmışlardır. Örneğin İbn Hacer kaleme aldığı *Fethu'l-Bârî*'nin *Bed'ü'l-vahy* ve *el-Îmân* bölümlerinde Nevevî'den çokça nakillerde bulunmuştur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla onun Nevevî'nin bütün eserlerinden yaptığı nakillerin sayısı otuz beşe ulaşmaktadır. *et-Telhîs*'ten yaptığı nakillerin sayısı ise yirmi yedidir. *Sahîh-i Buhârî* şârihlerinden Nevevî'ye en çok atıf yapanlardan biri de Aynî'dir. O, şerhinde tam doksan dokuz yerde Nevevî'ye atıfta bulunmuş, tespitimize göre bu atıfların altmış beşini *et-Telhîs*'e yapmıştır. İbnü'l-Mulakkin ise, *et-Tavdîh* adlı eserine neredeyse Nevevî'nin bu şerhinin tamamını almıştır.

Eser dil açısından gayet sade, anlatılmak istenen şeyleri dolandırmadan ifade eden ve ortalama bir ilim talebesinin anlayabileceği kolaylıkta yazılmıştır.

Sonuç olarak, Nevevî'nin bu kitapta hadîsleri şerh ederken gerek metodu, gerekse kullandığı dil bakımından özgün bir eser ortaya çıkardığı söylenebilir. O, kendisinden önceki ilmi mirastan azami şekilde istifade etmiş ve onu ustaca harmanlamıştır. Sonraki *Sahîh-i Buhârî* şarihlerini etkilemiş, onlar kendisine çok sayıda atıf yaparak kitabından büyük ölçüde istifade etmişlerdir. Bu yüzden *et-Telhîs*'in hacmi küçük de olsa, hadîs edebiyatı içinde önemli bir yere sahip olduğu kanaatindeyiz.

Bu çalışma eksikleriyle beraber Nevevî'nin *et-Telhîs*'ini tanıtıp değerlendirme hususunda muhtasar bir araştırmadır. Kanaatimizce *et-Telhîs*'in diğer *Sahîh-i Buhârî* şerhleri ve Nevevî'nin *Sahîh-i Müslim* şerhi ile daha geniş bir çerçevede ele alınıp mukayeseli bir şekilde çalışılması Hadîs alanına değerli katkılar sağlayacaktır.

Ayrıca, Nevevî büyük bir âlim olduğu gibi aynı zamanda büyük bir zahiddir. Bildiğimiz kadarıyla onun zühd yönü pek araştırılmamıştır. Müellifin bu açıdan da inceleme konusu yapılması, kendisini daha iyi anlamamıza ve belki de eserlerindeki bereketin sırrını kavramamıza yardımcı olacaktır.

Son olarak bizi bu çalışmayı bitirmeye muvaffak kılan Yüce Allâh'a sonsuz hamd-ü senalar olsun.

EK:

ET-TELHÎS'TEKİ KAYNAKLARIN LİSTESİ*

1. Ebû Abdurrahman el-Halil b. Ahmed b. Ömer b. Temîm el-Ferâhîdî (v. 175/791), *el-'Ayn*.
2. Ebû Bişr 'Amr b. Osmân Sîbeveyh (v. 180/796), *el-Kitâb*.
3. Ebû Münzir Hişâm b. Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî (v. 204/819), *Nesebü Ma'd ve'l-Yemeni'l-Kebîr*.
4. Ebû Zekerriyya Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ (v. 207/822), *el-Eyyâm ve'l-Leyâli ve's-Şühûr*.
5. Ebû Zeyd Se'îd b. Evs b. Sâbit el-Ensârî (v. 215/830), *en-Nevâdir fî'l-Luğa*.
6. Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Heravî (v. 224/838), *Ğarîbü'l-Hadîs*.
7. Muhammed b. Sa'd Kâtib el-Vâkıdî (v. 230/844), *Tabakâtü'l-Kübrâ*.
8. Ebû 'Amr Halîfe b. Hayyât Şebâb el-'Asferî (v. 240/854), *Târîhu Halîfe b. Hayyât*.
9. Halîfe b. Hayyât Şebâb el-'Asferî (v. 240/854), *Tabakâtü Halîfe b. Hayyât*.
10. İbnü's-Sıkkît Yakûb b. İshâk el-Bağdâdî en-Nahvî (v. 244/858), *İslâhu'l-Mantık*.
11. Muhammed b. İsmail el-Buhârî (v. 256/869), *et-Tarîhu'l-Evsat*.
12. Muhammed b. İsmail el-Buhârî (v. 256/869), *et-Tarîhu'l-Kebîr*.
13. Zübeyr b. Bekkâr (v. 256/869), *Cemheretü Nesebü Kuraşıyyîn ve Ahbâruha*.
14. Ebû Hasan Müslim b. el-Haccâc en-Nîsâbûrî (v. 261/874), *Sahîhu Müslim*.
15. Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Aş'es es-Sicistânî (v. 275/888), *es-Sünen*.

* Bkz. Nevevî, *et-Telhîs*, I, 153-159 (Neşredenin dirâsesi).

16. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dînûrî (v. 276/889), *Te'vîlü Muhtelefi'l-Hadîs*.
17. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dînûrî (v. 276/889), *el-Me'ârif*.
18. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dînûrî (v. 276/889), *Ĝarîbü'l-Hadîs*.
19. Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sûre et-Tirmizî (v. 279/892), *Câmi'u't-Tirmizî*.
20. Ebû Zür'a Abdurrahman b. 'Amr b. Abdillâh b. Safvân ed-Dımaşkî (v. 281/894), *Târîhu Dımaşk*.
21. Sa'leb Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Yesâr eş-Şeybânî el-Kûfî (v. 291/903), *el-Fasîh*.
22. Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî (v. 303/915), *el-Mücteba (Sünenü'n-Nesâî)*.
23. Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Musenâ et-Teymî (v. 307/919) *el-Müsned*.
24. Ebû İshâk İbrahim b. es-Sırrî ez-Zeccâc (v. 311/923), *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbüh*.
25. Ebû 'Avâne Ya'kûb b. İshâk el-İsfirâinî (v. 316/928), *el-Müsned*.
26. Abdurrahman b. Ebî Hâtim er-Râzî (v. 327/938), *el-Cerhu ve't-Ta'dîl*.
27. Ebû Bekr Muhammed b. Kâsım b. Beşşâr el-Enbârî en-Nahvî (v. 328/939), *İzâhu'l-Vekfi ve'l-İbtidâ fî Kitâbi'l-Lâhi Azze ve Cell*.
28. Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail en-Nehhâs (v. 338/949), *'Umdetü'l-Kitâb*.
29. Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî (v. 345/956), *es-Sikât*.
30. Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî (v. 354/965), *Vasfû'l-İmân ve Şü'abüh*.

31. Ebû Ahmed Abdullah b. ‘Adî el-Cürcânî (v. 365/975), *Esâmî Men Revâ ‘anhüm Muhammed b. İsmail el-Buhârî*.
32. Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (v. 370/980), *Tehzîbü’l-Luĝa*.
33. Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (v. 370/980), *ez-Zâhir fî Ğarîbi Elfâzi’l-İmâmi’ş-Şâfiî*.
34. Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh ez-Zebîdî el-İşbîlî (v. 379/989), *Muhtasarü’l-‘Ayn*.
35. Ebû’l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî ed-Dârekutnî (v. 385/995) *el-İlzâmât ve’t-Tettebbü’*.
36. Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî (v. 388/998), *A’lâmü’l-Hadîs*.
37. Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî (v. 388/998), *Ğarîbü’l-Hadîs*.
38. Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî (v. 388/998), *Me‘âlimü’s-Sünen*.
39. Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî (v. 393/1002), *es-Sihâh fî’l-Luĝa*.
40. Muhammed b. İshâk b. Mende el-Asbahânî (v. 395/1004), *Esâmî Meşâyihî’l-Buhârî*.
41. Ebu’l-Hasan Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya er-Râzî (v. 395/1004), *Mü‘cemü Mekâyîsi’l-Luĝa*.
42. Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Buhârî el-Kelâbâzî (v. 398/1007) *el-Hidâye ve’l-İrşâd*.
43. Ebû ‘Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Ezherî el-Heravî (v. 401/1010), *el-Ğarîbeyn*.
44. Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. el-Hasan el-Huleymî (v. 403/1012), *el-Minhâc fî Şü‘abi’l-Îmân*.

45. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullâh el-Hâkim en-Nîsâbûrî (v. 405/1014), *Târîhu Nîsâbûr*.
46. Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Mencûye el-Asbehânî (v. 428/1036), *Ricâlû Sahîhi Müslim*.
47. İbn Battâl Ebû Hüseyin Ali b. Halef b. Abdilmelik (v. 449/1057), *Şerhu Sahîhi 'l-Buhârî*.
48. Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî (v. 450/1058), *en-Nüket ve 'l-'Uyûn*.
49. Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme el-Kudâ'î (v. 454/1062), *Müsnedü's-Şihâb*.
50. Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (v. 458/1065), *Şü'abü'l-Îmân*.
51. Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (v. 458/1065), *Delâilü'n-Nübüvve*.
52. Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Mürsî ed-Darîr İbn Seyyidih (v. 458/1065), *el-Mühkem ve 'l-Mühîtu 'l-A'zam*.
53. Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1070), *el-Kifâye fî 'lmi'r-Rivâye*.
54. Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1070), *Târîhu Bağdâd*.
55. Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1070), *es-Sâbık ve 'l-Lâhık*.
56. Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1070), *Telhîsu 'l-Muteşâbihi fî'r-Rasm*.
57. Ebû Ömer Yusuf b. Abdullâh b. Muhammed b. Abdil'l-Berr (v. 463/1070), *el-İstî'âb Şerhu 'l-Muvatta'*.
58. Ebû Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdülmelik el-Küşeyrî (v. 465/1072), *er-Risâletü 'l-Küşeyrîyye*.
59. Ebû Mansûr Abdülkâhir el-Cürcânî (v. 471/1078), *Tenbîhü 'l-'Ukûl*.

60. İbn Mâkûla Ebû Nasr Ali b. Hibetillâh (v. 475/1082), *el-İkmâl fî Ref'i 'Arizi'l-İrtiyâb 'ani'l-Muhtelefi ve'l-Mü'telefi mine'l-Esmâi ve'l-Künâ ve'l-Ensâb*.
61. İbn Sabbâğ Ebû Nasr Abdu's-Seyyid Muhammed b. Abdüvahid b. Ahmed b. Ca'fer el-Bağdâdî (v. 477/1084), *eş-Şâmil*.
62. İmâmü'l-Harameyn Ebû'l-Me'âlî Abdümelik b. Abdillâh el-Cüveynî (v. 478/1085), *Ğiyâsü'l-Ümem*.
63. Muhammed b. Ebû Nasr Fettûh b. Abdillâh el-Humeydî el-Endülûsî (v. 488/1095), *el-Cem'u beyne's-Sahîhâyn*.
64. Ebû Ali Hüseyin b. Muhammed el-Ğassânî el-Ceyyânî (v. 498/1104), *Takyîdü'l-Mühmel ve Temyîzü'l-Müşkil*.
65. Ebû'l-Fadl Muhammed b. Tâhîr el-Kayserânî el-Makdisî (v. 507/1113), *Cevâbü'l-Mute'anniti 'ale'l-Buhârî*.
66. Hüseyin b. Mes'ûd el-Beğavî (v. 516/1122), *Şerhu's-Sünne*.
67. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Ömer el-Mâzerî (v. 536/1141), *el-Mü'lim bi Fevâidi Sahîhi Müslim*.
68. Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlîkî (v. 540/1145), *el-Mü'arrab mine'l-Kelâmi'l-E'cemiyyi 'alâ Hurûfi'l-Mü'cem*.
69. Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh İbnü'l-'Arabî el-Mâlikî (v. 543/1148), *'Ârizatü'l-Ahvezî*.
70. Ebû'l-Fadl Kâdî 'ÿyâz b. Mûsa b. 'ÿyâz el-Yahsabî (v. 544/1149), *İkmâlü'l-Mü'lim bi Fevâidi Müslim*.
71. Ebû'l-Fadl Kâdî 'ÿyâz b. Mûsâ b. 'ÿyâz el-Yahsabî (v. 544/1149), *Meşâriku'l-Envâr*.
72. Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî (v. 562/1166), *el-Emâlî*.
73. Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî (v. 562/1166), *el-Ensâb*.

74. Ebû İshâk İbrahim b. Yusuf İbn Karkûl er-Rahvânî (v. 569/1173), *Metâli‘u’l-Envâr*.
75. Ebû Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetillâh İbn ‘Asâkir (v. 571/1175), *Târîhu Medîneti Dımaşk*.
76. Muhammed b. Musa el-Hâzimî (v. 584/1188) *el-Emâkin*.
77. Abdülğani el-Makdisî (v. 600/1203), *el-Kemâl fî Esmâi’r-Ricâl*.
78. Ebû Kâsım Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim er-Râfî (v. 623/1226), *el-‘Âzîz Şerhu’l-Vecîz*.
79. Ebû Amr Osman b. Abdirrahman İbnü’s-Salâh (v. 643/1245), *Siyânetü Sahîhi Müslim mine’l-İhlâli ve’l-Ğalat*.

KAYNAKÇA

Abdullâh Siracüddin (v. 1422/2002), *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye*, Mektebetü Dâru'l-Felâh, Halep 1430/2009.

Abdülganî ed-Dakr (v. 1423/2002), *el-Îmâmü'n-Nevevî*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1415/1994.

Abdülkerim Zeydân (v. 1435/2014), *el-Vecîz fî Üsûli'l-Fıkh*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1435/2014.

Ahmed İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî (v. 241/855), *el-Müsned*, Dâru'l-Minhâc, Cidde 1432/2011, I-XIV.

Ahmed Muhammed Şâkir (v. 1377/1958), *el-Bâ'isü'l-Hasîs ilâ Ma'rifeti 'Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut bty.

--- *Şerhu Elfiyyeti's-Süyûtî*, Dâru Kâtib ve Kitâb, Beyrut bty.

Apaydın, H. Yunus, "Sahâbî Kavli", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 500-504.

el-Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmud b. Ahmed (v. 855/1451), *'Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut bty., I-XV.

el-A'zamî, M. Mustafa (v. 1439/2017), "Buhârî", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 368-372.

Bağdatlı İsmail Paşa (v. 1338/1920), *Hediyetü'l-Ârifîn fî Esmâi'l-Müellifîn ve Âsâri'l-Musannifîn*, Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, İstanbul 1370/1951, I-II.

Başaran, Selman, "el-Ezkâr", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 66.

el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn (v. 458/1066), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut bty., I-X.

el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (v. 256/870), *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Sidkî Cemîl el-Attâr, Dâru'l-Fıkr, Beyrut 1420/1999.

el-Cezerî, Şemsüddin Muhammed b. Yusuf (v. 711/1311), *Mi'râcü'l-Minhâc Şerhu Minhâci'l-Vusûl ilâ 'İlmi'l-Üsûl*, thk. Şabân Muhammed İsmail, Matba'atü'l-Hüseyn el-İslâmiyye, Kahire 1413/1993, I-II.

el-Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn Ebü'l-Me'âlî Rünüddin Abdülmelik b. Abdillâh (v. 478/1085), *el-Burhân fî Üsûli'l-Fıkh*, thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb, Dâru'l-Vefâ, Mansûre (Mısır) 1420/1999, I-II.

ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman (v. 255/869), *es-Sünen*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1996, I-II.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (v. 275/889), *es-Sünen*, ('Avnü'l-Ma'bûd şerhi ile) Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1995, I-XIV.

Eren, Mehmet, *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları*, İSAM, İstanbul 2012.

--- *Buhârî'nin Sahîh'i ve Hocaları*, Nükte Kitap, Konya 2003.

el-Gazzâlî, Hucetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî (v. 505/1111), *el-Müstasfâ min 'İlmi'l-Üsûl*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut bty., I-II.

el-Haddâd, Ahmed Abdülazîz Kâsim, *el-İmâmü'n-Nevevî ve Eseruhü fî'l-Hadîs ve 'Ulûmih*, byy., 1409/1989.

el-Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh (v. 405/1014), *el-Müstedrak 'ala's-Sahîhayn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut bty., I-IV.

--- *Ma'rifetü 'Ulûmi'l-Hadîs*, thk. es-Seyyid Mu'azzam Hüseyin, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut 1400/1980.

el-Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed (v. 388/998), *A'lâmü'l-Hadîs*, thk. Muhammed b. Sa'îd Âl Suud, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke 1409/1988.

el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî (v. 463/1071), *Târîhu Bağdâd*, thk. Mustafa Abdülkadir 'Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1997, I-XXIV.

--- *el-Kifâye fî 'İlmi'r-Rivâye*, thk. Ahmed Ömer Hişâm, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1406/1986.

İbnü'l-Attâr, Alaüddin Ali b. İbrâhim (v. 724/1324), *Tühfetü't-Tâlibîn fî Tercemeti'l-İmâm Muhyiddîn*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl Selman, ed-Dâru'l-Eseriyye, 'Ammân 1428/2007.

İbn Battâl, Ebü'l-Hasan Ali b. Halef el-Kurtûbî (v. 449/1057), *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yasir b. İbrahim, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1420/2000, I-X.

İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-'Askalânî (v. 852/1449), *Hedyü's-Sârî Mukaddimetü Fethî'l-Bârî*, thk. Ebû Küteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî, Dâru Taybe, Riyâd 1427/2008, I-II.

--- *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdülaziz Abdullah b. Bâz, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1434/2004, I-XIV.

--- *Nüzhetü'n-Nazar li Tavdîhi Nühbeti'l-Fiker fî Müstalahi Ehli'l-Eser*, Dâru'l-Kâdirî, Dimaşk 1429/2008.

--- *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru'l-Minhâc, Cidde 1430/2009.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhayy b. Muhammed el-Hanbelî (v. 1089/1679), *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnâût, Beyrut 1406/1986, I-XI.

İbn Kâdî Şühbe, Takiyyüddin Ebû Bekr b. Ahmed el-Esdî (v. 851/1448), *Tabakâtü's-Şâfiyye*, thk. Hâfiz Abdül'alîm Hân, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1407/1987, I-IV.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Şihâbüddîn Ömer ed-Dimaşkî (v. 774/1373), *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, thk. Ahmed Ömer Hâşim, Mektebetü's-Sakâfeti'd-Diniyye, byy., 1413/1993.

--- *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut 1408/1988, I-XV.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (v. 273/887), *es-Sünen*, thk. Sıdkî Cemîl el-'Attâr, Beyrut 1425/1995, I-II.

İbnü'l-Mülakkin, Ebû Hafis Sîrâcüddin Ömer b. Ali el-Mısrî (v. 804/1401), *et-Tavdîh li Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh*, thk. Hâlid Mehmûd er-Rabbât – Cum'a Fethî Abdülhalim, Dâru'l-Felâh, Katar 2008, I-XXXVI.

İbn Receb el-Hanbelî, Ebü'l-Ferac Abdürrahman b. Şahâbüddin (v. 795/1392), *Fethu'l-Bârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Târik b. 'Avdullâh, Dâru İbni'l-Cevzî, Dammâm (Suudi Arabistan) 1417/1996, I-VII.

İbnü's-Salâh, Ebû 'Amr Takiyyüddin Osman b. Salahaddin eş-Şehrezûrî (v. 643/1245), *Mukaddimetü İbni's-Salâh ('Ulûmül'l-Hadîs)*, thk. 'Âişe Abdurrahman Bintü's-Şâtî', Dâru'l-Me'ârif, Kahire bty.

Kandemir, M. Yaşar, "Nevevî" *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 45-49.

--- "el-Câmi'ü's-Sahîh", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 124-129.

Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdillâh (v. 1067/1657), *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Bağdad 1360/1941, I-VI.

Küçük, Raşid, "Riyâzu's-Sâlihîn", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 146-147.

el-Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Hindî (v. 1303/1886), *el-Ecvibetü'l-Fadila li'l-Es'ileti'l-Aşerati'l-Kâmile*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, el-Matba'atü'l-İslâmiyye, Beyrut 1414/1994.

--- *Zaferu'l-Emânî fî Muhtasari'l-Cürcânî*, thk. Takiyyüddin en-Nedvî, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut 1430/2009.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Küşeyrî (v. 261/875), *el-Câmi'ü's-Sahîh*, Dâru'l-Felâh, Feyyûm (Mısır) 1423/2002, I-II.

en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref (v. 676/1277), *et-Telhîs Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh li'l-Buhârî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî, Dâru Taybe, Riyâd 1429/2008, I-II.

--- *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, thk. Muhammed Necib el-Mûtî'î, Dâru İhyâi't-Turâsi'l'Arabî, Beyrut 1415/1995, I-XX.

--- *Minhâcü't-Tâlibîn ve 'Umdetü'l-Müftîn*, nşr. Muhammed Muhammed Tâhir Şaban, Dâru'l-Minhâc, Beyrut 1432/2011.

--- *Ravzatü't-Tâlibîn ve 'Umdetü'l-Müttekîn*, thk. Züheyr eş-Şâvîş, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1412/1991, I-XII.

--- *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lügât*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut bty., I-IV.

--- *Büstânü'l-Ârifîn*, thk. Muhammed el-Haccâz, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1427/2006.

--- *el-Ezkâru'l-Müntehabe min Kelâmi Seyyidi'l-Ebrâr*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1427/2007.

--- *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik ilâ Ma'rifeti Süneni Hayri'l-Halâik*, thk. Nureddin 'Itr, Dâru'l-Yemâme, Dımaşk 1430/2009.

--- *Mâ Temessü İleyhi Hâcetü'l-Kârî li Sahîhi'l-İmâmi'l-Buhârî*, thk. Ali Hasan Ali Abdulhamid, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut bty.

--- *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut bty., I-XVIII.

--- *Şerhu Metni'l-Erba'îni'n-Nevevîyye*, Mektebetü Dâru'l-Feth, Dımaşk 1404/1984.

--- *Muhtasarü Tabakâtü'l-Fukahâ*, Müessesetü'l-Kütübü's-Sekâfiyye, Beyrut 1415/1995.

Özpinar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu, Ankara 2013.

Polat, Selahattin, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul 2014.

--- "Mürsel", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 52-54.

--- "Mütabaat", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 180-181.

es-Sehâvî, Şemsüddin Muhammed b. Abdirrahman (v. 902/1497), *el-Menhelü'l-'Azbu'r-Raviyy fi Tercemeti Kutbi'l-Evliyâ en-Nevevî*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1426/2005.

--- *Fethu'l-Müğîs Şerhu Elfiyyeti'l-Hadîs*, thk. Ali Hüseyin Ali, Dâru'l-İmâmi't-Taberî, byy., 1412/1992, I-IV.

es-Sübkî, Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Takiyyüddîn (v. 771/1370), *Tabakâtü'ş-Şâfi'îyyeti'l-Kübrâ* thk. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî - Abdülfettah Muhammed el-Hulû, byy., 1413/1992, I-X.

es-Süyûtî, Celalüddin Ebü'l-Fazl Abdurrahman b. Bekr (v. 911/1505), *el-Minhâcü's-Sevî fî Tercemeti'l-Îmâm en-Nevevî* thk. Ahmet Şefik, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1408/1988.

--- *Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*, thk. 'İrfân el-'Aşşâ Hassûne, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1414/1993.

--- *Elfiyyetü's-Süyûtî fî 'İlmi'l-Hadîs*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru Kitâb ve Kâtib, Beyrut bty.

et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa es-Sülemî (v. 279/892), *Câmi'u't-Timizî*, ('*Ârizatu'l-Ahvezî* şerhi ile) Dâru'l-Fikr, Beyrut 1425/1995, I-VII.

ez-Zehbî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed (v. 748/1348), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnâût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1414/1994, XXX.

--- *Tezkiretü'l-Huffâz*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l'Arabî, Beyrut bty., I-II.